

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ
GƏNCƏ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

SƏDNİK PAŞA PİRSULTANLI

“ARZU-QƏMBƏR” DASTANININ
YAYILMA COĞRAFIYASI VƏ
POETİKASI

Gəncə Dövlət Universitetinin Nəşriyyat
şöbəsinin 10 iyun 2013-cü il tarixli
qərarı ilə çap olunur

GƏNCƏ - 2013

Redaktor: Qəzənfər Paşayev
filologiya elmləri doktoru , professor

Sədnik Paşa Pirsultanlı

**“Arzu-Qəmbər” dastanının yayılma
coğrafiyası və poetikası” 272 səh.**

“Arzu-Qəmbər” qədim türk-kərkük bayatılı dastanıdır. Bu bayatılı dastanın indiyə qədər təkcə türk-kərkük versiyası və ya mükəmməl variantı elm aləminə məlum idi. Dastanın Qafqaz və Orta Asiya variantları bizim tərəfimizdən üzə çıxarılmış və tədqiqata cəlb edilmişdir. Mən öz tədqiqatlarımla əlaqədar olaraq “Arzu-Qəmbər” dastanının yayılma coğrafiyası və poetikası” adını öz kitabıma ad seçmişəm.

EL 03

00044

044.10.06.2013

GİRİŞ

Türk xalqları arasında geniş yayılmış lakin, az öyrənilmiş, az tədqiq olunmuş dastanlardan biri də “Arzu-Qəmbər” dastanıdır. “Arzu-Qəmbər” kimi söz abidəsini tədqiq edərkən üç məqama xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

1.Dastan hansı dövrdə, hansı tarixdə yaranıb meydana çıxmışdır;

2.Dastanın toplanılması hansı əsrə, hansı illərə düşür;

3.Dastan haqqında elmi məxəzləri araşdırmaq;

“Arzu-Qəmbər”in yaranma tarixi haqqında məlumatları İbrahim Daquqinin, Ata Tərzibaşının, Qəzənfər Paşayevin, Dr. Çengiz Ketenenin tədqiqatlarından və “Arzu-Qəmbər”in müxtəlif, bir-birindən fərqli variantlarından, habelə, İraq-Türk və Orta Asiya nəşrlərinə yazılmış müqəddimələrdən ala bilirik. İbrahim Daquqi “İraq türkmənləri” adlı əsərində yazır:

-Bu hekayə türkmənlərin İslam dinini qəbul etmələrindən sonra yazılmışdır...“Arzu ilə Qamber” bir türkmən dastanıdır.

Müəllifə görə, dastan XVI-XVII yüzilliklər Ağqoyunlu və ya Qaraqoyunlu Türkmən dövlətləri zamanında İraqda tamamlanmışdır.

Ata Tərzibaşı, İbrahim Daquqi və Çingiz Ketene yalnız kərkük “Arzu-Qəmbər”i əsasında tədqiqatlar aparmışlar. Son zamanlar, yəni, 70-ci illərdən sonra aparılmış tədqiqatlarda müxtəlif variantlar haqqında bir kəlmə də olsun söz deyilmir. Pr. Dr. Qəzənfər Paşayev özünün son zamanlar “İraq-Türkmən folkloru” adlı monoqrafiyasında yazır: “Araşdırmacı Sədnik Paşayev “Arzu-Qəmbər”in 1974-cü il və 1975-ci illərdə toplanıb 1980-ci ildə Cəfər Bəkirov tərəfindən yayınlanan variantından bəhs etmişdir¹”.

Folklorşünas alim elmi mülahizələrini davam etdirərək yazır:

-Sədnik Paşayevin dastanın Bakı variantının Kərkük variantına daha yaxın və kamil olduğunu qeyd etməsi daha inandırıcıdır.

Əgər Bakı variantı kamil olmasaydı, ötən əsrin əvvəllərində, Bakıda boya-başa

¹ Prof. Dr. Qazanfer Paşayev “İraq Türkmən folkloru” Kərkük vakfi, İstanbul 1998. səh 298.

çatmış yazıçı Seyid Hüseyn “Arzu-Qəmbər”i² məşhur dastanlarımızla yanaşı tutub yazmazdı: “Məlum olduğu üzrə, bizim olduqca zəngin ədəbiyyatımız var. “Aşıq Kərəm”, “Koroğlu”, “Qərib”, “Tahir və Zöhrə”, “Arzu və Qəmbər” kimi hekayətlər el ədəbiyyatımızın məhsulu olduğundan tarixi ədəbiyyatımızın ilk səhifələrini onlardan başlamalıyıq³”.

İstər Kərkük, istərsə də Azərbaycan xoryat və bayatılarının yaratdığı, yaşatdığı, nəsillərə ərməğan etdiyi bir abidə vardır ki, o da “Arzu-Qəmbər” dastanıdır. Kərkükdən, Azərbaycandan baş alıb gələn “Arzu-Qəmbər” Krım tatarları, qaqauzlar, özbəklər arasında yayıla bilmişdir. “Arzu-Qəmbər”in ayrı-ayrı variantları tədqiqata cəlb edildikcə, müqayisəli şəkildə öyrənildikcə dastanın yaranma tarixi, yarandığı coğrafi ərazilər dəqiqləşəcək və dastanın bir çox məziyyətləri üzə çıxacaqdır. Pr. Qəzənfər Paşayev “Arzu-Qəmbər” dastanının araşdırılmasında qəribə bir məqama toxunur.

“Tanınmış şərqsünas İ.Qnoşun “dastanların ana vətəni Azərbaycandır” qənaətini

² Qəzənfər Paşayev. İraq-Türkmən folkloru. səh 122.

³ Yenə orada. Səh 122.

Pertev Naili Boratov və İsrafil Abbasov doğru hesab edir.⁴ Çingiz Ketene İbrahim Daquqinin “İraq türkmənləri” əsərinə (Ankara 1970. səh 164-165) istinad edərək yazır: “Dastanın qəhrəmanı Qəmbər XVI-XVII yüzilliklər arasında İraqda yaşamış bir türkmən şairidir. Dastan da İraqda, türkmən dövlətləri zamanında meydana gəlmişdir”.⁵

Ata Tərzibaşı “Arzu-Qəmbər” adlı əsərində bildirir ki, kimin tərəfindən yazıldığı bilinməyən bu hekayə Osmanlı imperiyasının son dövrlərində Anadolu rəvayəti olaraq daş basması, daha sonra da mətbəə hərfləri ilə basılmışdır. Lakin, onun original mətninə hələlik rast gəlinməyib.

Ata Tərzibaşı onu da qeyd edir ki, bu dastan ilk dəfə İraqda məhz araşdırmaçılar tərəfindən yazıya alınıb. Hətta, İran və Rusiyada yaşayan türk xalqları arasında belə bu dastanın Anadoluda basılmış variantından başqa bir nümunəyə rastlanmamışdır. Yalnız ağızdan-ağıza dastanın müxtəlif variantları yayılıb.

Ata Tərzibaşı tərəfindən toplanmış “Arzu-Qəmbər” 1964-cü ildə Bağdadda,

⁴ Yenə orada. Səh 122.

⁵ Türk dünyası ədəbiyyatı dizisi, Dr. Çingiz Ketene. Kerkük Halk edebiyatından seçmələr. Ankara 1990. səh 3.

sonralar Tehran və İstanbulda nəşr edilmişdir. Kərkük “Arzu-Qəmbər”inin birinci vairantını Ata Tərzibaşı canlı danışiq dilindən toplayıb yayımlamışdır. Azərbaycan-Kərkük folklor əlaqələrinin yorulmaz tədqiqatçısı olan Qəzənfər Paşayev 1971-ci ildə Bakıda “Gənclik” nəşriyyatında nəşr etdirmişdir¹.

“Arzu-Qəmbər” dastanının dörd variantını da biz toplayaraq əvvəlcə hər bir variantı ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda çap etdirmiş, nəhayət, onların hamısını “Xalqın söz mirvariləri” kitabına daxil edib, bütövlükdə nəşr etdirmişik.¹

Bundan sonra yenə bizim tərəfimizdən 1972-ci ildə dastan 72 yaşlı Şamaxının Udulu kəndindən olan Böyükxanım Əliheydər qızının dilindən yerli şivədə yazıya alınmış, bir qədər sonra “Azərbaycan qadını” jurnalında nəşr olunmuşdur².

Əgər Ata Tərzibaşı canlı danışiq dilindən eşitdiyi dastanı yazıya almışdısa, biz onu texniki imkanlardan istifadə edərək maqnitofonun yaddaşına yazmışıq. Beləcə,

¹ “Arzu-Qəmbər”. Bakı, “Gənclik”-1971. Toplayanı və tərtib edəni Qəzənfər Paşayev

¹ Destanlar, Daşkənd 1980. Toplayan və tərtib edən Cəfər Bəkirov.

² “Azərbaycan qadını”, 1974, №12

yerli dialekt və şivələr olduğu kimi, original qalmışdır.

Qaqauz folklorunda ayrıca “Arzu-Qəmbər” dastanı yoxdur. Azu ilə Qəmbərin bayatılar, türkülər, düzgülər içərisində 10 bayatı deyişməsi verilmişdir. Onlar bayatıya manilər deyirlər. Bu mani-bayatı deyişmədə elə örnəklər verilmişdir ki, onlar “Arzu-Qəmbər” dastanının məzmununu tam olaraq ifadə edə bilmir. Lakin, çox incə məqamlara, hadisələrə toxunur. Beləcə, bizdə tam təsəvvür yaradır ki, dastanın tam süjeti qaqauzlar arasında mövcud imiş. Məs: “Arzu-Qəmbər”in bir neçə variantlarında özünə yer almış bilərzik məsələsinə qaqauzların folklorundakı deyişmədə belə münasibət bildirilir:

Arzı:

Ben çeşməye vardım,
Elimi, yüzümü yudum,
Enteşemi çıkardım,
Taş yüstüne koydum.

Kamber:

Ben çeşməye varmadım,
Elimi, yüzümü yumadım,
Enteşeni almadım,
Bilerzini bulmadım.

Deyişmədə muştuluq əhvalatı da var:

Kamber:

Ay duar tunuk-tunuk,
Bahçeler dolmuş gül tomruk,
Enteşeni bulana,
Arzı, ne var muştuluk?

Arzı:

Ay duar tunuk-tunuk,
Bahçeler dolmuş gül tomruk,
Enteşemi bulana,
Al şeftali muştuluk.

Həmin deyişmənin sonunda bu bəndlərdən əlavə yarımçıq verilmiş bir beyt də deyilir. Deyişmənin son iki bəndində Arzunun anasının Qəmbərə zəhər vermək mətləbindən söz açılır.

Deyişmənin son bəndlərində daha yeni məsələlərdən bəhs olunur ki, burada qeyd olunanlar dastanın başqa variantlarında yoxdur. Biz burada birinci dəfədir ki, “Qərib Qəmbər” ifadəsinə rast gəlirik.

Eyni zamanda, Arzunun anasının adının Gülüstan, babasının adının Hüdüstan olduğu bildirilir. Vaxtı ilə bu dastanın qaqauzlar arasında geniş yayıldığını, bitkin

bir dastan olduğunu bir də ona görə deyirik ki, başqa manilər, söyləmələr sevgilisini Arzuya, özünü isə Qəmbərə bənzədir.

İki yüz otuz səkkiz mani içərisində belə bir örnəyə rast gəlirik:

Ay da var amber gibi,
Ortası çember gibi,
Kız, ben sana aşık oldum,
Harzı ilə Kamber gibi.

Bu bir daha sübut edir ki, “Arzu-Qəmbər” dastanı türk xalqları arasında geniş inkişaf etmişdir.

Kərkük variantında Qəmbər Əcəm şahına şikayətə gedir. Lakin Pr. Dr. Çengiz Ketenenin “Kərkük xalq ədəbiyyatından seçmələr” kitabında verdiyi “Arzu-Qəmbər” variantında birinci dəfədir ki, Qəmbərin əlində saz görürük³. Orada deyilir:

Kamberin elinde sazı,
Çağırın Haznedarı,
Etsin Kamberi razı.

³ “Kerkük halk edebiyatından seçmeler”. Dr.Cengiz Ketene. Ankara-1990. Səh. 8

Burada müraciət etdiyi şah deyil,
padşahdır:

Mal senin, emlak senin,
Asker ver, men gedelim,
Arzu benim payımdı.

Kərkük, istərsə də türk “Arzu-Qəmbər”ində Qəmbərin müraciət etdiyi xəstədir. Ona görə də hər dəfə haqq aşığı olmasını sınaqdan, imtahandan keçirirlər. Qəmbər isə öz növbəsində hansı meyvənin hansı şaha, padşaha kömək edəcəyini söyləyir:

Erig, alma, haluça,
Kavun, karpız, bu neçə,
Heyva yedi tutuldi,
Nar yesev medev açə.¹

“Arzu-Qəmbər”in ayrı-ayrı variantlarında “Tahir-Zöhrə”, “Əsli-Kərəm” dastanları ilə çarpazlaşdığını, iç-içə dayandığını görürük. İstər Kərkük, istər Türk, istərsə də Krım tatar folklorunda “Arzu-Qəmbər”, “Tahir-Zöhrə”, “Əsli-Kərəm” yan-yana, iç-

¹ Nar yesev mədəsi açılar.

içə yaşayırlar. Biz bundan əvvəl Krım-tatar və Karaim folklorunda eyni məzmunlu “Arzu-Qəmbər” və “Tahir-Zöhrə” dastanından bir-birinə bənzər şeir örnəkləri qeyd eləmişik.

Qəmbər çayın bir üzündə, Arzu da o biri üzündə dayanır. Onlar bir-birlərini tanımırlar.

Qəmbər qızdan soruşur:

Kudret kalemin çekilip kaşın,
Ya baban ölmüş, ya kardaşın,
Ne gezirsən bu məzarı?

Həmin şeirə cavab olaraq Arzu deyir:

Kudret kalemin çekilmiş kaşım,
Ne babam ölmüş, ne de kardaşım,
Yar aşkinnen gezirem bu məzarı.

Arzu Qəmbərin Araz çayına düşüb öldüyünü zənn edir. Bir daşı məzar bilib başına dolanır. Bu mənzərəni görəndə Qəmbər Arzunu sınağa çəkir. Dastanın Türk variantında özünə yer almış nümunə gətirdiyimiz iki parça şeir “Əsli-Kərəm” dastanındakı bir epizodu yada salır.

...Məzarıstanda Kərəm Səlminaza rast gəlir. Məzarın başına dolanan qızıdan Kərəm soruşur:

Kərəm:

Qaşların haramı, gözlərin yağı,
Ahu gözlüm, nə gəzirsən məzarı?
Aşiqi bənd etdi zülflərin tağı,
Ahu gözlüm, nə gəzirsən məzarı?

Səlminaz:

Aşiq, gəl soruşma ərzi-halımı,
Yar eşqidi mən gəzirəm məzarı.
Fələk soldurubdu yaşıl, alımı,
Yar eşqidi mən gəzirəm məzarı.

Səlminaz Kərəmin “Ölən atandırmı, yoxsa qardaşın?” sualına cavab verir ki, ölən nə atamdır, nə də qardaşım. Kərəm təkrarən soruşur:

-Neçə ildir ki, sənin yarın öləli?

-Yeddi ildir-deyə Səlminaz cavab verir.

Kərəm bildirir ki, “Yeddi il oldusa çoxdan çürümüş”.

Lakin, qartal geymiş Səlminaz öz inamını itirməmişdir. O, qətiyyətlə deyir: “Əmanətədi, yeddi ildə çürüməz”. Başqa bir varianta görə, Səlminaz: “Açın məzarı görünsün üzü”-deyib daş sandığın qapağını

qaldırır, məzarda cavan bir oğlanın telli sazı da yanında əbədi uyuduğunu görür. Bu məhəbbətin, sevginin ölməzliyidir. Arzu ilə Qəmbər isə ölümə inanırlar.

Arzu Qəmbərdən soruşur:

-Qəmbər ölüb, sağdımı?

Qəmbər isə yalandan bildirir ki, ölüb. Arzu dərhal inanır, ağlayır. Üzünü dırnaqları ilə yaralayır. Eləcə də, Əcəm şahından qoşun alıb gətirən Qəmbəri bir büküm halva ilə qarı aldadır. Arzunun öldüyünü bildirir. Sadələvhəsinə qarı Qəmbəri aldadır, o da qoşunu geri qaytarır. Şirini qəlbən sevən Fərhad da belədir. Ayrı-ayrı əfsanələrə görə, qəflətən yandırılan tonqallara, qarının bir büküm halvasına aldanan Fərhad da, bax beləcə, intihar edir, külünglə başına vurub özünü öldürür.

“Arzu-Qəmbər” dastanının yaranması, yayılması, bayatıya köklənməsi uzun və yorulmaz tədqiqatın mövzusudur. Bu tədqiqatın daha dolğun olması üçün ayrı-ayrı bölmələr üzrə araşdırmalar aparmışıq. Bu bölmələrin hər birində dastanın müxtəlif regionlarda olsa da eyni məzmunla süslənməsi daha çox nəzərə çarpır. Qeyd edək ki, “Arzu-Qəmbər”lə bağlı tədqiqatı davam etdirdikcə, ölkədən ölkəyə keçdikcə

dastanın coğrafiyası daha da genişlənir. Bir-birindən fərqli variantlar meydana çıxır. Dastanın bu cür geniş yayılmasına səbəb dil faktorudur. Türkdilli xalqlar ailəsində yayılan bu dastan həm də müsəlmançılığın yayıldığı dövrdə intişar tapmış, dini bir, dili bir xalqlar bu dastana xüsusi maraq göstərmişlər.

Məlumdur ki, müsəlman aləminin qibləgahı Məkkə, Mədinə, Kərbəladır. Müsəlmanlar ardı-arası kəsilmədən bu yerlərə səcdəyə, ziyarətə gedirlər. Özləri ilə bu yerlərə qürbət, hicran, ayrılıq bayatıları apardıqları kimi Bağdaddan da geri qəriblik bayatıları, “Arzu-Qəmbər” kimi hekayələri seçib öz vətənlərinə gətirirlər. Bayatı çox yığcam, poetik, lakonik bir janrdır. Tez əzbərlənir, yadda qalır, ürəyəyatımlıdır. Bağdad bir bayatı xəzinəsi olduğu üçün onun köksündə yaranmış “Arzu-Qəmbər” də bayatılı dastandır. Bu ədəbi nümunə öz çevrəsindən çıxaraq, coğrafiyasını dəyişərək eldən-ələ, ölkədən-ölkəyə keçir. Beləcə, yeni poetik elementlərlə bəzənən “Arzu-Qəmbər” dastanının yeni variantları yaranır. Əfsanəyə bağlı bu əsər hər bir millət daxilində lokallıq qazanır, yeni bənzərsiz “Arzu-Qəmbər”in meydana çıxmasına səbəb olur.

Fikrimizi təsdiq edən “Kərbəla səfəri” adlı tarixi bir hekayətə diqqət yetirək: “Rza kişi gözünü açandan tayfasını Goranboy rayonunun Yolqullar kəndində görmüşdür. Bu kəndin üst yanından karvan yolu keçirmiş. “Pəri bacıları” adı ilə məşhur olan bir cüt bacı karvan yolunu kəsərək böyük miqdarda sərvətlər toplayırmışlar. Onlar xeyli aralıda bir dəyirman tikdirib Yolqullardan olan pırani bir qocanı oraya dəyirmançı qoyublarmış. Dəyirmançıya tapşırıblarmış ki, dəyirmanı dən üyütməyə gələn adamlardan şahat almasın. O, ancaq yaxınlıqda olan daşlıqda gizlədilmiş Pəri qızları xəzinəsinə nəzarət etsin.

Pəri qızları nurani kişiyyə qabaqcadan vəsiyyəət ediblərmış ki, öləndə bizi əsl müsəlman qaydası ilə götürtdür, layiqli və diqqəti cəlb edən bir məzar tikdir. Qoy desinlər: “Bunlar cəngavər Pəri qızlarının məzarıdır”.

Bir gün nurani kişi eşidir ki, Pəri qızlarını qətlə yetirmişlər. O, xəzinədən çoxlu pul, qızıl götürüb Pəri qızlarını dəfn etdirir, məzarları üzərində qoşa abidə qurdurur. Adna günlərində Pəri qızları təpəsində ehsanlar verir. Eyni zamanda, Pəri qızların məzarına nəzarət edir. Bu yerlərə quş da səkə bilmirdi.

Pirani qoca ölüm vaxtının yaxınlaşdığını hiss edib ağıllı və zəkalı, Allaha, Peyğəmbərə, İmama inamı olan nəvəsi Rzanı yanına çağırır. Deyəcəyi sirri möhkəm saxlamağı ona tapşırır:

- Oğul, evlisən, indi yekə kişisən, bir qızın, üç oğlun var. Xədicənin uşaqları az qala oğlanlarınla yaşiddir. Oğlun Əliyə toy etmisən. Həsən həddi-bülüğa çatıb. Təkcə Hüseyin körpədir. Bax, o tərəfdə görünən Pəri qızlarının məzarını göz bəbəyin kimi qoru. Onların xəzinəsi məndədir, halallıqla özləri bağışlayıb. Əcəldən qaçmaq olmaz. Ölüm-itim var. Gəl, qızıl-gümüş xəzinəsinin yerini sənə deyim. Onu gələcəkdə övladlarına xərclə.

Rzanın bircə arzusu var idi. Balaca oğlu Hüseyinə toy edib, Kərbəlaya ziyarətə gedib və ölüb Kərbəlada qalsın. Həsənin də toyu oldu. Rza kişi Hüseyinin böyüməsini səbirsizliklə gözləyirdi. Gün o gün oldu ki, Hüseyin həddi-bülüğa çatdı. Rza kişi Hüseyini yanına çağırıb dedi:

- Hüseyin, bilirsən ki, indiyə qədər sənin böyüməyini gözləmişəm. Mən Kərbəlaya gedib orada öləcəyəm. Sən elə ağıllı qız sevib seçməlisən ki, bu yurda həm gəlin, həm də ana olsun. Mənim nəvələrim tez-tez bu evə

gələcəklər. Onların üzünə pis baxmasın. Evimizdəki səmimiyyət, bu abu-hava qalsın.

Hüseynin də toyu oldu. Aradan bir ay keçəndən sonra Rza övladlarını bir yerə cəmləyib dedi:

- Hə, övladlarım, arzu etdiyim gün gəlib çatdı. Mən sizinlə vidalaşmalı olacağam. Yorğan-döşək yükünün arxasındakı kisələri ortaya gətirin. O kisələrdəki qızıllar Pəri qızlarından babama yadigar qalmışdı. Mən onları sizin aranızda böləcəyəm.

Rza qız və iki oğlunun hər birinə üç çanaq, balaca oğlu Hüseynə altı çanaq qızıl verdi. Özü isə altı çanaq götürdü. Övladlarının qəlbində narahatlıq və narazılıq yaranmasın deyə belə dedi:

- Balaca oğlum Hüseynin evinə hər gün nəvə-nəticəm gələcək. İldə bir dəfə yad edib, mənə ehsan verəcək. Bunu nəzərə alıb ona altı çanaq qızıl verdim. Mən özümə ona görə altı çanaq qızıl götürdüm ki, birdən Kərbəlaya çatan kimi ölmədim. Allah mənə bəlkə daha uzun ömür verəcəkdir.

Rza kişi bütün kənd əhlini çağırdı. Sağ ikən özünə ehsan verdi, hamıdan halallıq aldı.

Bu kənddə bir ağ at var idi. Kərbəlaya gedənlər ağ atı kirayə tuturdular. Ağ at Kərbəlanın yollarına bələd olduğu üçün

zəvvarlara bələdçilik edirdi. Rza kişi at sahibinə dedi:

- Mən atı kirayə tutmayacağam. Onu mənə satmalısan. Kərbəladan bu yerlərə gələn olsa ağ atı ona əmanət edib göndərəcəyəm. Mən Kərbəlanı ziyarət edib, orada ölüb qalacağam. Bəlkə, tale elə gətirdi ki, ağ at da Kərbəlada qaldı.

Rza kişi Kərbəla səfərinə çıxmalı oldu. Kənd əhli onu ağlaya-ağlaya kəndin qurtaracağındakı Dərbənd yoluna qədər ötürdü. Rza kişi oğul-uşağı, nəvələri, bir sözlə, kənd əhli ilə bir-bir görüşüb ayrıldı.

Aradan beş-on il keçdi. Artıq Rza kişinin böyük qızı Xədicə və böyük oğlu Əli dünyasını dəyişmişdi. Bir gün Həsən qardaşı Hüseyinə dedi:

- Əzizim, sən bizdən gəncsən, Kərbəla ziyarətinə yola düş. Atamızın öldüsündən, qaldısından bir xəbər tut.

Hüseyn zəvvarlara qoşulub Kərbəlaya yola düşdü. Düşündü ki, atam “Quran” əhlidir. Əgər ölübsə, yəqin ki, baş daşının üstündə adı yazılmış olar. Xeyli gəzib-dolanandan sonra məzarıstana gəldi. Mollalardan soraqlaşsa-soraqlaşsa atasının məzarını tapdı. Məzarın torpağı hələ də yaş idi. Demək, atası təzəcə ölmüşdü. O, hər gün günorta namazı vaxtı atasının məzarını ziyarət edir, başdaşını öpüb ağlayırdı. Bığ yeri təzəcə tərləmiş bir oğlan ona yaxınlaşıb soruşdu:

-Qardaş, sən kimsən ki, mənim atamın başdaşını öpüb ağlayırsan?

Hüseyn dilləndi:

- Bu mənim də atamdır.

Onlar vəziyyəti başa düşüb bir-birlərini qucaqlayıb ağladılar. Sonra Hüseyn həmin oğlanla gedib atasının yeni ailə üzvləri ilə tanış oldu. Atası Kərbəlaya gələndən sonra Səkinə adlı bir qadınla evlənmiş, ondan oğlu İbrahimxəlil və qızı Zəhra dünyaya gəlmişdi. Rza kişi Kərbəlada 20 ildən artıq ömür sürmüşdü. Ailəsi üçün ev-eşik, gözəl şərait qoyub getmişdi. Hüseyn bir neçə gün burada

qaldıqdan sonra vətənə döndü. Bacı-qardaşlarına və Səkinə anaya söz verdi ki, onlarla əlaqə saxlayacaq. Lakin, söz söz olaraq qaldı. Sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Hüseyin vətənə qayıdanda artıq XI ordu Bakıda idi. Əlaqələr də qırıldı, ümidlər də üzüldü. Kərbəla səfərləri ilə bir-birindən gözəl bayatılar yaranmışdı. Həmin bayatılardan birinə diqqət yetirək:

Ruhum Kəpəzdə qaldı,
Qaldı Göy düzdə qaldı.
Məzarım Kərbəlada,
Bu canım sizdə qaldı.

Bax, beləcə, Kərbəlaya təzə bayatılar gəlir, vətənə qərib bayatıları qayıdır. Bağdad –İraq-Kərkük olaylarında bayatıların rəngarəng, bədii-poetik cəhətdən zəngin olmasının əsl səbəblərindən biri də bax, budur. Odur ki, Bağdad olaylarında Mosulda, Kərkükdə “Gəncə”, “Ağdaş” adlı kəndlər də mövcuddur. Həmin ərazilərdən gedən insan toplumu bir kəndə, qəsəbəyə çevrilir. Çox xoşagələn bir haldır ki, xalqımız bu toponimlər haqqında məlumat əldə edir. Bayatı xəzinəmizdə olan bayatıların Kərkük bayatıları içərisində yayıldığını, əbədləşdiyini görür, tarixin yaddaşına “afərin” deyir.

I FƏSİL

“Arzu-Qəmbər” dastanının yayılma coğrafiyası

Bu dastan Bağdadda kərküklər, Kırım tatarları, türklər, azərbaycanlılar, özbək və qaqauzlar arasında bu gün də yaşamaqdadır.

Türk xalqlarının folklorunda ortaqlıq, müştərəklik özünü bütün janrlarda, o cümlədən, əski ata sözlərində, lətifələrdə, tapmacalarda (bilməcələrdə) qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Əfsanə və rəvayətlər lokallığına, yarandığı coğrafi əraziyə bağlılığına görə başqa janrlardan fərqlənir. Bəzən gəzərgi əfsanələrdə, qədim çağlardan müəyyən dünyagörüşlərlə bağlı “Gəlin qayası”, “Gəlin daşı”, “Qız daşa dönən”, “Çoban daşa dönən” əfsanələrində bənzərliklər mövcud olduğunu görürük. Bunu ortaqlıq yox, tipoloji yaxınlıq kimi dəyərləndirmək vacibdir.

Bunun genetik əlaqəylə bağlı olması ilə yanaşı tipoloji əlaqə ilə bağlı olduğunu da görürük. Sözün geniş mənasında həm də tipoloji əlaqələr zəminində də görürük.

Bu cür ortaqlığın ilk faktoru, ilk amili dildir. Dastan qəhrəmanı olan aşıq və məşuqlar dil baxımından bir-birini duymalı, anlamalı və bir-birinin sözünü dərk etməlidir. Aşıqlar o ölkələrə buta dalınca gedir ki, orada

sevdiyi qızın dilində danışa bilir. O yerlərə gedir ki, o xalqın dili türk dil ailəsinə daxildir. Məsələn: Diyarbəkirdən Novruz Yəmənə yox, Misirə gedir. Çünki, orada səlcuq türkləri yaşayır. Müəyyən dialekt və şivə fərqləri olsa da, Novruzla Qəndab şeirlə, sözlə bir-birini anlayır və başa düşür. (“Novruz və Qəndab” dastanı).

Və yaxud Məsimin atası Əziz Xoca Diləfruzu gətirmək üçün Yaponiyaya yox, Çinə gedir. Çünki, Çində onun anladığı dildə danışan uyğurlar yaşayır.

Dastandakı yer adları da onun yarandığı və meydana gəldiyi coğrafi məkanları öyrənməyə aydınlıq gətirir. Bundan əvvəlki tədqiqatlarda “Şah İsmayıl və Gülzar” dastanında toponomik adlara görə, bəzən Şah İsmayılın Şah Xətayi olmadığı iddia edilirdi. Qədim məxəzlərin verdiyi məlumatlara görə, indiki Ərdəbilin adı qədimlərdən Qəndəhar olub. Bura isə Şah İsmayılın doğulduğu yurddur.

Dastanda Gülzarın Türkmən Paşanın qızı olduğu deyilir. Şiraz yaxınlığında isə türkmən boyları yaşayır və Gülzar da bu coğrafi məkanla bağlıdır. Eyni zamanda, dastanın bu yerlərdə cərəyan etməsi ilə bağlı xeyli real faktlar mövcuddur. Azərbaycanda,

İraqda və Kırında tatarlar arasında geniş yayılmış “Arzu-Qəmbər” dastanının öz coğrafi məkanına görə hər bir variantının özünəməxsus (lokallıqla bağlı) çaları var.

Kırım-Tatar “Arzu-Qəmbər”inin “Əsli-Kərəm”lə və ya buna bənzər bir dastan süjeti ilə çarpazlaşması mövcuddur.

Bəzi dastanların coğrafi məkanları qədim məskənlərin və qalaların adı ilə bağlı bu gün də yaşamaqdadır. “Şəhri və Mehri” dastanı ilə bağlı Güney Azərbaycanda Şəhri-Mehri şəhəri var. Zəncan yolu üstə Xəzərə tökülən bir çayın sahilində isə Tahir-Zöhrə qalası durur. Rəvayətə görə, Tahir bu yerdə sandığa qoyulub qalanın yanından keçən çaya atılıb və sandıq Xəzərdə üzə-üzə Orta Asiya tərəfə keçmişdir.

“Qul Mahmud” dastanı Misirlə, “Yaralı Mahmud” dastanı isə Gəncə və İstanbulla bağlıdır. “Yaralı Mahmud” dastanı Türkiyədə geniş yayıldığı halda, bizdə yalnız İrəvanın Ağbaba adlanan ərazisində və Şirvanda yayılmışdır. Şamaxıda yayılan “Mahmud və Nigar” dastanının Türkiyədə çox sayda variantı mövcuddur. Dədə Qorqudu qopuzu ölümdən qoruduğu kimi, burada da qəhrəmanları Qaracaoğlanın sazı

qoruyur. Onun sazının hər simi bir insanı yenidən dirildir, həyata qaytarır.

“Mahmud və Nigar” dastanı Türkiyədə müxtəlif variantlarda özünü göstərməkdədir. Variantın birində Nəsrin şah Mahmudu özbaşına sevdiyinə görə qızı Nigarı, Mahmudu və onu dostu Abid Qəmbəri tikə-tikə doğratdırır. Başqa varianta görə isə, onları öldürdürüb sandığa qoydurur, sandıq axa-axa, yəqin ki, Xəzər vasitəsilə, Şirvana yan alır.

Nəsrin şah hirsli soyuyandan sonra yeganə qızını məhv etdiyi üçün peşman olur. Aqillər şaha bildirirlər ki, ancaq onları Qaracaoğlanın sazı dirildə bilər.

Qaracaoğlan sazının ecazkar möcüzələrini saymaqla qurtarmaz. Köç zamanı Dəli Hasanın yatıb yerindən qalxmayan, köçdən qalan dəvəyə yazdığı gəlir. Lakin yorulmuş dəvəni yerindən tərpətmək mümkün olmur. Dəli Hasan Qaracaoğlana deyir:

-Qaracaoğlan, əlac sənin sazına və türkülərinə qalıb.

Qaracaoğlanın sazının və türkülərinin səsi dağlara, meşələrə, çəmənliklərə yayılır. Dəvə yavaş-yavaş yerindən qalxmağa başlayır.

Dəli Hasanla Qaracaoğlan özləri də dəvənin yerindən qalxdığını görüncə çaşır və telli sazın bu ecazkar təsirinə heyran qalırlar.¹

Doğrudur, Dədə Qorqud da qopuzunun qüdrəti ilə dənizdə xalça üzərində illərlə qopuz çalıb əzraili yaxın buraxmır. Dədə Qorqud qopuzu ilə öz həyatını qoruyur, ölümsüzlük qazanmaq istəyir. Qaracaoğlanın sazı isə özünə yox, başqalarına həyat verir. Bu qüdrəti ilk öncə, Xıdır İlyasda, İslam dininin qələbəsindən sonra Həzrət Əlidə görürük. Yəni, Xıdır İlyas kultu Həzrət Əli kultu ilə əvəz olunur.

Dastana görə, Qaracaoğlan Türkiyədən Şirvana sürgün edilmişdir. Nəsrin şahın məhv etdiyi üç nakam gəncin cəsədləri də sandıqda su ilə axa-axa Şirvana gəlib çıxmışdır.

Ənam qazanmaq istəyən adamlar böyük çətinliklə Qaracaoğlanı tapırlar. Qaracaoğlan bildirir ki, mənim oxumağım yasaq edildiyindən sazımı bir çinarın dibində basdırmışam. O, adamlarla birlikdə gəlib sazı torpaqdan çıxarır və baxır ki, sazın cəmi üç simi salamat qalıb. Birinci simi səsləndirəndə Mahmud sağalıb dünyaya yenidən qayıdır,

¹ Quliyeva – Qafqazlı Xalidə. “Qaracaoğlan” Bakı 1985. səh. 100.

ikinci simi tərptədikdə Nigar ölüm yuxusundan oyanır, üçüncü simi dilləndirəndə isə Abid Qəmbər asqırıb ayağa qalxır.

“Əsli və Kərəm” dastanının yayılma coğrafiyası və onun ayrı-ayrı variantları yeni söz deməyə böyük imkanlar yaradır. Əksər variantlarda “Alış, Kərəm, tutuş, Kərəm” deyən Kərəm də, onun sevgilisi Əsli də yanıb kül olurlar. Təkcə Güney Azərbaycan variantında Kərəm və Əsli salamat qalırlar.

Bizim üçün çox maraqlıdır ki, “Arzu və Qəmbər”in Krım-tatar variantında Arzunun atası da onların istəyini qəbul etmədiyi üçün Arzu ilə Qəmbərin qəbirləri arasında qaratikan kolu əkir. Bu faktın özü bir daha təsdiq edir ki, “Əsli və Kərəm” dastanının süjeti daha qədimdir. Bu dastana bənzər türk xalqları arasında müəyyən bir dastan və ya əski bir süjet mövcud olmuşdur.

Türkmən dastanı olan “Sayad və Həmra”da çox sayda Kərəmin qoşmalarından istifadə olunmuşdur. Bu süjet Gəncə, Təbriz, Kərkük bölgələrində, türk, özbək, türkmən, qazax və başqa türk xalqlarının folklorunda geniş yer almışdır.

Bununla belə, cəsarətlə deyə bilərik ki, “Əsli-Kərəm”in ilk beşiyi Gəncədir. Çünki,

bu torpaqda dastanla baęlı çox sayda əsətir, əfsanə və tarixi rəvayətlər mövcuddur. Bundan əlavə, dastanın poetik təhlili, şeirlərin və saz havalarının meydana gəlməsi, müasir dövrdə bunların ifası elmi mülahizəmizi həqiqətə daha da yaxınlaşdırır. “Əsli və Kərəm”lə baęlı Azərbaycanda aşağıdakı saz havaları mövcuddur. “Zarıncı”, “Yanıq Kərəmi”, “Quba Kərəmisi”, “Ərəsbər Kərəmisi”, “Qürbəti Kərəm”, “Kərəm şikəstəsi”, “Kərəm gözəlləməsi”, “Əhmədi Kərəm”, “Döymə Kərəmi”, “İran Kərəmisi”, “Novruz Kərəmisi”, “Kərəm köçdü” (indiki adı “Opera Kərəmisi”) və başqalarını göstərə bilərik.

Bunlardan “Döymə Kərəmi” və “Kərəm şikəstəsi” Şirvanda, “Əhmədi Kərəm” Borçalıda, “Qürbəti Kərəm” isə Ağbabada, Güney Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Türk xalqlarının dastan ortaqlığını sübut edən əsas amillərdən biri də coğrafi məkanlarla baęlılıqdır.

Türk xalqlarının folklor ortaqlığı özünü əsətir, əfsanə və rəvayətlərdə daha güclü şəkildə əks etdirmişdir. “Əsli və Kərəm” dastanında real tarixi hadisələrlə yanaşı, qədim əsətir və əfsanələrdən də istifadə olunmuşdur.

İstər “Əsli və Kərəm” dastanında, istərsə də “Arzu və Qəmbər”in Kırım-tatar variantında “Ay və Gün” əfsanəsi süjet xəttində dayanır və hadisələrin inkişaf xətti bu əfsanə ilə əlaqələndirilir. Əfsanəyə görə, Ayla Gün bir-birinə aşıqdirlər. Onlar görüşməyə, vüsala yetməyə can atırlar. Lakin, onlar bir-birinə çathaçatda qaranlıq gecə araya düşüb onları bir-birinə qovuşmağa qoymur.

Dastanda qara gecəni Qara Keşiş təmsil edir. Kərəmin və Əslinin üstündə əkilən qızılgüllər bir-birinə can atırlar. Lakin, hər iki gəncin qəbri arasında Keşişin əkdiyi qaratikan kolu onları qovuşmağa qoymur. Güney Azərbaycan variantında Keşişin biçib-tikdiyi donun tilsimi üç kəlməyi-şəhadətlə sınırlar. Keşiş məğlub olur. Lakin, xristianlığın öz gücünü saxladığı ərazilərdə tilsimli köynəyi cırmaq və ya tilsimi sındırmaq mümkün olmur.

“Arzu-Qəmbər”in Kırım tatarları arasında yayılmış variantında Arzunun Qəmbərə qovuşmasını istəməyən qız atası Teymurbəy iki qəbir arasında qaratikan kolu əkir.

Bu qaratikan kolu üzərindən bir-birinə can atan zərif güllərin yarpaqlarını və

ləçəklərini zədələyir. Bunun özü bir daha sübut edir ki, “Ay və Gün” əfsanəsi türkdilli xalqların ortağ dastan yaradıcılığı mərhələsində mövcud olmuş və adı çəkilən dastanlar üçün nüvə rolu oynamışdır.

“Arzu-Qəmbər” dastanının dörd variantını da biz toplamışıq. Əvvəlcə, hər bir variantı ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda çap etdirmiş, nəhayət, onların hamısını “Xalqın söz mirvariləri” kitabına daxil edib, bütövlükdə nəşr etdirmişik⁴.

“Arzu-Qəmbər” dastanı ilə bağlı Əbdüllətif Bəndəroğlu, Daşkənddə (Krim-tatar variantı haqqında) Cəfər Bəkirov⁵, türk araşdırıcısı Orhan Seyfi⁶ və başqaları araşdırmalar aparmışlar. Lakin, indiyə qədər türk xalqlarının əski və müştərək dastanı olan “Arzu-Qəmbər” haqqında onu əhatə edən monoqrafik əsər yazılmamışdır. Doğrudur, ilk dəfə olaraq Qəzənfər Paşayev və biz “Arzu-Qəmbər”in ayrı-ayrı variantlarına öz əsərlərimizdə münasibət bildirmişik, hətta, az da olsa, elmi müqayisələr də aparmışıq.

⁴ “Xalqın söz mirvariləri” (toplayanı və tərtib edəni S.P.Pirsultanlı) Bakı. Azərnəşr 1999

⁵ Cəfər Bəkirov “Destanlar” kitabı. Daşkənd . 1980-ci il

⁶ Orhan Seyfi “Dastani-Kerem” əsəri (əsər tarixsizdir)

Kerkük folklorunun məşhur bilicilərindən biri olan Əbdüllətif Bəndəroğlu “Arzu-Qəmbər”in yeni Tuz-Xurmatı variantını toplayıb nəşr etdirmişdir. Həmin variant Qəzənfər Paşayev və Əbdüllətif Bəndəroğlunun birlikdə nəşr etdirdikləri “Azərbaycan folkloru antologiyası” (İraq-Türkmən cildi) kitabına daxil edilmişdir⁷.

İstər Kerkük, istərsə də Azərbaycan bayatılarının yaratdığı, yaşatdığı, nəsillərə erməğan etdiyi bir abidə vardır ki, o da “Arzu-Qəmbər” dastanıdır. Kerkükdən və Azərbaycandan baş alıb gələn “Arzu-Qəmbər” Krım tatarları, qaqauzlar, özbəklər arasında da yayıla bilmişdir.

Lakin, bu günə qədər çoxvariantlı “Arzu-Qəmbər” dastanı haqqında ayrıca tədqiqat əsəri yazılmamışdır.

Aydınca görünür ki, “Arzu-Qəmbər” dastanı vaxtı ilə türk xalqları, eləcə də, azərbaycanlılar arasında geniş yayılmış, sonralar bir qədər unudulmuş, bəzi sinədəftər nənelərin yaddaşında qalmışdır.

Çox maraqlıdır ki, Azərbaycanda “Arzu-Qəmbər” dastanının ayrı-ayrı variant-

⁷ Azərbaycan folkloru antologiyası, II cild, İraq-Türkmən cildi, Bakı, 1999

larından əlavə, onunla bağlı əfsanələr, rəvayətlər, xalq söyləmələri də yaddaşlarda yaşamaqdadır. Bu o deməkdir ki, “Arzu-Qəmbər” Azərbaycan xalqına, onun folkloruna çox doğmadır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqına məxsus olan bayatılı hekayət və dastanlar sinəsi sözlü nənələr, analar arasında geniş yayılmışdır. Aşıqlar isə Arzuyla Qəmbərin adını “Əsli-Kərəm” dastanındakı məhşur bir qoşmadan eşitmişlər:

Xurşid öz Mahının izinə yatdı,
Qəmbər Arzusunun dizinə yatdı.
Dünyada Şahsənəm murada çatdı,
Aşıq Qərib kimi gülən olmadı.

Çoxvariantlı “Arzu-Qəmbər” dastanının qəhrəmanları Kərkükdə kərküklü, Azərbaycanda azərbaycanlı, Krım-tatar folklorunda isə daha bənzərsiz olurlar. Hər bir dastanda lokallıq-coğrafi məkan, təsvir və boyaları, milli xarakter duyumları, adət və ənənələr bir qədər fərqli olduğunu büruzə verməkdədir.

Türk poeziyasının Yunis Əmrə (XIII əsr), bundan sonra gələn Pirsultan Abdal (XIII əsr), Dadaloğlu, Dərdli dastan yaradıcılığına, daha doğrusu, dastan yaratmağa meyl göstərməmişlər. XVII əsrin

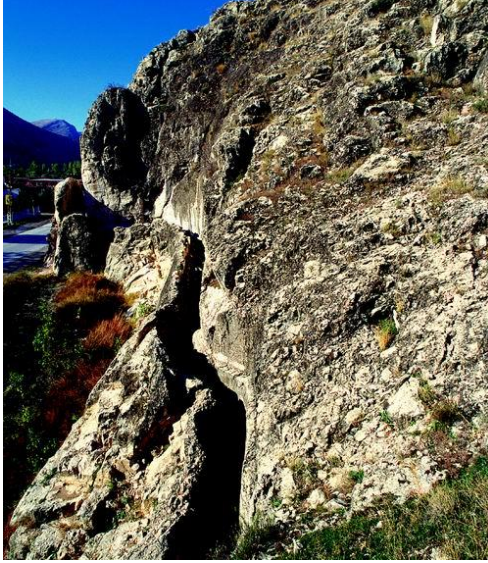
böyük sənətkarı Qaracaoğlan, nəinki dastan yaratmış, hətta özünə qədər mövcud olan dastanlar haqqında da qoşmaları vasitəsi ilə nəzəri fikirlər söyləmişdir. Özündən əvvəl yaranan ortağ türk dastanları haqqında tarixi fakt kimi çıxış etmişdir. Bu qoşma və Qaracaoğlanın “Nigar və Mahmud” dastanı ilə bağlılığı, sirli-sehrli keyfiyyətləri tədqiqata cəlb edilməmişdir. “Olmadı” qoşmasında deyilir:

Başı ərşə duran, a qarlı dağlar!
Hamı dağlar sizdə qalan olmadı.
Kərəm sevdi Əslisindən yad oldu,
Aşıq Qərrib kimi gülən olmadı.

Kərəm Əslisini neçə il gəzdi,
Axırı tapmadı, canından bezdi.
Yar yolunda ürəyini çox üzdü,
Aşıq Kərəm kimi yanan olmadı.

Kim görübdü Fərhad ilə Şirini,
Onlar da sevirdi biri-birini.

Atdı külüngünü, yardı sərini,
Fərhad tək yar yolunda ölən olmadı.

*Türkiyə. Amasya .
Fərhad ilə Şirinin süd arxı*

Qaracaoğlanam, dağ döşündə oturdum,
Bir olan dərdimi minə yetirdim.
Həkimi-loğmandan dərman gətirdim,
Mənim dərdlərimi bilən olmadı.

Cəsəretlə deyə bilərik ki, Qaracaoğlanın bu tarixi qoşmasından sonra “Arzu-Qəmbər” dastanı ümumi xalq yaradı-

cılığı çevrəsindən çıxaraq aşiq yaradıcılığı mərhələsinə daxil olmuşdur. Qaracaoğlan təkcə folklor, dastan yaradıcılığı nəzəriyyəçisi deyil. O, həm də, sözün geniş mənasında, mükəmməl dastan yaradıcısıdır. Qaracaoğlanın qoşmasında adlarını çəkdiyi dastanları ölkədən ölkəyə, məclisdən məclisə daşımış, onları improvizasiya edə-edə kamilləşdirmiş, şeirlərində adını çəkdiyi və çəkmədiyi dastanları kamilləşdirmiş, özü də həmin dastanların bariz nümunələrini yaratmışdır. Biz bunları “Türk dünyası aşiq sənətinin Qaracaoğlanı” adlı tamamlamaqda olduğumuz elmi-tədqiqat əsərində geniş araşdırmışıq. Burada öz əksini tapmamış elmi mülahizələr həmin monoqrafiyada genişliyi ilə yer almışdır.

Qaracaoğlan ənənələrini XIX əsrdə Çıldırın Şuxasından olan Aşiq Şenlik davam etdirmiş, “Lətif şah və Mehriban sultan” dastanını yaratmışdır.

Qaracaoğlan aşiq şeir və musiqisi ilə yanaşı, dastan yaradıcılığına böyük önəm verir. Doğrudan da, dastan aşığın ana əsəridir, dastan aşığın dərsliyidir. Ustad aşiq öz şagirdlərini dastan vasitəsi ilə yetişdirir. Dastanın quruluşu, onun öyrənilməsi şagirdlər üçün bir məktəbdir. Əgər dastan

qəhrəmanlıq dastanıdırsa onun əvvəlində vücudnamə (klassik aşıq yaradıcılığında onun bir adı da pişrovdur) verilir. Ona görə ki, vücudnamə dastanın başlanğıcında deyilir. Dastanın sonunda isə cahannamə olmalıdır. “Kitabi-Dədəd Qorqud”da çox boyların sonunda aşağıdakı cahannamə nümunəsi verilir:

Gəlimli, gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya.
Torpaq aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı.
Hanı öydüyüm ərənlər,
Dünya mənimdi deyənlər,
Torpaq aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı.

Cahannamənin ən yaxşı nümunələrini Tikmədaşlı Xəstə Qasım, Abdal Gülablı Valeh yaratmışdır. Məhəbbət dastanlarının əvvəllərində 3 ustadnamə, sonunda isə bir duvaqqapma, yəni müxəmməs verilir. Əgər həmin məhəbbət dastanı faciə ilə bitirsə duvaqqapma yerinə cahannamə verilir. “Arzu-Qəmbər” və “Əsli-Kərəm” dastanları faciə ilə bitir.

“Əsli-Kərəm” dastanının sonu faciə ilə bitdiyi üçün sonunda duvaqqapma əvəzinə cahannamə verilir. Cahannamədə insanlara

təsəkinlik verilir. Bunlardan da əvvəllər çox-çox aşıq və məşuqun dünyadan köçdüyü şeir dili ilə təsvir və tərənnüm olunur. “Arzu-Qəmbər” kimi, “Yaxşı-Yaman” kimi bayatılı dastanın sonunda cahannamə və ya başqa şeir nümunəsi verilmir.

“Arzu-Qəmbər” dastanının hər bir variantı ölməz sənət abidəsidir.

İraq-Türkmən dialektinə və folkloruna az-çox bələd olan Türk, Azərbaycan və İraqlı alimlər bu elatın azərbaycanca danışdığını və folklorunun fərqlənmədiyini qeyd edirlər. Məsələn: “İraq türkmənləri, yəni, oğuzxanın azəri ləhcəsini konuşan türklər”-deyə türk alimi Fuad Köprülü qəti qənaətə gəlir.

Azərbaycan alimi, professor M.H.Təhmasib isə Türkmən folkloru ilə tanışlıqdan sonra yazmışdır: “Kərküklərlə azərilər arasında heç bir fərq yoxdur, yaxud da çox cüzidir”. Bir çox türk alim və yazarları da eyni fikirdədirlər.

İnsana təsəlli verən gün kimi aydın bir həqiqət də vardır. Kərküklü İrmaq Sədinin doğru qeyd etdiyi kimi, “vətən torpağı kişilib-genişlənə bilər, sərhədləri tükənə

bilər, tarixi təhrif edilə bilər; hətta, şan-şərəfi tapdalana bilər, dini dəyişdirilə bilər”⁸.

Lakin, dil və folklor adlandırılan iki varlıq vardır ki, həyat yaşadıqca yaşayır, xalqın keçmişi haqqında danışa bilən təkzibolunmaz tarixi sənədə çevrilir. İraq-türkmən folklorunun ədəbi-tarixi qiyməti, bircə, hər şeydən əvvəl bundadır.

“Ana dili” adlı məqaləsində F.Köçərli nə qədər gözəl demişdir:

“Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənziləsindədir. Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və vətəninin sevdii kimi, ana dilini də sevir. Dil Allah-Təalanın gözəl nemətlərindən birisidir, onu əziz və möhtərəm tutmaq hər kəsə borcudur”.

F.Köçərli Uşinskidən də misal gətirir və yazır:

“Rusların məhşur pedaqoq və ədibi Uşinski deyir:

-Bir millətin malını, dövlətini və hətta, vətəninini əlindən alsan ölüb itməz, amma

⁸ “Qardaşlıq” jurnalı Bağdad, 1962, № 5

dilini alsan fot olar və ondan bir nişan qalmaz⁹.

Bu xalqın ruhunda və təbiətində, rübab, saz və söz xəzinəsinin hər qatında Azərbaycan folkloruna bir doğmalığ, məhrəmlik və əkizlik yaşayır. Nə yaxşı ki, şüurda, düşüncə, mənəviyyatda xalq parçalanmayıb!... “Axı, daşlar ovula-ovula ölür, qayalar sökülə-sökülə, bulaqlar quruya-quruya, çaylar çəkilə-çəkilə ölür, millət isə unuda-unuda, yaddaşdan təmizlənə-təmizlənə...”

Düşünürəm ki, hər bir millətin milli varlığını təyin edən, tanıdan və yaşadan onun doğma ana dili və folklorudur. Azərbaycan folkloru, onun ilk poeziya nümunələri ananın südü, qanı, laylası ilə bərabər dünyaya gəlmişdir. Hər bir xalqın özünün qanından, qan yaddaşından gələn şeir vəznə vardır. Bu onun dilinin ahəng qanununa bağlıdır. Analar milli heca vəznimizin ilk yaradıcılarıdır. Azərbaycan milli şeiri yeddi hecalı- bayatı ölçüsündə, səkkiz hecalı-xalq mahnısı ölçüsündə və on bir hecalı-qoşma ölçüsündə yaranmışdır. Azərbaycan şeirinin bundan

⁹ Firidun bəy Köçərli. Seçilmiş əsərləri, AEA nəşriyyatı, Bakı, 1963, səh. 290

sonrakı artırmaları və əlavələri yazılı ədəbiyyatdan və digər sahələrdən gələn heca ölçüləridir. On bir hecalı şeirimizin ilkin ölçüləri xalq düzgülərimizdən gəlir.

Mən qeyd etdim ki, ana dili ilə folklor ayrılmazdır. Millətin qoşa qanadıdır. Folklor hər bir xalqın dilinin məhsuludur. Daha obrazlı desək, onun möcüzəsidir.

Bu baxımdan, kərküklü tədqiqatçı Ata Tərzibaşının da fikri böyük əhəmiyyət kəsb edir: “Bizim türkmən ləhcəsi azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın, bəlkə əkiz qardaşlar olmaqla bərabər, bütün bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz olaraq dəyişikləri halda aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir”¹⁰.

Maraqlıdır ki, nəinki Kərkük və Şamaxı variantları bir-birindən seçilir, hətta, bizdə mövcud olan bütöv və natamam variantlar da bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir.

Belə ki, Kərkük və Gəncə variantlarında Arzu ilə Qəmbər əmioğlu, əmiqızıdır. Şamaxı variantında isə onların heç bir

¹⁰ “Arzu-Qəmbər” Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Gənclik”-1971. Mütəəddimə, Səh. 7

qohumluq əlaqəsi yoxdur. Kərkük dastanında Arzu ilə Qəmbər bir-birinə qovuşmur. Şamaxı və Gəncə variantlarında dastan xoşbəxt sonluqla qurtarır.

Kərkük dastanında Qəmbərin və ya Arzunun haralı olduqları bilinmir. Azərbaycan dastanının Şamaxı variantına görə, Qəmbər Sarovdan və ya Sarov dağındandır. Həmin variantda Arzu üzünü, bədənini tük basmış Qəmbərdən soruşur:

Sarov dağı dağdımı?
Dörd tərəfi bağdımı?
Səndən bir xəbər alım,
Qəmbər ölüb, sağdımı?

Qəmbər qəsdən özünü danıb cavab verir:

Sarov dağı dağ deyil,
Dörd tərəfi bağ deyil.
Sənə bir xəbər verim,
Qəmbər ölüb, sağ deyil.

Bu bayatılar və buna bənzər başqa bayatılar Kərkük variantında, eləcə də, Kərkük dastanında olan bayatıların bir çoxu Azərbaycan variantlarında yoxdur.

Şamaxı variantı Kərkük dastanı kimi nağıl pişrovu ilə başlamır. Sadəcə olaraq belə

söylənir: “Deyirlər, keçmişdə bir qarı vardı. Qarının bir nəvəsi vardı, adı Qəmbərdi, qara olduğundan ona Qara Qəmbər deyərtilər”. “Arzu-Qəmbər”in məlum olan başqa variantlarında ona Qara Qəmbər deyilmir.

Gəncə variantında Qəmbər Hüseyn tacirin oğlu, Arzu isə Həsən tacirin qızıdır. Onlar əmi uşağıdırlar və özləri də dərvişin verdiyi almadan əmələ gəlmişlər.

“Arzu-Qəmbər” in Kərkük və Gəncə variantlarında “Tahir və Zöhrə”, “Leyli və Məcnun” dastanlarında olduğu kimi aşiqlər məktəbdə sevişirlər.

Gəncə variantının sonluğu Kərkük və Şamaxı variantlarından kəskin şəkildə fərqlənir və qeyri-adi bir şəkildə tamamlanır. Dastanın Xızır İlyasla bağlı hissəsi daha çox məşhur “Vərqa və Gülşə” dastanı ilə birləşir.

“Arzu-Qəmbər”in Qarayazı variantı isə natamamdır. Bu natamam variant maraqlı bir epizodu qoruyub özündə yaşadır. Qəmbər meşədə yay-oxunu gizlədir. Dərdini dağıtmaq üçün maral ovlamaq istəyir. Lakin, hər dəfə ox marala yox, süzüb daşa dəyir. Kənardan seyr edən Fatma nənə bunun səbəbini bir bayatı ilə deyir:

Maral çıxdı, o yala,
Dərdə dərman, o yala.

Arzu gözdən uzaqdır,
Çətin Qəmbər oy ala.

“Arzu-Qəmbər”in Bakı variantı Kərkük variantına xeyli yaxındır. Burada da Qəmbərə aşda zəhər verməli olurlar, bunu Arzu qabaqcadan Qəmbərə bildirir:

Yemərəm, ha yemərəm,
Keçi südü əmərəm.
Anam aş bişirirdi,
Onu mən heç yemərəm.

Bilərzik əhvalatı bu hissədə də var. Lakin, bayatılar xeyli fərqli və daha məzmunludur.

Bu variantda Qəmbərin atın cilovunu tutması, Arzunun onun dabanını əzdirməsi səhnəsi də var.

Kərkük “Arzu-Qəmbər”ində Qəmbər şah oğluna şikayətə gedir, ondan köməyə qoşun alıb gətirir. Lakin, bir qarı Arzunun yalandan ölüm xəbərini çatdırır, qoşun yarı yoldan geri qayıdır. Bakı variantında isə Qəmbər xanın üstünə köməyə gedir. Lakin, burada da işləri qarı dolaşdırır. Bakı variantı yeganə variantdır ki, orada qızı Qəmbərin əlindən alıb vermək istədikləri oğlanın-Güləboyun adı dastanda qalmışdır.

Kərkük “Arzu-Qəmbər”ində belə bir bayatı var:

Alma, ərük, haluça,
Qavın, qarpuz bu neçə.
Heyva yedim saraldım,
Nargilə məndən aç.

Bakı variantında bu şeirin son beyti daha məzmunludur:

Heyva yedim saraldım,
Nar gələr rəngim açar.

“Arzu-Qəmbər” dastanı ilə bağlı yurdlu və yurdsuz çoxsaylı bayatılar da mövcuddur.

Folklorşünas-alim Cəfər Bəkirov 1980-ci ildə Daşkənddə “Dastanlar” kitabı nəşr etdirmişdir. Həmin kitaba “Arzu-Qəmbər”in iki variantı daxil edilmişdir. Alimə görə, bu variantın birincisi 1974-cü ildə, ikincisi isə 1975-ci ildə toplanmışdır. Birinci variantda tək bir bayatı, ikinci variantda iyirmi bir bayatı və səkkiz, on iki misralı, hər misrası səkkiz hecalı şeir parçaları, bir də bir qoşma deyişmə vardır.

Kırım-tatar folkloruna aid edilən “Arzu-Qəmbər”in bu variantında Arzu padşah qızıdır. Atası Teymurbəydir, anası Bəysultandır. Qəmbər isə onların çobanıdır. Qəmbər qoçaqdır, oynaq təbiətlidir, həm də məlahətli səsi var.

Kırım-tatar “Arzu-Qəmbər”inin ikinci variantı daha çox bizim “Alıxan və Pəri xanım” dastanımızı yada salır. Bir bəzircan və oğlu Məkkəyə gedərkən yolda bəzircan ölür. Yoldan keçən yolçu uşağı öz evinə gətirib böyüdür. Adını da Qəmbər qoyur. Kişinin tapdığı Qəmbərlə doğma qızı Arzu bir yerdə böyüyürlər. Qızın yaşı on dörd-on beş, oğlanın yaşı on səkkiz-on doqquz olanda Arzunun qəlbində “sevgi gülləri” açılmağa başlayır. Qəmbər deyir:

-Axı, biz, qardaş-bacıyıq.

Qızsa, Qəmbərin tapıldığını, yad uşaq olduğunu, doğma kimi böyüdüldüyünü bildirir.

Əsərdə yeni süjet və motivlərin əlavə edilməsi sübut edir ki, “Arzu-Qəmbər”in bu variantı sonralar yaranmış, eyni zamanda, qadın yaradıcılığından çıxaraq daha geniş miqyas almış, aşıq-baxşı yaradıcılığına daxil olmuşdur. Buradakı bayatı-qoşma, qıfılənd deyişmələr bir-birindən qiymətlidir.

“Arzu-Qəmbər”in Bakı variantında dərin quyu qazırlar, içərisinə xəncər, bıçaq, almaz və başqa kəsərlər qoyurlar, üstünə də xalı salırlar ki, Qəmbər keçəndə içinə düşsün, doğram-doğram olsun. Bundan qabaqcadan xəbər tutan Arzu işarə ilə Qəmbəri xilas edir.

Başqa bir yerli əfsanəyə görə, əmi arvadı razı deyilmiş ki, qızı qaynı oğluna getsin. Ona görə də bir qarının məsləhəti ilə öz südünü keçə südünə qatıb qatıq çalır. Məqsədi də bu olur ki, qatığı qaynı oğlu yesin, qızından əl götürsün. Əmisi oğlunu dərin məhəbbətlə sevən qız buna mane olur, oğlanı qatığı yeməyə qoymur.

Görünür ki, nə vaxtsa qohumla evlənmək ciddi narazılıq doğurmuş, bu cür vasitələr bu işdə mühüm rol oynamışdır. İndinin özündə iki bacıdan ya biri öldükdə, yaxud döşündə süd olmadıqda başqa bacı onun uşağını əmizdirir. Uşaqlar böyüdükdə onların evlənməsinə razı olurlar. Çünki, o uşaqlar xala oğlu, xala qızı yox, bacı-qardaş sayılır. Hətta, yad bir ana da hər hansı uşağı əmizdirdikdə, döş verdikdə həmin uşaq onun övladları ilə o gündən bacı-qardaş olur. Bir sözlə, süd bu işdə həlledici rol oynayır.

“Arzu-Qəmbər”in Bakı variantında Qəmbərin hamisi, köməkçisi ilandır. Eyni zamanda, “Leyli və Məcnun” dastanının Şamaxı variantında da Məcnunun hamisi, qoruyucusu bir ilandır. “Yazılı qaya” əfsanəsində Benqanın-Qanığın hökmdarı Qayanın nəinki hamisi, köməkçisi, hətta qoşunu da ilanlardan ibarətdir. Lazım

gəldikdə ilanlar Samux tərəfdən borumla Kürdən keçib hər hansı düşmənlə döyüşə gedir. Döyüşdən qayıdan ilanların bir çoxu yaralıdır. Qayanı, onun ölkəsini ilanlar qoruyur.

“Arzu-Qəmbər” dastanı ilə səsleşən sonuncu əfsanə daha maraqlıdır. Bu əfsanə az qala dastanın bütün ruhuna hakimdir. Arzu ilə Qəmbərin, Əsli ilə Kərəmin səmimi, saf məhəbbətlərindən xəbər verir.

“Qız daşı” əfsanəsində deyilir: “Haramı dağlarının ətəklərində iki kənd var. Bir gün bu kəndin oğlanı, o biri kəndin qulac saçlı bir qızını sevir. Qız da oğlana vurulur.

Onların görüş yeri meşə bulağı olur. Bulağın suyu, daşı iki cavanın sadə məhəbbətinin şahidinə çevrilir.

Cavanlar sözü bir yerə qoyub qoşulub qaçmaq fikrinə düşürlər. Qızın atası işi başa düşür. Çəkiddə yüngül, qiymətdə baha şeyləri yığışdırıb üç xurcuna doldurur. Birini qızının, birini arvadının, birini də öz çiyinə aşırır. Gecənin qaranlığında yola düşürlər. Qız bilir ki, oğlan sabah günorta meşədəki bulağın başına gələcək, onu intizarla gözləyəcək. Qız başına gələn qəzavü-qədəri oğlana bildirmək istəyir.

Meşəyə çatanda hava işıqlaşır. Qız bulağa dönmək cəsarətinə gəlir. Tükdən nazik bir ümidə inanır, bəlkə oğlana hər şey agah olub, vədəsiz vədəyə gəlib, bulaqda sevgilisinin yolunu gözləyə. Ona görə də üzünü atasına tutub:

-Ay ata, indi yadıma düşür, üzüyüm meşə bulağında qalıb. Dünən barmağımdan çıxıb suya düşdü. Su bulandığından tapa bilmədim, indi durulmuş olar, izn ver gedim gətirim-deyir.

Atası ağılına özgə şey gətirmir, icazə verir. Qız bulağa yollanır. Görür bulaq yalqızdır, dünya başına fırlanır. Hicran odu qəlbini dağlayır. Deməli, ayrılıq dəmi çatmışdır. Qız sevgilisini intizar içində necə qoyub getsin? İsti göz yaşları bulağın sərin suyuna qarışır. Yenə ümidini üzür. Oğlanın onu tapacağına inanır. Odur ki, hansı səmtə getdiyi barədə sevgilisinə iz qoymaq istəyir. Qız bulağın məhəbbətlərinə şahid daşlarından birini götürür, qulac saçlarının ucuna bağlayır.

Ata-ana qabaqda, qız da onların arxasınca yola düşürlər. Qızın arxasınca sürünən əhd-peymana şahid daş yollara məhəbbətin izini salır. Çiyindəki xurcunun ağırlığı vecinə gəlmir, amma saçlarından

asılan daş onu həmişə geri dartır. Doğma yurduna, doğma yurdun oğluna məhəbbət sanki daşdan asılıb onu yad torpaqlara getməyə qoymur. Atası qızının geri qalmaqından şübhələnib üstünə acıqlanır.

Qız bütün gücünü toplayıb onlarla bərabər getməyə can atanda daş qulac hörüklərinin bir parçasını qoparır, qopmuş hörük parçası dağın yamacında qalır. Məhəbbət insana güc gətirir.

Oğlan vədə vaxtı özünü bulaq başına çatdırır. Şahid daşın izini görəndə ürəyinə damır ki, atası qızı uzaqlara aparıb, iz onu haraya çağırmaq üçün nişanədir. Oğlan izi tutub yol alır. İzin sonunda qızın saçları dolaşmış məhəbbətin şahidi olan daşı görür. Qüssələyir. Bir bayatı çəkir:

Mən aşiqəm, halala,
Haram qatma halala.
Qarğaram, dağlar, sizdə,
Nə gül bitər, nə lala.

Bu əfsanə, hətta, “Əsli və Kərəm” dastanını “Arzu-Qəmbər” dastanına, daha çox Əslini Arzuya yaxınlaşdırır. Bu belə olmalıdır. Çünki, bu dastanlar eyni ağacın meyvələridir, bir-birinə yaxın və doğma olan əfsanə bulaqlarından su içmişlər.

Tədqiqatçı Cəfər Bakirov Krım-tatar dastanlarını toplayıb nəşr etdirmiş və həmin kitabı geniş müqəddimə yazmışdır. Bu elmi müqəddiməni o, “Krım-tatar xalq dastanlarının xüsusiyyətləri” adlandırır. Cəfər Bəkirov orada çox maraqlı elmi dəyəri olan mülahizələr söyləyir. Onlardan biri də “Arzu-Qəmbər” ilə “Tahir və Zöhrə” dastanlarının poetik cəhətdən müqayisələrinin aparılmasıdır. “Krım tatar” variantında bayatılara rast gəlirik. Bundan əlavə, alim elə nümunələr seçir ki, onlar bizim üçün tamamilə yenidir. “Tahir-Zöhrə”nin bu səpkili şeir nümunələri, doğrudan da, “Arzu-Qəmbər”dəki mahnı və xoryatlar ilə səsləşməkdədir:

Mən çeşməyə barmadım,
Əliyi, üzümü cuvmadım.
Kube taşının üstündə,
Bilezliqin bulmadım.
(“Tahir və Zöhrə”)

Mən çeşməyə barmadım,
Əliyi, üzümü cuvmadım.
Bilek taşının üstündə,
Bilezliqin bulmadım.
(“Arzu-Qəmbər”)

Mehrebemni daldırdım,
Daldırdım da toldurdum.
Kube taşının üstündə
Bilezliqim kaldırdım.
(*“Tahir və Zöhrə”*)

Kopamı suvqa daldırdım,
Birine akılım aldırdım.
Suv başında, Qamberim,
Bilezliqim kaldırdım.
(*“Arzu-Qəmbər”*)

“Arzu və Qəmbər”i başqa dastanlarımızla birləşdirən, doğmalaşdıran oxşar cəhətlər çoxdur. Bu dastanda da aşiqlər dara düşəndə Xıdır İlyası köməyə çağırırlar. Qəmbər çayda boğularkən Arzunun Xıdır İlyasdan imdad diləməsi səhnəsi bu baxımdan səciyyəvidir:

Qərəz, öləsən, qərəz,
Yar, əlimdən düşdü saz.
Qəmbəri su apardı,
Yetiş, ya Xıdır İlyas.

“Arzu və Qəmbər”, “Əsli və Kərəm” dastanlarında saf, ülvi məhəbbət daşa dəyir. Gənclər sevgililərinə qovuşa bilmir. Vüsala yetmir, məhv olurlar.

“Arzu və Qəmbər” dastanının Azərbaycan və eləcə də Kərkük variantında aşiq-məşuqun hiss və həyəcanının poetik ifadəsini bayatı şəklində tapması folklorşünas A.Nəbiyevin haqlı olaraq göstərdiyi kimi, belə bir ehtimal doğurur ki, dastan yaradıcılığında qoşma və gəraylı şəkillərindən hələ çox-çox əvvəl bayatıdan istifadə olunmuşdur.

Dastanın Azərbaycan variantları və eləcə də “Yaxşı-Yaman” dastanında olduğu kimi, Kərkük variantı da bayatılar üzərində qurulmuşdur. Bu o deməkdir ki, prof. M.H.Təhmasibin təbirincə desək, Azərbaycan folkloru bu janrda, bu formada da İraq-Türkmən folkloru ilə şərikdir.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, “Arzu-Qəmbər”in Kərkük variantı dastanın Azərbaycan variantlarından və eləcə də “Yaxşı və Yaman” dastanından fərqli olaraq, aşağıdakı nağıl pişrovu ilə başlayır: “Hartdan-hurtdan, sıxması qarpız qabığı, düyməsi turpdan. Aman-zaman içində, xəlbir saman içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Var idi, yox idi, iki qardaş var idi”.

Dastanın Kərkük variantında bizə doğma olan yerlərdən, şəhərlərdən danışılırsa, Tuz-Xurmatu variantında hadisələrin

birbaşa Araz çayı sahilində cərəyan etdiyinin şahidi oluruq:

Quruyasan, ay Araz,
Əlimizdən düşdü saz.
Qəmbəri çay apardı,
Yetiş, ey Xıdır İlyas.

Dastanın Tuz-Xurmatı variantında dördlüklərin-bayatıların sayı 31-dir. Bundan əlavə, bu variantda cavabı iki misradan ibarət olan iki misralıq şeir parçalarına da təsadüf edilir:

Qəmbər:

Kəsmə gözlərini mənnən,
Ayrılmaz ruhum sənnən.

Arzu:

Gözlərim ha səndədi,
Səniy eşqiy məndədi.

Onu da qeyd edək ki, bədii cəhətdən bu variant dastanın Kərkük variantından o qədər də fərqlənmir.

Kərkük “Arzu-Qəmbər”inin 60 yaşlı Heybət xanımın dilindən yazıya alınmış Tuz-Xurmatı variantı ancaq ləhcəsi ilə, yəni, dialekt xüsusiyyətilə seçilir. Eyni zamanda, bu variantda fərqli bayatılar da mövcuddur.

Bu variantda da Arzu ilə Qəmbər əmioğlu, əmiqızıdır. Birinci variantla ikinci variantın süjet xəttində heç bir ayrılıq yoxdur.

Fərqlərdən biri budur ki, dastanın birinci variantında Arzunu alan tat oğlunun 40 qardaşı olduğu halda, ikinci variantında bu bir qədər ağlabatan şəklə salınmışdır. Burda tatın oğlanları yeddi qardaşdır. Birinci variantda olduğu kimi, Arzunun anasının dələməyə öz südünü qatmaq əhvalatı, quzunun ətinə zəhər qatmaq və digər motivlər bu variantda da özünə yer almışdır. Ata Tərzibaşı variantı əski çağlarla bağlıdır. Bu dastan isə ondan sonra yaranmışdır. Dastana daxil edilmiş bayatılarda dastanın məzmununu açma biləcək maraqlı bəndlər və beytlər vardır. Arzu üzünü Qəmbərə tutub öz kədərini belə bildirir:

Nənəm zalım nənədir,
Dərdim min bir dənədi.

Bu misralar Füzulini və onun “Arzu-Qəmbər”lə iç-içə yaranan və yaşayan “Leyli və Məcnun” dastanını yada salır. Birinci variantda bilərziyə aid bayatıda belə gözəl detal yoxdur. Arzu öz bilərziyini bayatıda belə təsvir edir:

Ha gülşəni-gülşəni,
Güllər yerə düşəni,
Bilərziyim üstündə,
“Arzu-Qəmbər” nişanı.

Dastanda qarının dilindən deyilən
bayatı da xeyli bitkindir:

Ölüm yazıdı, oğlum,
Kəmən razıdı, oğlum,
Nənəsinin tək qızı,
Ölən Arzudu, oğlum.

Qapıda duran Qəmbərdən şah yanına
gedib qoşun alıb gətirməsini də Arzu bədi
bir dillə soruşur:

Qapıda duran Qəmbər,
Boynunu buran Qəmbər,
Getmişdin şah yanına,
Hanı baş vuran, Qəmbər?

Qəmbərin dilindən söylənən misralarda
da hiss-həyəcan dalğası insanın varlığını
sarsıdır:

Mən Qəmbərəm dağ kimi,
Titrərəm yarpaq kimi.

Tuz-Xurmatu variantında qəribə bir
motiv özünə yer ala bilmişdir. Bu variantda
Qəmbər sözünü sazla deyir. Arzunu toy evinə
aparan atlara da qarğıyır:

Yıxılsın evi tatın,
Dərdləri mənə satın.
Arzu minən atları,
Öldürün, gölə atın.

Arzunu mindirmək üçün at gətirirlər, at
yıxılıb ölür. Dalbadal yeddi at gətirirlər,
yeddisi də ölür.

Bu variantda hadisələr Araz çayına
yaxın ərazidə, coğrafi məkanda təsvir edilir.
“Arzu-Qəmbər”in Azərbaycan variantlarında
da hadisələr Araza yaxın olan Sarab vilayəti
daxilində cərəyan edir. Bu baxımdan Tuz-
Xurmatu variantını aşağıdakı bayatı
Azərbaycan “Arzu-Qəmbər”inə yaxınlaşdırır:

Quruyasan, ey Araz,
Əlimizdən düşdü saz.
Qəmbəri çay apardı,
Yetiş, ya Xızır İlyas.

Kərkük dastanlarının birinci varian-
tında Qəmbərin harayına çatan Xızır İlyasın
adı, ikinci variantda Xızır İlyas kimi
getmişdir.

Ər evindən yenicə qayıtmış Arzu
özünün paklığını, saflığını aşağıdakı bayatı
ilə bildirir:

Mən Arzuyam, Nərgizəm,
Qəmbərimçün bir izəm.
Allaha and edirəm,
İndi hələ də qızam.

Bu sözləri eşidən Qəmbər Arzuya
deyir:

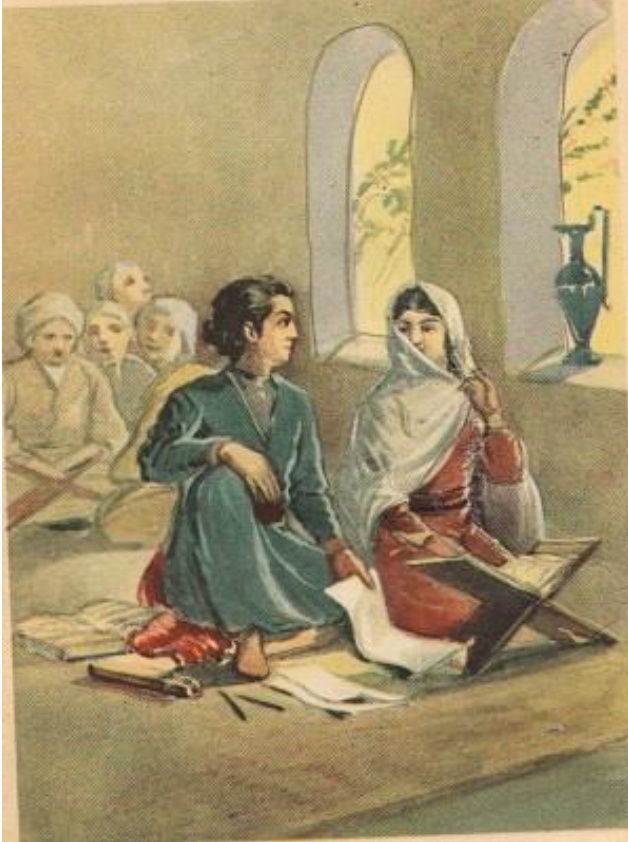
-Arzu, mən səninçün ruhumu qoydum, yorulmadım. İndi sənə qovuşdum. Allahdan istərəm sənün dizinin üstündə belə can verim. Öz eşqimlə ölüm.

Burada çox maraqlı bir məqam vardır. Sanki Arzu ilə Qəmbərin mənəvi yüksəkliyində Leyli və Məcnunun arasındakı o mənəvi saflığı görürük. Hər iki aşıqı birləşdirən sevdininə mənəvi birləşmə istəyidir. Onlar real həyatda sevdiklərinə qovuşmaqdan imtina edirlər. Yalnız mənəvi aləmin yüksəkliyində öz sevdiklərinə can atırlar.

Cəsarətlə demək olar ki, bu lövhə nə Kərkük dastanının birinci variantında, nə də Krım-tatar variantlarında yoxdur. İstər Kərkük variantlarında, istərsə də Krım-tatar variantlarında bizim “Əsli-Kərəm”, “Leyli və Məcnun”, “Məsim və Diləfruz” dastanlarında olduğu kimi, qəhrəmanların taleyinin sonu faciə ilə tamamlanır.

Dastanın Kərkük, Gəncə və Naxçıvan variantlarında da oxşar cəhətlər vardır. Hər üç variantda əmiuşağı olan Arzu ilə Qəmbər “Tahir və Zöhrə”, “Leyli və Məcnun”, “Əzətli Əmrah” və s. dastanlarımızda olduğu kimi, mədrəsədə sevişirlər.

Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, “Arzu-Qəmbər”in Kərkük variantında ayrı-ayrı məhəbbət dastanlarımızda yer alan süjetlər, motivlər, hadisələr öz əksini inandırıcı şəkildə tapmışdır.

II FƏSİL

Çoxvariantlı “Arzu-Qəmbər” dastanı

İraq-Kərkük, Azərbaycan və Krım-tatar “Arzu-Qəmbər”ini tədqiq etdikcə yeni variantları meydana çıxır. Onun yayılma coğrafiyası getdikcə genişlənir. Son dövrlər bizə məlum olub ki, hətta, “Arzu-Qəmbər”in Suriya, Xorasan, Anadolu variantları da mövcuddur. Təəssüf ki, dastanın bu variantlarından xəbərdar olan, haqqında mülahizələr söyləyən alimlər Azərbaycan və Krım-tatar variantlarına bələd olmadığından onların müqayisəsi barədə bir kəlmə də danışmamışlar.

Biz “Arzu-Qəmbər” dastanının bütün variantlarını ümumiləşdirib bu möhtəşəm abidə haqqında mükəmməl bir tədqiqat əsəri yazmağı öz qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Odur ki, biz yazılı məxəzləri, internet səhifələrini izləyərək dəyərli faktları toplamağa, araşdırmaları tədqiqata cəlb etməyə çalışmışıq. Xoşbəxtlikdən, bu günlərdə dastanın Anadolu, Xorasan, Suriya variantları haqda müxtəsər şəkildə olsa da dəyərli məlumatlar toplaya bilmişik.

1. Suriya variantına diqqət yetirək:

Əsrlər öncə Suriya yaxınlığında bir kənddə Qəmbər adında kasıb bir gənc yaşayırmış. Atasını erkən itirərək Daraz Bəyləri kəndindən gəlin gəlmiş anası ilə tək qalmışdılar. Qəmbər atasından qalan qoyunlarla birgə dayısının da qoyunlarını otararırmış. Dayısı Qəmbəri çox istəyərmiş. Hətta, üç qızından birini Qəmbərə verəcəyini də düşünərmiş. Qəmbərin anası ölüncə o tamam təkbaşına qalır. Həm də kəndin igidlərindən biri kimi tanınırdı. Həmin kənddə gözəlliyi dillərə düşmüş bir qız da vardı. Adı Arzu idi. O da ana-atadan yetim qalmışdı. Nənəsi ilə birgə yaşayırdı.

Kənd arasında Arzu Qəmbərin igidliyini, oğlan da qızın gözəlliyini eşitmişdi. Ancaq onlara qarşılaşmaq nəsb olmurdu. Bir gün qız bulaq başına gedərkən elə vaxta düşür ki, oğlan da qoyunları sulamağa gətiribmiş. Arzu görür ki, Qəmbər çəmənlikdə yatıb. Tuluğunu su ilə doldurandan sonra oğlanı oyatmağa çalışır. Qəmbər ayılsa da qızın gözəlliyi qarşısında deməyə bir söz tapmır. Arzu qolundakı bilərziyi çıxarıb bulaq daşının üstünə qoyur

və gedir. Bir müddət sonra gəlib bilərziyini yerində tapmır. Qəmbərdən soruşar:

Bu tuluğu doldurdum,
Doldu deyə qaldırdım.
Quruyası bu pınarda
Bilərziyimi itirdim.

Qəmbər deyir:

Mən pınara varmadım,
Əlimi-üzümü yumadım.
Gözüm kor olsun, Arzu,
Bilərziyini tapmadım.

Əslində bilərziyi Qəmbər götürmüşdü, özü qəsdən Arzunu sınayırdı. Buna görə də deyir:

Evimizin önü suluq,
Su çəkərlər tuluq-tuluq.
Bilərziyini tapana, Arzum,
Nə var, görən, muştuluq?

Arzu da bu cavabı verdi:

Evimizin önü suluq,
Su çəkilsin tuluq-tuluq.
Bilərziyimi sən tapsan,
Qəmbər ağam,

Arzu qız sənə muştuluq.

Qəmbər Arzunun bilərziyini vermişdir. Bundan sonra hər gün bulaq başında görüşürlərmiş. Bir müddət sonra Arzunun

nənəsi bu işdən xəbər tutur. Qızı bu sevdadan çəkəndirməyə çalışmışdır. Bu xəbər Qəmbərin dayısına da çatır. Oğlanın dayısı qızları Qəmbəri Arzuya qışqandığından ona pislik etməyə can atırlar. Lakin, dayısı buna imkan vermir. O, Qəmbəri yanına çağırır deyir:

-Oğlum, bu gündən çobanlığı buraxırsan. Nə zaman istəsən maddi-mənəvi çətinliyin olsa yanındayam.

Qəmbər o gündən Arzunun sevdası başında dağları gəzir. Gözü dağda-daşda yalnız Arzunun surətini, gözəlliyini görür. Qız da Qəmbərin həsrətindən günü-gündən saralıb-solur. Bir gün Arzunun nənəsi anlayır ki, daha bu iki aşiqin sevgisinə əngəl ola bilməz. Arzuya deyir:

-Get, bu gün Qəmbəri yeməyə çağır, gəlsin. Bu işi bir danışaq.

Əslində qarının fikri tam başqa idi. O, yeməkdə Qəmbəri zəhərləmək istəyirmiş.

Arzu sevinclə dağa qaçır, Qəmbərə deyir:

-Qəmbər ağam, nənəm səni bu axşam yeməyə çağırdı. Nəhayət, könlü səni sevdi. Bizim sevgimizi anladı.

Qız evə dönəndə görür ki, nənəsi gözəl süfrə açıb, gözəl yemək hazırlayır. Özünə də

köməkçi kənddə aşpazın şagirdi olan Ərəb uşağını gətirib. Arzu Ərəb uşağı ilə nənəsinin söhbətini divarın dalından eşidir. Sən demə, Ərəb uşağı çox şiddətli bir zəhər gətiribmiş. Bu axşam yemək yeyərkən Qəmbər zəhərlənib öləcəkmiş. Nənə Ərəb uşağına deyir:

-Arzunu Qəmbərdən qurtarsam, sənə verəcəyəm.

Axşam olunca Qəmbər sevinə-sevinə Arzugilə gəlir. Baxır ki, süfrəyə naz-nemət düzülüb. Ancaq, Arzunun qaş-qabağı sallanıb. Üzünü tutub qıza deyir:

Arzum, yasa batmısan,
Qaşını-gözünü çatmısan.
Süfrəyə təklif gəlmir,
gəlin Arzum,
Süfrəyə yan baxmısan.

Arzu Qəmbərə deyir:

Arzun yasa dünəndən batdı,
Qaşını-gözünü çatdı...
Süfrəyə yan baxılmaz,
amma, Qəmbər ağam,
Nənəm yeməyə ağı qatdı...

Bunu eşidən Qəmbər süfrəni dağıdıb gedir. Yenə dağlara qayıtmazdan əvvəl Arzusunu görmək, onunla bir az danışmaq istəmişdir. Gizlicə görüşürlər. Qız oğlana deyir ki, gəl Daraz Bəyləri kəndindəki dayılarını da çağır, mənə qaçır. Bu söhbəti Arzunun nənəsi də eşidir.

Qəmbər gedib Daraz Bəyləri kəndindən dayılarını da götürüb gəlir. Həmin gecə Arzunun nənəsi kənd qəbristanlığında bir ocaq yandırır. Əlində bir yağ tavası orada nəşə bişirməyə başlayır. Qəmbər və dayıları onun yanından keçəndə yalandan ağlayıb Arzunun öldüyünü deyir. Qəmbər çox kədərlənir, üzünü dayılarına tutub deyir:

-Dayılarım, sizə də əziyyət oldu. Amma, nə edək, bizim qədərimizdi bu... Arzum ölüb...

Dayıları geri qayıdır. Qəmbər kənddə qəmli-qəmli gəzərkən bir də baxır ki, budur Arzu gəlir. Qız oğlandan soruşur:

Evimizin önü badam,
Çıxıb budaqların qıram.
Sən Daraz Bəylərinə getmişdin,
Qəmbər ağam,
Hanı sənənlə gələn adam?

Qəmbər:

Evimizin önündə badam,
Çıxam, budaqların qıram.
Daraz Bəylərinə getdim,
amma, gəlin Arzum,
Geri döndü gələn adam.

Arzu ilə Qəmbər qovuşmaq üçün yeni yollar axtarırkən Arzunun nənəsi başqa bir kəndə getmişdir. O kəndin bəyinin oğluna qızı elə tərifləyir ki, oğlan qıza nişanlanmaq istəyir. Nəhayət, Arzu nişanlanır. Lakin aşiqlər yenə gizlicə görüşürlər. Onlar bir yerdə qərara gəlirlər ki, toy günü gəlin karvanı gedəndə Arzu inad etsin. Desin ki, yalnız Qəmbərin cilovdarı ¹¹ olduğu ata minəcək. Bir az kənddən aralanandan sonra isə qaçıb getsinlər.

Toy günü gəlin karvanı yola düşəndə Arzu sözləşdikləri kimi deyir. Oğlan tərəfi bunu qəbul eləməyə məcbur olurlar. Qəmbər kədərlənir, bir bayatı deyir:

Altaylar doru taylar,
Keçilən coşqun çaylar.

¹¹ “Arzu-Qəmbər”in Kərkük variantında da Qəmbərin atın cilovundan tutması məsələsi var.

Igid qərib olsa,
Nişanlısını el paylar.

Arzu da qələbəlikdə qaçmağın
çətinliyini düşünüb deyir:

Vay məngilər, məngilər,
Çalmaz olsun çəngilər.
Sənə yaramayan ağ topuqları,
Qəmbər ağam,
Qoy sıxsın bu üzəngilər.

Belə deyib ayaqlarını üzəngiyə sıxır.
Qəmbər dözmür:

Arzum gəlin atında,
Əlləri yəhər qaşında.
Səni ellər aparır, gəlin Arzum,
Saçlar ağarır başımda.

Arzu artıq dayana bilmir, ağlayır:

Yəhər qaşına yatım,
Necə alım, necə satım.
Atımı çəkən Qəmbər ağam,
Dön üzünə bir də baxım.

Qəmbər dönüb sevdiyinə baxır və deyir:

Yel əsər, qum sovrulur,
Can başıma çevrilir.
Əyil, üzündən öpüm, gəlin Arzum,
İndi yolumuz ayrılır.

Arzu kimsə görmədən bir öpüş vermiş
Qəmbərə...Oğlan o an özünü unutmuş sanki,
gözləri yaşarmış, qərib bir səslə demiş:

Qoyun quzudan olur,
Əkmək pazıdan olur.
Bunlar Allahın əmridir,
gəlin Arzum,
Hər şey yazıdan olur.

Qədərinə razı gələn Qəmbər bir bəddua
da edir:

Vardığın gün yarın ölsün,
Ağ topuqlar mənə qalsın.
Qovuşmaq məhşərə qaldı,
gəlin Arzum,
İki bədən bir-birini bulsun.

Atın cilovunu bəy adamına verən
Qəmbər yol ayrıcında bir daşın üstündə
qəmgin oturub qalır. Gəlini bəy evinə
aparırlar. Bəy adətə görə gəlin otağında iki
rükət namaza başlayır. Arzu görür ki, bəyin

namazı yaman uzun çəkdi. Gedib baxınca
görür ki, bəy canını tapşırır. Arzu haray salır:

-Ağalar, gəlin, oğlunuz ölüb¹².

Bəy evi oğul ölümünün ağrısından
Arzunu yaddan çıxarmışlar. Qız da evdən
qaçıb dağlara üz tutur. Uzaqdan Qəmbərin
atının acı dolu kişnərtisini duyaraq düz atın
yanına gəlir... Görür ki, Qəmbər cansız yerdə
yadır. Allaha bir dua edir: “Allahım, canımı
burdaca al, məni Qəmbərimdən ayırma”.
Qızın duası qəbul olur. Qəmbərinə sarılaraq
canını tapşırır.

Arzudan xəbər ala bilməyən nənə toy
evinə gəlir. Burda acı xəbəri eşidir. Qaçaraq
Qəmbərin yanına gələr, görər ki, iki aşiq
sarılaraq ölüblər. Onların belə ölümsüz
sevgisinə həsəd aparan qarı Allahdan ölüm
diləyərək Arzu ilə Qəmbərin aralarına girir.
Onun istəyi də Allah tərəfindən qəbul olunur.
Zamanla iki sevdalının qəbri üstündə gül
bitir, onların budaqları tam bir-birinə
qovuşmaq istədiyi anda qarının qəbrindən
boy qaldırmış qara tikan kolu buna imkan
vermir.

¹² Qəmbərin bədduası ilə Kərkük variantında Tatın 40 oğlu
dalbadal ölür. Suriya variantında isə bəyin yeganə oğlu ölür.

2.Xorasan variant

a) Xorasan variantının məzmunu da maraqlıdır. Burada hadisələrin XVII əsrdə cərəyan etdiyi təxmin edilir. Burada Qəmbər Xorasan tacirinin oğludur. Atasını öldüyünə görə onu bir ailə övladlığa götürür. Həmin ailənin yeganə qızı Arzu ilə sevgisi duyulunca qızı yetimə vermək istəyirlər. Arzuya olan eşqindən Qəmbərə “Haqq aşiqi” deyirlər. Bu variantda oğlan saz çalmağı, şeir söyləməyi bacarır. Dəstan hər iki aşiqin qovuşmaması ilə bitir. Lakin, başqa variantlardan fərqi odur ki, onların ruhu ağ göyərçinə dönüb qoşa göylərə uçar.

b) Türk xalq ədəbiyyatında iki aşiqin macərələrini anladan türkülü bir hekayədir. (Başqa variantlarda “Arzu-Qəmbər” dəstan adlandırıldığı halda burada hekayə şəklində söylənmişdir). Məzmunu belədir:

Qəmbər Xorasanlı bir bəzircinin oğludur. Hələ kiçik olanda ata-anasını Həcc yolunda haramilər öldürür. Qəmbəri atasının adamlarından biri qurtarmış, Arzunun atası isə övladlığa götürmüşdür. Arzu ilə Qəmbər eyni evdə böyüyürlər. Qızın atası öldükdən sonra iki gəncin bir-birinə qarşı hissləri

yavaş-yavaş ehtiraslı bir eşqə çevrilir. Arzunun anası bunu qəbul etmir. Qəmbərdən qurtulmaq üçün bir dəfə zəhərləməyə çalışır. Oğlan isə sevgilisinin xəbərdarlığı ilə ölümdən qurtulur.

Qəmbər bundan sonra dağlara düşür. Anası Arzunu başqa ərə verir. Vilayət Bəyi Qəmbərin halına acıyaraq toyu dayandıрмаğa, iki aşiqi bir-birinə qovuşdurmağa çalışır. Bu dəfə də Qəmbər kiminsə bədbəxtliyinə səbəb olmaq istəmir. Onu dayandırır. Alın yazısına qatlanaraq dağlara üz tutur. Arzu isə sevdiyinə sadıq qalar, ərəinə yar olmaz. Adam da xiffətindən ölür. Arzu öz evlərinə dönər. İki aşiq bir-birinə qovuşur. Ancaq əcəl şərbəti ilə. İkisinin də üstünü su tutar. Bir ada yaranar. Qızın anası iki vücudu bir-birindən ayırmaq istər, amma bacarmaz. O da Tanrıdan ölüm istəyərək hər iki aşıqın arasında ölür. Aşıqlərin mızəzarından bir göyərçin çıxar. Bu onların şəhid olduqlarına bir işarədir.

c) Türk Xorasan variantı da maraqlıdır. Məzmunu belədir:

Bəzisi deyir ki, bu hekayə Suriyada yaşanıb, bəzisi də deyir ki, Anadoluda baş vermişdir. Daha bir variant da Harputdan

Həcc yoluna gedərkən yolu çöldən keçən bir qəfiləylə başlar. Böyük vüslata çatmaq üçün çölün səssizliyində kiçik bir qəfilə yol gedirdi. Gündüzləri dincəlirdilər. Gecələri isə aydın gecələrdə ulduzlara baxaraq irəliləyirdilər. Bir gün gündüzdən dincəldikləri xurma ağacının altından yola başlamaq üçün hazırlıqlara başladılar. Bəhram ağa heç rahat deyildi. İçindəki narahatçılıq anbaan artırdı. Qarşısındakı qulluqçulara, arvadının yatırdığı 5 yaşındakı oğluna baxırdı. Uşağı anası çöl kollarının altında yatırmışdı. Arvadının üzündəki təbəssüm onun ürəyini ümidlə doldurdu.

Yeddi nəfər idilər. Bu səssizliyin ortasında yeddi can. Səssizliyin ortasındakı təlaş təkcə o duyurdu. Elə bil bir ilan fısıltısı səssizliyi yaladı keçdi. Bəhram ağa ürpəndi. Xidmətçilər namaza hazırlaşdılar. Birdən kolların arasından qara başlı cəllad çıxdı. Bəhram ağa Qəmbərini gözləriylə axtardı. Onu qorumağına imkan vermədi cəllad. Qəfilə Allaha ümid olub döyüşə hazırlıqsız çıxmışdı yola. Harami əlində silah düz qarşısında dayandı. Bəhram ağa təkmlə onun suallarına cavab verdi: “Türük. Xorasan diyarının Revail şəhərindən gəlib Həccə gedirik. Müqəddəs bir yolçuluqdayıq”.

Döyməli əlləriylə silahlı adam üçün müqəddəs yol anlayışı yox idi. O pul istədi. Bəhram ağa “Zənginliyimiz ürəyimizdə” dedi. Haramı hay saldı. Bir anda 7-8 haramı daha gəldi qəfilənin üstünə. Döyməli əl tətiiyi çəkdi. Hər tərəf qan gölünə döndü. Bir azdan bu leş qarğaları cəsədlərin qiyafəsini belə soyunduraraq qənimət kimi götürdülər. Bu cinayətin şahidi tək-cə səssiz çöl idi. Bəhram ağanın qocaman qulluqçularından biri Hasan Çavuş cəsədlərin içində qımıldandı. Sol tərəfindəki xəncər yarası sızılıdırdı. Ətrafındakı qanlı mənzərəni görəncə hönkürdü. Ölməyi arzuladı.

İki əllərini göyə qaldırıb Allaha ölüm üçün dua etmək istərkən Qəmbərin səsinə eşitdi. Uşaq yuxudan ayılınca ağlamışdı. Allahın lütfünə sığındı. Uşağı qucağına aldı. Cəsədləri görməsin deyə başını köksünə sıxdı. Yavaş-yavaş yol başladı. Nə uşağın suallarına veriləcək cavab vardı, nə də aclığını dəf edəcək azuqə.

Dan yeri ağaranda qarşılarına bir atlı çıxdı. Atlı çörək-pendirini onlarla böldü. Hasan Çavuş başlarına gələnə anlatdı. Atlı onları evinə apardı. Qəmbəri öz qızı Arzuyla birgə böyütməyə könlü razı oldu. Uşağı övladlığa götürdü. Hasan Çavuş Qəmbəri

orda qoyub yol başladı və bir daha da dönmədi.

Arzu ilə Qəmbər bir-birini bacı-qardaş sayaraq böyüdülər. Arzu qonşu kənddə olan əmisioğlu ilə göbəkkəsmə idi. On dörd yaşına çatanda qonşu qızının ona söylədiyi sözlər ağılından çıxmırdı:

-Qəmbər sənin öz qardaşın deyil. O çöldə tapılan bir yetim uşaqdı.

Qız günlərlə bu sözləri düşündü. Bir gün dalğın oturmuş Qəmbərə dedi:

-Nədən belə məyussan, Elə bil çöldə tapılmış bir yetim uşaq kimisən.

Anası bunu eşidən kimi Arzunu otağa çəkib həqiqəti söylədi. Sarı saçlı, qara qaşlı, ceyran baxışlı Arzu, igid çöhrəli, şahin baxışlı Qəmbər...Bu sirri öyrənəndən sonra Arzunun Qəmbərə hissləri dəyişdi. Artıq Qəmbərin adını daha hisslə söyləyirdi. Qəmbər onun üçün daha qardaş deyildi. Könlündə bir gül qönçələnmişdi. Dərdini kiməsə söyləyə bilmədi yemək-içməkdən kəsildi. Otaqdan çıxmadı. Bir gün Arzunun otağına gələn Qəmbər onun sarı saçlarını oxşadı, solğun yanaqlarını tumarladı, alnından öpdü. Arzu oyanıb Qəmbəri qarşısında görüncə hönkür-hönkür ağladı. Qəmbər onun eşq bəlası çəkdiyini anladı:

-Səni üzən bu zalım kimdi,-deyə soruşdu.

Arzu cavabını bayatı ilə verdi:

Ah zalım, bunu niyə sorursan?
Səbəb sənsən, artırırsan dərdimi.
Bilmirəm, bunu xeyrəmi yozarsın?
Mənim könlüm sevər Qəmbərimi.

Qəmbər bu sözlərə acıqlanır, bacı-qardaş olduqlarını deyir. Lakin, qızın cavabı hazır imiş:

Könül nəsihətlə ağıllanmaz heç,
Biz doğma deyilik, sən bunu ölç-biç.
Madam ki, mən sənə eşqimi duydum,
Sanma ki, dəliyəm, şeytana uydum.

Qəmbərin ağı başından getdi. Otaqdan sürətlə çıxdı. Bir də dağa çatanda dayandı. Kənddən çox uzaqda, bir quyunun başındaydı. “Mən kiməm?”-deyə bağırabağıra yerə uzandı. Yuxuya getdi. Yuxusunda gördü ki, məktəbdədir. Bir qarı müəllimə deyir ki, Alihanin bircə qızı var. Arzunun anasının südünü əmmək Qəmbərə haramdır. Yuxunun sonrasında kəndə qayıdırdı. Gördü ki, Arzu bulağa gedir. Düşdü arxasınca. Bulaq başında Arzunu görmədi. İşləməli bir

dəsmal tapdı. Soyuq sudan içdi, dəsmalı
qoynuna qoyub yenə yüyürdü. Yolda Arzuya
çatdı. Dedi:

İgid gərək mərdanə,
Aşıq gərək mərdanə.
Arzu, sənin yolunda,
Başım qoydum meydanə.

Yuxudan tələşlə oyandı. Başının
üstündə qoca çoban dayanmışdı. Bu həmin
Hasan Çavuş idi. Çoban soruşdu:

-Övlad, hardan gəlib hara gedirsən?

Oğlanın Alihan oğlu Qəmbər olduğunu
bilincə hönkürüb ağladı. Sonra da uzun
zaman saxladığı əmanəti ona verib həqiqəti
söylədi. Bunları eşidən Qəmbər düz Arzunun
yanına qaçdı. Övladlıq olduğunu öyrəninçə
üzülmüşdü, lakin qapıya çatanda Alihanın
ölüm acısı da ürəyini sardı. Küləkdə sovrulan
yarpaqlar kimi ydi. Bir tək Arzuya olan eşqi
güc verirdi ona.

Qəmbər dağlarda belə Arzunu görürdü.
Dağlara səs salırdı sevgisiylə:

Durnaların göy üzünü sevdiyi qədər,
Səni sevdiyimi bilirsənmi?

Arzu deyirdi:

Qəmbərim, aşıqım, könlümdədir,
Haqqa layiq bəndədir.

Gözlərim gözlər səni,
Qulaqlarım da səndədir.

İki aşiqin xoşbəxtliyi uzun sürmədi.
Arzunun köbəkəsmə olduğu əmisi oğlu ilə
evlənmək vaxtı gəlib çatdı. Əmisi ağsaq-
qalları yığıb dedi:

-Əzrail sinəmizə qonmadan qanı qana,
mülkü mülkə qataq.

Qızın anası da razılaşdı. Elçilik
şərbətini içdilər. Qəmbəri təlaş bürüdü:

Bülbülün durağı güldü əzəldən,
Könül keçməz imiş belə gözəldən.
Qaçalım səninlə, Arzu, tez eldən,
Bizə “qardaş” derlər eldən ziyadə.

Arzu dedi:

Nə olacaq bilməm, üzümüz gülməz,
Kimsə də kimsənin halını bilməz.
Buraxıb da kəndi qaçarsaq olmaz,
Elə tufan vardır, seldən ziyadə.

Arzu Qəmbər qədər cəsərətə gəlmir.
Oğlan yenə evdən qaçdı. Boz dağlara saldı
ününü. Ac-susuz dolaşdı xeyli. Arzunun adı
dilindən düşmədi. Bir gün özünü unudub
uçurumdan yuvarlandı. Gözünü açınca özünü
Masum Paşanın çadırında gördü. Uçurumdan

qolu qırıq, üzü-gözü yaralanmış bir halda tapmışdılar. Masum Paşa onu dinlədikədn sonra iki aşiqə kömək eləmək istədi. Arzunu gizlicə kənddən gətirdi. Lakin, Qəmbər Arzunu bağışlaya bilmirdi. Axı, Arzu onunla kənddən qaçmağı rədd eləmişdi. Qızdan üz çevirdi. Arzu isə Qəmbərini belə bir halda görüncə ağladı, ondan əfv dilədi. Qəmbər isə inadından dönmədi:

Düyüdə çalınır davul,
Vəfasız yanımdan savul.
Sadiq deyilsən, anladım,
Gözümün önündən savul.

Arzu bu sözləri eşidəndə ürəyi dağlandı. Eşqini isbat etmək üçün Masum Paşaya dedi:

Yellər kimi mən əsərəm,
Qüsurumu özüm bilərəm.
Masum Paşa, bıçaq ver,
Barmaqlarımı kəsərəm.

Qəmbər bu sözlərə də inanmadı. Buna görə də Masum Paşaya dedi:

Qurşağımın ucu saçaq,
Ver görüm ne yapacaq?
Kəsərmi əlini görək,
Ey Masum Paşa, bir bıçaq!

Arzu Masum Paşanın belindən çəkib
aldığı bıçaqla barmaqlarını kəsdi. Qəmbər
təəccüblə və pəşman halda bilmədi nə etsin.
Arzusuna söylədi:

Yandım Arzu, sənə yandım,
Bil ki, eşqinə mən qandım.
Məgər mənə çox sevmisən,
Buna ürəkdən inandım.

İki aşiq bir-birinə can atdılar. Bu vüslat
anı uzun sürmədi. Arzunun anası olanları
eşidib özünü Masum Paşanın çadırına yetirdi.
İki gəncə nəsihət etməyə başladı. ancaq Arzu
“Fərhadla Şirin”dən, “Leyli və Məcnun”dan
misallar gətirərək anasını sakitləşdirməyə
çalışdı. Ancaq ana hiyləyə əl atdı: “Gedək öz
elimizdə evlənin”-deyincə də iki gənc buna
inandı. Birlikdə kəndlərinə gəldilər. arzunun
anası quzular kəsdirdi, plov bişirtirdi, ən
dadlı tikələri Qəmbərin qarşısına düzdü. Arzu
anasının qəribə bir təlaşa büründüyünü hiss
etdi. Qəmərini ətdən yeməsinə mane odu.
Ölümdən dönən Qəmbər dedi:

Ağ qoyun, qara qoyun,
Bizə etdilər oyun.
Quzuya zəhər qatdı,
Xain ananı görün!

Hırslə yerindən qalxan Qəmbərin qarşısını qapıda Arzu kəsdi. Ona “getmə” dedi. Ancaq Qəmbərin getməkdən başqa çarəsi qalmamışdı. Arzusunun gözlərindən öpdü. Bu ayrılıq demək idi, uzun bir həsrət demək idi. Qədərlərinə qarşı çıxma bilmədi aşıqlər. qəmbər özünü dağlara vurdu, saç-saqqalı uzandı, bir-birinə qarışdı. Ac-səfil dolaşmağa başladı. Bir gün gördüyü yuxunun təsiri ilə kəndə tərəf yol aldı. Arzusundan bir xəbər almaq istədi. Kəndə çatınca gördü ki, toy cəngisi çalınır. Arzu allı-yaşılı geyindirilib bəy evinə hazırlanır. İki gözü çeşmə oldu, ağladı. Dayana bilmədi, uzaqdan səsləndi:

Al-kəftan geyinmiş boyunca,
Qurbanın olum öluncə.
Aç, quzum, gözəl üzünü,
Seyr edim doyunca.

Onun səsini eşidən kimi Arzu tanıdı və dedi:

Aşiq olan bəllidir,
Yarım bulbul dillidir.
Könlüm sənindir, ey can,
Baxma ki, üzüm tellidir.

Ozanın uğramadığı düyünlər uğursuz sayıldığından kimsə özgə şey düşünmədi Arzuyla tanınmayan hala düşmüş Qəmbərin deyişməsindən. qəmbər toy karvanını kənddən çıxana kimi müşaiyət etdi. Tək təsəllisi Arzunun son sözləri idi:

Çarəm yoxdu gedirəm,
Qanlı göz yaşı tökürəm.
Səndən başqasına, Qəmbərim,
Təslim olmam, deyirəm.

Qəmbərin ürəyi fərəhləndi. Toy qəfiləsi kənd yolundan uzaqlaşdı. Qəmbər yolun ayrıcında oturub qaldı. Arzu bəy evində özünü otağa qapatdı. Kimsəni yanına buraxmadı. Ağlamaqdan gül yanaqları soldu. Tam yeddi il bəy öz murazını gözlədi. Ancaq Arzu baş əymədi. Nəhayət, bəy anladı ki, Arzunun könlündə başqa gül var. anladı ki, ona qarşı günahkardı. Çünki, o, Arzunun sevdasını bilsəydi, ona qıymazdı. İncə ruhlu əmisioğlu xəstələndi və vəfat etdi. Arzu isə ata evinə göndərildi.

Novruz bayramıydı. Al-yaşıl geyimli qızlar yamaclarda əylənirdilər, mavi göyün altında bayram edirdilər. Obadan obaya bayram payı gedirdi. Arzu öz kəndlərinə yaxınlaşdıqca ürəyi atlanırdı Qəmbəri

görmək üçün. Bu vaxt qələbəlikdə bir səs eşitdi:

Dəli külək əsər boz dağlarımda,
Qarbəyaz saçlarım yolaraq gedər.
Bir sonsuz dəryada üzər sevdamız,
Hırçın dalğalarda solaraq gedər.

İçində bir gül sərinliyi ilə Arzu qələbəliyi yardı. Bu səsi tanıyırdı. Ozanın yanına çatdı. Ozan başını qaldırdı. Qəmbər idi... Ancaq bambaşqa bir Qəmbər... Ağ saçlı ozan da başını qaldırıb Arzunu gördü. Ucadan səsləndi:

-Güclü ol, ey qəlbim, güclü ol.

Sonra isə əlavə etdi:

-Qəmbər erkən qocalmış bir gənc,
Arzu da boynu bükük lalə...

Arzu qollarını açdı. Lakin, Qəmbər bu qolları boş buraxdı, dedi:

Qoxlanmamış gül idin,
Qəfəssiz bulbul idin.
Əğyar qoxladı gülün,
Qurusun ağzın, dilin!

Arzu isə ona verdiyi sözü xatırlatdı:

Eşq dildar öfkəndəyəm,
Sənə həm qul, həm bəndəyəm.

Narahat olma, canım Qəmbər,
Necə getdimsə eləyəm.

Qəmbər Arzunun sözləriylə fərəhləndi.
Həmin bahar qələbəliyində bir-birlərinə
kөнüllərini açdılar. Və Novruzda qovuşdular.

3. Anadolu variantı

Anadolu variantı isə bir-birlərini qardaş-bacı sayaraq böyüyən iki uşağın hekayəsini anladır. Bu variant da hardasa XVII əsrdə geniş yayılıb. Hekayə belə başlayır: “Bir karvan yolda quldurların basqınına uğrayır. Basqından yalnız kiçik bir oğlan uşağı sağ qalır. Bu uşaq bir ailə tərəfindən övladlığa götürülür. Adına Qəmbər deyirlər. Az sonra bu ailədə bir qız övladı da dünyaya gəlir. Onun da adını Arzu qoyurlar. İki uşaq bir-birini qardaş-bacı sanaraq böyüürlər. Bir vaxt hiss edərlər ki, көнülləri bir-birinə can atır. Onlar doğma qardaş-bacı olmadıqlarını bilincə evlənmək belə istəyərlər. Qızın anası bu evliliyə razı olmur. Qızını zəngin bir tacir oğluna ərə verir. Toy günü bəy ölür. Aşıqlər yenə qovuşmağa can atırlar. Qızın anası bu işə mane olur. Lakin, az sonra onlar yenə görüşürlər. Qovuşmanın həyəcanı ilə ikisi də

özündən gedir. Qızını gözdən qoymayan xain ürəkli ana onları yenə ayırmağa can atar. Ancaq iki aşiqin əhatəsi su ilə dolur. Əli onlara çatmır. Az sonra iki sevgilinin köksündən iki göyərçin çıxaraq uçar və beləcə ikisi də oradaca can verirlər.

4. Göyyurd variantı

Suriya variantı ilə eynilik təşkil edir. Cüzi fərq var. Belə ki, Suriya variantında Arzunun atının cilovdarının Qəmbər olmasına bəyin adamları razılıq verir. Göyyurd variantında isə burada əsas söz qaynatanındır. Yəni, gəlinin cilovdarını yalnız qaynata seçə bilər.

5. Nevşəhir variantı

Həccə gedən bir karvan yolda quldur basqınına uğrayır. Basqından yalnız bir oğlan uşağı salamat qalır. Bu uşaq bir ailə tərəfindən övladlığa götürülür. Adını Qəmbər qoyurlar. Bir az sonra həmin ailənin bir qızı olur. Onun da adını Arzu qoyurlar. Hər iki uşaq elə bilirlər ki, qardaş-bacıdırlar. Lakin bir az böyüdükdən sonra onlar qardaş-bacı olmadıqlarını öyrənirlər. Və bir-birlərini sevməyə başlarlar. Qızın anası buna qarşı

çoxdur, Arzunu zəngin bir tacirə ərə verirlər. “Haqq aşığı” olan Qəmbər saz çalıb şeir söyləməyə başlayır. Dağlara düşür. (“Leyli-Məcnun”da olduğu kimi). Arzu ərinə yaxın buraxmır və bir müddət sonra tacir kədərindən vəfat edir. İki sevgili yenidən qovuşmağa can atasalar da qız anası mane olur. Bir gün Arzu ilə Qəmbər rastlaşırlar. İkisi də həyəcədən bayılır. Qızını daima nəzərdən qoymayan ana gəlib onları tapır, lakin, onların ətrafı su ilə dolduğundan yanlarına gələ bilmir. Az sonra hər iki sevgilinin köksündən göyərçinlər uçaraq göylərə üz tuturlar.

6. Yoğunhisar variantı

Professor doktor Öcal Oğuz da “Arzu-Qəmbər” dastanını araşdırıb. Lakin, o, onları Yozqatlı iki aşiq adlandırıb. O yazır:

“Arzu-Qəmbər” dastanı da geniş bir coğrafiyada yayılmışdır. Bu dastanla bağlı yaranan “Arzu-Qəmbər” halayı adlı rəqs də Anadolu və Trakya yaxınlığında çox məşhurdur. Boğazyılan ətrafında yayılan bir əfsanəyə görə, Arzu ilə Qəmbər Yozqat bölgəsində yaşayıblar. Bu bölgənin Yoğunhisar kəndindən olduqları söylənilir.

Onlar bir-birini sevir. Arzunun anası buna qarşı çıxınca ikisi bir-birinə qoşulub qaçmağı düşünürlər. Yoğunhisarın girişində Arzunun anası və qohumları gəncləri yaxalayır. Arzunu Qəmbərdən ayırıb geri qaytarırlar. Hər ikisi qovuşmağın imkansızlığını görür və ayrı-ayrı təpələrdə Allaha dua edirlər. İkisi də deyir:

-Allahım, bizi ya daş et, ya da quş et.

Allah dualarını qəbul edir, ikisi də yerlərindəcə daş olurlar. Arzunun anası da aralarında hündür bir kol olur.

Yoğunhisarın girişində indi də insana bənzəyən iki daş var. Onların arasındakı bir kolun isə qızın anası olduğuna inanırlar.

Biz Azərbaycan variantlarını da daxil edirik ki, variantlar arasındakı fərqlilik, fərdilik daha da aydınlaşsın.

7. Şamaxı variantı

Deyirlər keçmişdə bir qarı vardı. Qəmbər adlı nəvəsindən savayı ayrı güvənc yeri yox idi. Nəvə qara olduğundan ona “Qara

Qəmbər” deyirdilər. Bir gün yuxuda ona deyirlər:

-Ay Qəmbər, niyə yatmısan? Bir dəmir çarıq gey, bir əsa götür, bir parça da çörək. Haçan gördün çarığının altı yırtılıb, əsanın burnu gedib, çörəyin də kiflənib, onda bir qız tapacaqsan.

Qəmbər səhər tezdən durur ayağa deyir:

-Nənə, mənə yol üçün çörək bişirginən.

-Hara gedirsən, ay oğul?

-Gedirəm qız tapmağa.

Qəmbər bir dəmir çarıq alır, bir dənə əsa götürür, çörəkləri də vurur qoltuğuna, düzəlir yola. Bəli, az gedir, çox gedir; asta gedir, usta gedir; qanad açıb yel üstə gedir...Görür çarığının altı yırtılıb, əsanın burnu gedib, çörək də kiflənib. Deyir:

-Hə, bu bulağın başında oturum.

Başlayır çörəkdən yavaş-yavaş yeməyə. Birdən görür bir dəstə qız bulağa gəlir. Bir-bir su doldurub gedirlər. Ancaq qızın biri ona çox baxır.

Qızlar gedəndə Arzu adlı bu qız qolbağını çıxarıb qoyur bulağın başında. Qəmbər bilərziyi götürüb qoyur cibinə. Qız evə çatanda anasına deyir:

-Ay ana, bilərziyim yadımdan çıxıb qalıb suyun qırağında, gedim gətirim.

Qızın niyyətindən bixəbər olan anası deyir:

-Get, tez qayıt gəl.

Arzu bulağın yanına gəlib oğlandan soruşur:

-Ay oğlan, adın nədi?

Qəmbər belə cavab verir:

Əmbərdir, ay əmbərdir,
Su üstə süsənbərdir.
Özümü nişan verim,
Adım Qara Qəmbərdir.

Qız ondan soruşur:

-Bilərziyimi görməmişən?

-Görmüşəm, ala verim.

Qız fikirləşdi ki, bilərziyi verməkdə oğlanın ürəyindən ayrı şeylər keçir. Üzü xallı, qarayağız, suyuşirin Qəmbərdən soruşur:

-Buralarda nə gəzirsən?

-Yetim adamam, kim yiyiə dutsa, ona nökrəçilik edərəm.

Arzu sevincək soruşur:

-Bizə nökrə durarsan?

Qəmbər ürəklə cavab verir:

-Gözəl qız, əcəb duraram.

Qız oğlanı aparır evlərinə. Ata-anası bu işi bəyənilir. İki cavan o qədər bir-birinə öyrənirlər ki, axırda aşıq-məşuq olurlar. Ev əhli bundan xəbər tutub oğlanı salırlar bir

zirzəmiyə. Qəmbəri başdan eləmək üçün çox fikirləşirlər. Axırda bir qərara gəlirlər: “Xörəyin üstünə zəhər tökək, aparaq qoyaq qabağına. Yesin, ölsün, başımızdan olsun. Qızı da verək başqasına”.

Arzu bundan xəbər tutur. Tez evin döşəməsini deşib ağzını dayayıb yırtığa, oğlana xəbər verir:

Əmə, Qəmbərim, əmə,
Sırrın heç kimə demə.
Qabağında quzu-pilo,
Şəkərə dönsə yemə.

Oğlan işi başa düşür, deyir: “Yaxşı”. Aşı gətirib qoyurlar Qəmbərin qabağına. Qəmbərin yanında bir pişik də vardı. O, xörəkdən götürüb pişiyin qabağına qoyur. Pişik aşı yeyən kimi ölür. Hamı deyir:

-Arzu, bu sənin işindi, sən xəbər vermişən.

Qız cavab verir:

-Məndə nə taxsır, mən yuxarıda, o aşağıda.

Bir azdan Arzunu gəlin aparmağa gəlirlər. Çal-çağırın səsi kəndi başına götürür. Qızı cah-cəlallən evdən çıxardırlar. Qəmbər zirzəmidə çal-çağır eşidib hönkürtü çəkib ağlayır. Deyir:

Yada, qoymayın, yada,
Kimim var, çatsın dada?
Qəmbər, gözün kor olsun,
Arzu yetişsə yada.

Qız bayıra çıxanda Qəmbərin ağlamağını
eşidib deyir:

Qara Qəmbər, xas Qəmbər,
Niyə tutdun yas, Qəmbər?
Arzu ata minibdi,
Üzəngisin bas, Qəmbər.

Qəmbər güc vurur, açır qapını, çıxır
bayıra. Yapışır atın üzəngisindən, deyir:

Üzəngilər, üzəngilər,
Dost boynun üzəngilər.
Arzumun ayaqların,
Əzməsin üzəngilər.

Yəhərrər, ay yəhərrər,
Dost boynumu yəhərrər.
Arzumun şümşad yanın
Ağritmasın yəhərrər.

Cilovlar, ay cilovlar,
Dost boynumu cilovlar.
Arzumun şümşad əlin,
Ağritmasın cilovlar.

Qayışlar, ay qayışlar,
Dost boynumu qayışlar.
Arzumun şümşad qıçın,
Ağrıtməsın qayışlar.

Camaat oğlana qışqırır:

-Öz evinə aparırsan ki, bu qədər yalvarırsan?

Qəmbəri hərə bir yana itələyir, yıxılır. At onun ayağını basır, al qanı xırman olur. Qəmbərin vəziyyəti Arzunu sarsıdır. Ancaq Allahdan ümidini üzmür. Qəmbərə də təsəlli vermək istəyir. Bir qiymətli yaylığı varmış, yanından keçəndə atır Qəmbərin üstünə. Qəmbər yaylığı götürüb basır gözünə, deyir:

Gözlərim, ay gözlərim,
Taqəti yox, gözlərim.
Arzumu apardılar,
Niyə çıxılır gözlərim.

Hərə bir yandan onu vurub qovur. Qəmbər yaylıq gözündə çıxıb gedir meşəyə.

Sənə xəbər verim qızdan. Qızı aparırlar gəlin getdiyi evə. Hamı dağılından sonra Arzu durur ayağa, qapıları daldan möhkəm bağlayır. Bəyi evə buraxmır. Bəy ha çığırır, ha bağırır, olmur. Arzu qapını açmır ki,

açmır. Axırda bəyin bağı çatlayır, ölür. Arzu evdə tək qalır. Bir ay, üç ay, beş ay, evdən bayıra çıxmır. Bir gün yazqabağı qızlar gəlib deyirlər:

-Ay Arzu, bədi evdə oturduğun. Dur gedək çəmən səyahətinə, güllərə, çiçəklərə tamaşa eləyək.

Arzu durub qızlara qoşulur. Hərə dağılışır bir yana gəzməyə. Arzu oturub qab-qaşığın, süfrənin yanında. Qızlar gedib görürlər ki, ayı kimi tük basmış bir şey var. Gəlib deyirlər:

-Ay Arzu, bir dənə şey var, bilmirik adamdı, ayıdı. Dur gedək, sən də tamaşa elə.

Arzu da qoşulur qızlara. Gəlir görür ki, adama oxşayan bir şeydi. Deyir:

-Adamsan dillən, heyvansan mələ.

Cavab eşidir ki, adamam. Arzu ondan soruşur:

-Haralısan?

-Sarovlu.

Arzu deyir:

Sarov dağı dağdımı,
Dörd tərəfi bağdımı?
Səndən bir xəbər alım,
Qəmbər ölüb, sağdımı?

Tüklü adam dillənir:

Sarov dağı dağ deyil,
Dörd tərəfi bağ deyil.

Sənə bir xəbər verim,
Qəmbər ölüb, sağ deyil.

Arzu deyir:

Sərim vay, səmərim vay,
Müşküm vay, əmbərim vay.
Aləmin var-dövləti,
Mənim də Qəmbərim vay.

Tüklü adam Qəmbər imiş. Arzunu tanıyır,
ancaq hələ bildirmir. Deyir:

Sərinə mən sər ollam,
Müşkünə əmbər ollam.
Onnan Qəmbər olmadı,
Mən sənə Qəmbər ollam.

Arzu deyir:

Sərim de, səri neynir,
Müşkü, əmbəri neynir?
Arzuya öz Qəmbəri,
Özgə Qəmbəri neynir.

Arzu Qəmbərin sınağından çıxır. Qəmbər
deyir:

-Qəmbəri nəyindən tanıyarsan?

Arzu deyir:

Halınnan, ay halınnan,
Doymaq olmaz balınnan.
Nəyinnən tanıyaram?
Üzdə qoşa xalınnan.

Qəmbər xallarını göstərir. Arzu Qəmbəri
tanıyır, qucaqlaşırlar. Qəmbəri götürüb

gəlirlər evə. Üç gün, üç gecə toy eyləyirlər, muradlarına çatırlar.

8. Gəncə variantı

Biri var idi, biri yox idi, iki qardaş var idi. Birinin adı Həsən tacir, o birinin adı Hüseyn tacir idi. Bir gün bir dərviş gəlib onlara qonaq olur. Dərvişə pay vermək istəyirlər. Dərviş deyir:

-Mən pay alan yox, pay verənəm.

Axşam düşür. Qardaşlar çox biki görünürlər. Elə qonaq var ki, qan qaraldan olur. Dərviş deyir:

-Niyə bikefsiniz?

Onlar övladlarının olmadığını dərvişə söyləyirlər. Dərviş qardaşlara bir alma verib deyir:

-Hüseyn tacir, sənin bir oğlun, Həsən tacir, sən də bir qızın olacaq.

Qardaşlar almanı arvadları ilə bölüb yeyirlər. Doqquz ay, doqquz saat, doqquz dəqiqə tamam olur. Arvadlar bari həmdiyəni yerə qoyurlar. Həsən tacirin bir qızı, Hüseyn tacirin isə bir oğlu olur. Oğlanın adını Qəmbər, qızın adını Arzu qoyurlar.

Uşaqlar yavaş-yavaş böyüyürlər. Yeddi yaşına çatan kimi onları məktəbə qoyurlar. O

gündən uşaqlar məktəbə bir gedib, bir gəlməyə başlayırlar. Bunu bir qarı görür və gəlib qızın anasına deyir ki, sənin qızın Qəmbərlə gəzir. Qarı o qədər danışır ki, axırda anası buna inanır. Qarı deyir:

-Sən döşünün südündən sağ və onu bişirib ver Qəmbərlə Arzu içsin. Qoy onlar bir-birini qardaş-bacı görsünlər.

Arzu bu məsələdən hali idi. Anası qarının dediyi kimi edir. Qızına deyir ki, get, əmin oğlunu çağır, sizin üçün bişirdiyim südü için. Qız oğlanı çağırır. Heç nədən xəbəri olmayan oğlan südü içir. Bunu görən qız deyir:

Artıbdı, qəmim artıbdı,
Dərdin canımda yatıbdı.
İçmə, əmim oğlu, içmə,
Anam südündən qatıbdı.

Oğlan əmisi qızına deyir:

Olmuyunca, ha olmuyunca,
Dərdin canımda qalmayınca.
Sənə bacı demərəm mən,
Bir ata-anadan olmuyunca.

Oğlan ilə qızı ayırırlar. Qız səhər, oğlan isə günorta məktəbə gedir.

Arzu bir gün səhər dərəcə gedəndə bilərziyini unudub çarhovuzun qırağında qoyur. Günorta Qəmbər çarhovuzun yanından keçəndə qızın bilərziyini tapır.

Baxıb görür ki, öz əmisi qızının bilərziyidi. Sonra görür ki, əmisi qızı çarhovuzun qırağında əli qoynunda durub ağlayır. Oğlan deyir:

Su gəlir, tuluq-tuluq,
Can olub suluq-suluq.
Bilərziyin tapana,
Nə verərsən muştuluq?

Qız deyir:

Su gəlir tuluq-tuluq,
Can olur suluq-suluq.
Bilərziyi tapana,
Canımı verrəm muştuluq.

Oğlan əyilib qızın üzündən öpür. Qarı yenə onları görür. Arzunun anasına xəbər verir. Qızı məktəbə buraxmırlar. Qəmbər məktəbə tək getməli olur.

Çox çəkmir Arzunu başqasına ərə verirlər. Qəmbər bunu eşidib kədərlənir və deyir:

-Qızı mənə vermədiniz, heç olmasa qoyun mindiyi atın cilovundan tutum.

Razı olurlar. Qəmbər atın cilovunu çəkir. At tələsir, Qəmbər ləngiyir. At onun dabanını ayaqlayır. Oğlan deyir:

Al geyirsən, əsdirirsən, əmim qızı,
Səbr-qərarım kəsdirirsən, əmim qızı.
Çərpəndimi basdırırsan, əmim qızı.

Qız deyir:

Al geymişəm, əsdirirəm, əmim oğlu,
Səbr-qərar kəsdirirəm, əmim oğlu.
Çərpəndini basdırmaram, əmim oğlu.

Oğlan özünü saxlaya bilmir, qızın üzündən öpür. Atlılar bunu görüb tökülür və bəy Qəmbəri doğrayıb öldürür. Yola düzəlirlər. Bu dəfə at ayağını daşa ilişdirir, bəy yıxılıb ölür. Ancaq karvan geri qayıtmır. Arzunu həmin bəyin evinə aparırlar.

Arzu yatmır, günlərlə Qəmbərdən ötrü Allaha yalvarır. Darda qalanların köməyi Xızır İlyas Qəmbərin əsasını yığır və onun ağzından vurur. Qəmbər ayılıb deyir:

-Paho, nə çox yatmışam.

Xızır İlyas deyir:

-Ananın xoruzu ölsün, çox yatmışan.

Qəmbər durub evlərinə gedir. Atını tövlədən çəkib minir və Arzunu axtarmağa başlayır. Gəlib görür ki, Arzu çəməndə çiçək yığır. Oğlan irəli gəlib deyir:

Köynəkcək, can köynəkcək,
Beli-buxunu göyçək.
Əlində bir dəstə gül,
Özü gülündən göyçək.

Qız fikirləşir ki, bəs Qəmbəri mənim
yanımda doğradılar. Qoy xəbər alım görüm
bu kimdi. Qız deyir:

Sarab dağı dağdımı?
Dörd bir yanı bağdımı?
Sarablı Qəmbər vardı,
Ölüb, yoxsa sağdımı?

Oğlan deyir:

Sarabın dağı dağdı,
Dörd yanı bağça-bağdı.
Sarablı Qəmbər ki var,
Bilmirəm ölüb, sağdı.

Qız kor –peşman qayıdır. Oğlan görür ki,
qız onu tanımadı, qıza deyir:

Müsk mənəm, əmbər mənəm,
Suda süsənbər mənəm.
Başına dönüm, Arzu,
Sən deyən Qəmbər mənəm.

Oğlan və qız çox sevinirlər. Bir-biri ilə
görüşürlər. Qəmbər qızı ata mindirib evlərinə
gətirir, qırx gün, qırx gecə toy eləyir.

Onlar yedi, içdi, o yana getdi. Biz də
Allahdan muradımızı diləyib bu yana gedək.

9. Bakı variantı

Bir qoca qarının Qəmbər adlı nəvəsi vardı. Qəmbər hərdən aradan çıxır, tapılmaz olurdu. Bir gün nənəsi bunun səbəbini soruşdu:

-Ay Qəmbər, tez-tez hara gedirsən, de, yerini biz də bilək.

-Nənə, qonşu kənddə bir bəy var, onun qapısında işləməyə gedirəm.

-Niyə balam, bəyəm burda iş yoxdu ki, ora gedirsən? Bəlkə kiməsə aşiq olmusan?

Qəmbər başını tərpətdi:

-Bəli, elədi, nənə-dedi.

-Ay bala, kimin qızıdı?

-Elə qapısında işlədiyim bəyin.

-Ağıllı ol, bala, bəy nökrə qız verməz. Havayı yerdən canını üzmə. Nə çoxdu kəndimizdə gözəl-göyçək çoban qızı, naxırçı qızı, havalanma, Qəmbər.

-Yox, nənə, qızla əhdi-peyman bağlamışam, öldü var, döndü yoxdu.

-Qızın adı nədi, ay bala?

-Arzudur, nənə.

-Qayim-qədim olsun, bala. Yaxşı addı, çifayda tikanlıqda bitib.

Nənəsinin sözləri Qəmbərin əl-qolunu bir az da bağladı. Uşaq naçar qalmışdı. Çox

götür-qoydan sonra Qəmbər gəlib həmin elatın xanına çoban oldu. Qəmbər sürünü yamaqlara yayar, hey yanıqlı-yanıqlı tütək çalar, göz yaşları tökərdi. Bu səsi, ah-naləni yaxın kənddə olan Arzu duyardı. Hərdən bir bulaq başında görüşərdilər.

Bir gün qız dedi:

-Gərək Qəmbəri bir sınaşam, görəəm halal oğlandı mı?

Qız bu məqsədlə bulaq üstü görüşdən ayrılanda bilərziyini qoyub gedir. Qəmbər bilərziyi görüb tanıyır, “Arzunundu” –deyə götürüb saxlayır. Bir də görüşəndə qız bilərziyi bulağın başında itirdiyini bildirir. Qəmbər deyir:

Ağ qoyun quzuludu,
Yollara düzülüdü.
Ay Arzu, bilərziyin
Üstə nə yazılıdı?

Arzu deyir:

Ağ qoyun quzuludu,
Yollara düzülüdü.
Ay Qəmbər, bilərziyim,
Tilsimlə yazılıdı.

Arzu ilə Qəmbərin bu görüşlərindən bir qarı xəbər tutur və məsələni qızın anasına xəbərləyir. Qarı deyir:

-Qəmbəri qonaq çağır, aş bişir, içinə də zəhər qat, qoy ölüb qurtarsın. Yoxsa başın çox bəlalar çəkəcək. Cavan qız gör neçə dalan aşıb bulaq başına görüşə gedir.

Arzunu göndərib Qəmbəri qonaq çağırırlar. Qız işi başa düşür. Aş bişib qabağa gələndə Arzu deyir:

Yemərəm, ha yemərəm,
Keçi südü əmmərəm.
Anam aş bişiribdi,
Onu mən heç yemərəm.

Qəmbər özü yeməmişdən əvvəl aşdan götürüb yanındakı pişiyə verir. Pişik o tərəfə, bu tərəfə vurnuxub ölür. Qarı deyir:

-Yox, bacı, olmadı. Gərək mən xanın yanına gedəm. Xanın Güləboy adlı gözəl oğlu var, qoy Arzunu ona alsın.

Təklifdən Arzunun anası çox razı qalır. Qarıya bəxşiş verir.

Qarı xanın evinə yollanır. Amma onu evdə tapa bilmir. Xanımı görür. Güləboyla görüşür, oğlanın üzündən-gözündən öpür. Sonra sözə başlayır:

-Ay ömrüm-günüm, bəy qızı Arzu var, xan oğlu Güləboya layıqdi, nəinki xanın çobanı Qəmbərə.

Ana-bala gülüşürlər. Yəni, bizim çoban Qəmbər, bəy qızı Arzuya aşıq olub. İşə bax...

Axşam xanım qarının dediklərini xana danışır. Xan məmnun olur. Deyir:

-Güləboyun evlənmək vaxtıdır. Bəy qızı pis olmaz.

Sabah elçilər gedirlər. Çayan kimi Arzunu Güləboya nişanlayırlar.

Qəmbər baş götürüb bu elatdan çıxıb başqa elatın xanına şikayətə gedir.

Qarı deyir, gedim görüm Arzu necədi. Gəlib nə görsə yaxşıdır? Baxır ki, qız üç günün içində heyva kimi saralıb. Soruşur:

-Sənə nə olub, belə saralmısan, Arzu bala?

Qız cavab verir:

Heyva idim saraldım,
Nar gələr, rəngim açar.

Qarı görür ki, Arzu onu düşmən bilir, aradan çıxır.

Qəmbər dərđini qonşu xana danışır, qoşun alıb gətirir. Öz torpağına çatanda həmin qarı əlində halva qoşunun qabağını kəsib deyir:

-Hara gedirsiniz? Arzu vəfat elədi, bu da onun halvası.

Qoşun inanıb qayıdır. Qəmbər isə göz yaşını tökür. Bu gəlişi hamıdan çox Arzu gözləyirdi. Ümidini qonşu xanın qoşununa

bağlamışdı. Gördü ki, budu Qəmbər tək-
tənha, kədər içində gəlir. Soruşdu:

Adamı, ha adamı,
Dərildi bağ badamı.
Getmişdin xan evinə,
Hanı xanın adamı?

Qəmbər deyir:

Adamı, ha adamı,
Dərildi bağ badamı.
Pozdu imansız qarı,
Gəlirdi xan adamı.

Qəmbər görür toy başlanıb. Xanın
adamlarına deyir:

-İndi ki, Arzunu mənim əlimdən
alırsız, heç olmasa qoyun cilovdar mən olum.
Əgər qoymasanz bərk qarğıyacam.

Hamı deyir:

-Qoyun olsun.

Arzu atın belində idi. At Qəmbərin
dabanını basdalayıb al-qana qatdı. Qəmbər
dedi?

Əsdirirsən, əsdirirsən,
Tellərini kəsdirirsən.
Tələsirsən getməyə,
Ayağımı basdırırsan.

Arzu deyir:
Əsdirmirəm, əsdirmirəm,
Tellərimi kəsdirmirəm.
Tələsmirəm getməyə,
At özü basdırır.

Yol ayrıcında Qəmbər deyir:
-Ay Arzu, yolun yolumdan ayrılır. Gəl
üzündən öpüm.

Qəmbər Arzunun üzündən öpür və
Güləboya deyir:

-Yağını mən yedim, ayranını sürt
üzünə.

Güləboy pərt olur, cilovu onun əlindən
almaq istəyir. Lakin kolun arasından bir ilan
ox kimi süzüb Güləboyu çalır. Güləboy
qapqara qaralıb ölür. Xanın adamları da
Qəmbəri öldürmək istəyirlər. Lakin, ilan
onlara da aman vermir.

Bundan sonra Arzu ilə Qəmbərin
istəklərinə qarşı çıxan olmur. onlar toy
vurdurur, evlənirlər və xoşbəxt olurlar.

10. Qarayazı variantı

Deyirlər Qəmbər ovçu idi. Yay-oxunu meşədə gizlətmişdi. Ayrılıq yaman şeydi. Qəmbər Arzunun həsrətinə dözə bilmirdi.

-Üzündə xalı Qəmbərin,

Yamandı halı Qəmbərin-deyə ah-nalə çəkirdi.

Bir gün fikrini dağıtmaq üçün yay-oxunu götürüb ova çıxdı. Meşədə bir maral otlayırdı. Qəmbər onu nişan aldı. Amma ox süzüb bir kar qayaya dəydi, geri qayıtdı. Yar həsrəti oğlanın gözünü işıqdan qoymuşdu. Nişanı da düz ala bilmirdi. Bu bir neçə dəfə təkrar oldu. Qəmbər dərindən köks ötürdü:

Eləmi, nəyə dəydi,

Ox getdi, nəyə dəydi.

Mən maral ovlayırdım,

Oxum gör nəyə dəydi?

Elatin qarısı Fatma nənə də talaya pencər yığmağa çıxmışdı. Gördü ki, bir cavan ovçudu, elə hey atır, oxu daşa dəyib geri qayıdır. Fatma nənə oğlana yaxınlaşıb dedi:

-A bala, adın nədi?

-Qəmbərdir, ay ana.

-Başıma xeyir, yoxsa Arzunun Qəmbərisən?

-Elədi, ay ana.

Fatma nənə baxdı ki, maral otlaya-otlaya dağı aşır. Bir marala baxdı, bir də Qəmbərə. Dərindən köks ötürüb bir bayatı çəkdi:

Maral çıxdı o yala,
Dərdə dərman o yala.
Arzu gözdən uzaqdı,
Çətin Qəmbər oy ala.

Fatma nənə kədərli-kədərli meşədən çıxdı. Onu pencər yığmağa gələn bir dəstə qız dövrəyə aldı:

-Nənə, meşədə nə gördün?-deyə soruşdular.

Fatma nənə Qəmbərin maral ovundan danışdı. Qarı qəhərləndi:

Eləmi, Qəmbəri,
Nəşə yana, qəm bəri.
Bir qəbir görüşdürər,
Arzuynan Qəmbəri.

Arzu da qızların içində imiş. Bir ah çəkib deyir:

Çəmən gördüm bağ kimi,
Saraldım yarpaq kimi.
Qəmbərsiz bu gözlərim,
Bozarsın torpaq kimi.

Qızlar meşəyə Qəmbəri axtarmağa gedirlər. Meşədə qızlara qara bir adam rast gəlir. Arzunun qəlbi atlanır. Qızlardan biri söz atır:

-Arzu, Qəmbər belə qaradırsa, heç onu axtarmağa dəyməz.

Söz Arzuya toxunur, üzünü qızlara tutub deyir:

Qaradır Qəmbər kimi,
Müskünən əmbər kimi.
Qaranı çox sevirlər,
Tanrı, peyğəmbər kimi.

Bayaqdan qızları seyr edən Qəmbər Arzunu tanıyır və bayatı çəkir:

Arzum gəldi bu dağa,
Səsi gəldi qulağa.
Arzuya peşkəş olsun,
Şirvan, Təbriz, Marağa.

Qəmbər görür Arzu bulud kimi dolub, sözü-sözdən seçə bilmir, halı özündə deyil. Fikirləşir: “Qoy ürəyini boşaltsın”.

Arzu bir bayatı çəkir:

Elim vay, Qəmbərim vay,
Müşküm vay, əmbərim vay.
Aləmin malı, mülkü,
Mənim tək Qəmbərim vay.

Qəmbər deyir: “Sən gəl, Arzunu
imtahana çək”. Üzünü tük basmış Qəmbər
yay-oxunu çəmənə atıb deyir:

Müşk ollam, əmbər ollam,
Suda süsənbər ollam.
Sən neynirsən Qəmbəri?
Mən sənə Qəmbər ollam.

Qəmbər görür ki, Arzu özünü
öldürmək dərəcəsinə çatıb, özünü nişan
verməyə başlayır:

Müşk mənəm, əmbər mənəm,
Suda süsənbər mənəm.
Başına dönüm, Arzu,
Sən deyən Qəmbər mənəm.

Qəmbər tüklərin arasında gizlənmiş
üzündəki xalı Arzuya göstərir. Bundan sonra
Arzu Qəmbəri tanıyır və əlindən tutub
evlərinə gətirir. Toyları olur, muradlarına
çatırlar.

11.Kərkük variantı (Ata Tərzibaşının topladığı)

Hartdan-hurtdan, sıxması qarpuz qabığı, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil-saman içində, devə bərbərliq edir, əski hamam içində.

Var idi, yox idi, iki qardaş var idi. Bu iki qardaşın arvatları iki cannı idi. Bir gecə yığışmışdılar bir evdə otırmışdılar. Dedi:

-Qardaş, bir şərt edəğın ki, iki qardaşığ vəsiət olsun sənə. Haxsımızın oğlı oldu, haxsımızın qızı oldu bir-birinə beşik kəsmə adaxlı olsun.

Dedi:

-Əyidi. Qəydi yox.

Dedi:

-Şərt.

Dedi:

-Şərt.

Ay aydan, gün günnən, doqquz ay doqquz gün, doqquz saətdən sora briininki doğdı bir oğlan, birininki doğdı bir qız. Oğlanın adını qoydılar Qəmbər, qızın adını qoydılar Arzı. Bular bir zaman həтта böyük oldılar. Bir doqquz yaşına girdilər. Qəmbərin həm nənəsi öldi, həm babası. Əmmisi neylədi? Dedi:

-Vallah, bu qardaşımın oğludu, həm babası vəsiyyət etdi, bunu gətirim evimə.

Gətirdi, evində bəslədi. Oğlannan qızın əlin tutdu, apardı camıya¹³ getdi molla yanına. Salam verdi. Dedi:

-Bunun birisi mənimdi, birisi qardaşımındı. Gətirmişəm buları camıya, oxut buları.

Dedi:

-Baş üstünə.

Bir il, iki il, üç il. Bir gün dedi:

-Mən bulardan bir şey anlamıram-əmmi dedi-Bir gedim molladan sorum, bular hara yetişiplər. Oxumada heç bir sadaları yoxdu.

Gəldi, girdi molla yanına. Salam verdi, oturdı. Dedi:

-Molla! Arzıdan Qəmbər necədi? Oxumaxda yetişiplər, hara yetişmiyiylər?

Dedi:

-Vallah, oğlum sənu¹⁴ parau¹⁵ mənə haramdı. Oğlum, bular hiç oxumillər. Oturuqlar bir-birlərinə hə məşuqəliq edillər.

Dedi:

--Nə çara?

¹³ Məscid

¹⁴ Sənin

¹⁵ Pulun

Dedi:

-Çarası budı sən çıxart buları apar, oxumazlar. Bular oxuyan olmaz, bir-birlərinə aşıqdirlər.

Dedi:

-Qəmbər, Arzı, Qaxın! Sandıqlaruuz, döşəklərüz qaldırın, gedəğ evə.

Camıdan çıxartdı, gətirdi evə. Qəmbərə dedi:

-Sən qax, get bu quzı balalarını otlat.

Arzıya da dedi:

-Qax nənəüdən işlə.

Qız nənəüdən işlər, Qəmbər də sabahdan quzı balalarını apardı, getdi. Arzı dəlli olub sabahdan Qəmbəri görmüyip. Qəmbər gedip çölə. Nənə dedi:

-Arzı, su qalmıyup.

Arzı dedi:

-Nənə, tuluğı ver, gedim doldurım.

Nənəsi dedi:

-Saçı kəsilmiş, gedisən necə hazırsan su gətirməğə. İndi gedəsən orda Qəmbəri görəsən, oturusan. Qəmbərdən əglənməğə. Suyı gec gətirsəu vallah vay haluadı, öldürəm səni.

Dedi:

-Yox, vallah, nənə, bunca and, bunca yemind, tez gəlləm.

Am qızın da nişanlığı, oğlanın biləsiği qızın əlindəydi. Getdi qız baxtı, Qəmbər də çöldə nələ olub, kibrit olub Arzıçin. Qəmbər gördü özünü.gördü dağdan əniri, dedi:

Arzım əndi bulağa,
Səsi gəldi qulağa.
Arzıya peşkəş olsun,
Şirvan, Təbriz, Marağa.

Qız hiç cavabın vermədi. Əndi aşağıya, yetişdi bulağın başına, tuluğunu doldırdı. Əl-üzünü pək yəxədi. Baxdı Qəmbər qaçırı, gəlsin yetişsin özünə, tələsügliğinnən qız həmənlə tuluğı atdı çigninə, biləzik yadınnan çıxdı qaldı yerində. Qız getdi evə. Nənə qızı tutdı onca çaldı, dedi:

-...Getdü Qəmbəri gördüü, gec gəldüü?!

Dedi:

-Vay nənə, bunca and, bunca yemind, tələsidiğinnən odu biləzig də əlimdə yoxdı, biləzigi su başında qoydım.

Dedi:

-Qəsdən qoduu biləzigi su başında, bir də gedəsən, Qəmbəri görəsən. Vallah saçı kəsilmış, get biləzigi gətirginən, vallah indi səni öldirrəm.

Getdi qız. Qız getdi, biləzigi tapmadı,
baxdı Qəmbər quzu yayırı.Dedi:

Tuluğımı doldurdım,
Dolı deyin qaldırdım.
Dinim, imanım, Qəmbər,
Biləzigim saldırdım.

Aldı Qəmbər dedi:

Hə gülşəni, gülşəni,
Güllər yerə döşəni.
Biləzigüü üstündə,
Nə var idi nişanı?!

Aldı qız dedi:

Hə gülşəni, gülşəni,
Güllər yerə döşəni.
Biləzigim üstündə,
Arzı-Qəmbər nişanı.

Aldı Qəmbər dedi:

Bu sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurı tuluğ.
Biləzigüü tapanı,
Nə verisən muştuluğ?

Aldı Arzı dedi:

Bu sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurı tuluğ.
Biləzigim tapanı,
Şirin canım muştuluğ!

Oğlan tutdı qızı, sıxdı qucağına...öpdi.
qoxladı. Biləzigi taxdı qoluna. Dedi:

-Yeri get evə, nənəü səni vurmasın.

Gəldi. Nənə bu qızı belə çaldı, etdi leş.

Dedi:

-Getdüü biləzigi qasdan sular başında
qoyduu getdüü bir də Qəmbəri görəsən?!

Axşam oldı, kişisi gəldi. Dedi:

-QIZI verməm Qəmbərə, kasıbdı. Qızuu
hər dəqqə bir məəna ediri, varı Qəmbər
yanına qaçırın.

Dedi:

-Çara?

Dedi:

-Mən bu gün sütümnən sağaram, bir
teşt ¹⁶ dələmə edərəm, qoyaram Qəmbər
yesin, bacı-qardaş olsılar.

Qaxdı ki əmcəginnən bir qab süt sağdı,
qızdırdı, dələmə etdi, qoydı teşt altına.
Qəmbər günorta gəldi, dedi:

-Əm arvadı, nə varım?

Dedi:

-Əm arvadı qurbanuu olsun, odı teşt
altında səniüüçün bir qab dələmə
doydırmışam.

Qəmbərin belə kefi gəldi, dedi:

¹⁶ Nəlbəki

-Vallah, əmi arvadı, bu gün mənə deyiri “əm arvadı sənə qurban olsun”, ələysə qızı mənə verəcəydi.

Qız, ataş düşdi canına, döndi bu maanını dedi:

Hey hatıpdı, hatıpdı,
Qoyun-quzı yatıpdı.
Qəmbər dələmə yemə,
Nənəm sütün qatıpdı.

Döndi oğlan dələməni yemədi. Qaxdı dedi:

Tərəcəmiz dolı daş,
Bir yasduğa qoyağ baş.
Bir nənədən olmadığ,
Necollığ bacı-qardaş?

əlin silkdi yeməyə. Bir kəllə soğan, bir əkmək qoydı cibinə, çıxdı getdi. Nənə dedi:

-Faydası yoxdı!

Qalxdı qızı belə çaldı, dildən-damqdan saldı. Dedi:

-Saçı buçı¹⁷...Hər nə etdüü sən etdüü.
Bunu da şəərdən, beytdən Qəmbərə aynatduu.
Ölsəü qoymam səni Qəmbərə nəşib olasan.
Qəmbəri qapımda bəşliyim, səni özünə verim?!

¹⁷ Gödək

Günnərdən birində dedi:

-Qəmbər ged bir quzu gəti, evdə kəsəriğ.

Qəmbər də quzu gətirdi, verdi əm arvadına. Əm arvadı qavırdı, bişirdi. Qəmbərin payına ağu qatdı. Qoydı teşt altına. Qəmbər yarın günorta oldu, gəldi. Dedi:

-Əm arvadı nə varım?

Dedi:

Payuu bir kömə qavırma qoymışam.

Qız oldu əbdəl. Dedi hay bu zəhirdi, indi bu zəhiri yer öli. Dedi:

Əmə Qəmbərim, əmə,
Nənəmin əqli kəmə.
Öguudə quzu bir yan,
Ağu qatırdı yemə.

Oğlan əlini silkdi, yemədi. Dedi:

Bu gün çərşənbədi,
Giölüə düşən nədi,
Ot yanar, tütün¹⁸ çıxmaz,
Qazanda bişən nədi?

Gənə bir baş soğan, bir əkmək qoydı qoynına getdi. Qonşılarında bir tat var, qırx

¹⁸ Tüstü

oğlı var. Gəldi bu qızı istədi babasının. Bu qızı əmmi qaxdı verdi bu tatın oğluna. Qəmbər evə gəldi. Qız aydırdı¹⁹:

-Qəmbər!

-Ha.

-Xəbərüü var?

-Necə?

-babamnan məni tat oğlıyçin istədilər. Babam məni verdi tatın oğluna. Bir çara eylə.

Dedi:

-Çarası nə olsun? Mənim kimin bir kimsənəsiz nə edə billəm?

-get şaha şikat elə, bir tabır²⁰ əsgər gəti, məni qılinc zoru, hər b zoru alğınan.

Bu da gəldi, dedi:

-Əm arvadı, mənim taqətim qalmadı burda oturmağa, madam Arzını da verisiz xaxa. Mənimçin bir teşt dırnaxlı külçə²¹ eləginən, baş alıram gedirəm.

Əm arvadı dedi:

-Başım üstə. Hə, getsin boynımdan olsun-dedi.

¹⁹ Anlatdı

²⁰ Dəstə

²¹ Şəkərbura

Əspabın²² yəxədi. Şey-meyin yığışdır-
dı, oğlan üz qoydı getdi. Ha burda, ha orda,
az getdi, üz getdi, yerişdi Əcəm şahı yanına.

Şah dedi:

-Nə istisən?

Qəmbər dedi:

Şah oğlu, şahım zada,
Gəlmişəm sənə dada.
Malım yoxdı alayım,
Xan Arzım getdi yada.

Döndü şah dedi:

Durun, durun görəlim,
Aşiq halın soralım,
Çağırın xəznədarı,
Aşiqə mal verəlim.

Aldı Qəmbər:

Aşiq malı neyliri,
Dünyadarı neyliri.
Aşiq dada gəlipdi,
Sənnən imdad diliri.

Şah annadı özünü:

-Çağırın bir manğa əsgər verin, haxsı
qızı istirsə top, topxana zoru alsılar, versilər
əlinə-dedi.

²² Paltar

Ordan bir vəzir qaxdı, dedi:

-Padşahım, sən bilis n bu sađ aşıqdi?!

Padşah dedi:

-Sađ aşıqlığı n ədn bilini?

Dedi:

Bađcaun yeddi yemişini sayarsa sađ aşıqdi.

Aldı Qəmbər dedi:

Alma,  r k, aluça,

Qavın, qarpuz, bu neçə.

Heyva yedim saraldım,

Nargilə m əd m aça.

Gördülər sađ aşıqdi. Şah bir manđa  sg r verdi,  sg r, ləşkər, top, yopxana, dedi:

-Gedin, iştə sađ aşıqlığını isbat etdi.

Sən g l Arzının n nısindən xəbər al.

Bili Qəmbər şah yanına gedip. Bir q ri  ađırdı, ađırıc  pamuđ  kdi, q riy  verdi.

Dedi:

-Q ri nənə, Qəmbər gedip şaha dada,  sg r-ləşkər g tirm đ . Sən bir oyunnan bu  sg r-l şk ri geri d nd r, bu pamuđ s niç n olsun.

Q ri dedi:

-Bir qazan h lv , bir t nd r əkmək eylə m nimçin, sora qarışma.

Əkməgin ara yerinə bir kündə həlvə qoydı, bir yengi peştamala²³ dügdi. Sabah məhəli aparı bir yengi türbənin başında oturı. Bir gün, iki gün, üç gün...

Bir zaman qəri baxdı bir toz-tozanağ, bir əsgər, bir ləşkər, türbəliğdə qopdı bir qiyamət.

Dedi:

-Vallah bu Qəmbərdi gəliri.

Başdadı özün çalsın, yığlasın.

Qəmbər durdı baxdı, qəri saçın açıb öz-özün çalır, naalə veriri, yığılırı. Qəmbər həninidi²⁴, əsgər-ləşgəri durutdu. Qəridən sordı:

Altımız buradandı,

Üstümüz yaradandı.

Qəri, sual edirəm,

Gəlişüü haradandı?

Döndi qəri aldı:

Altımız buradandı,

Üstümüz yaradandı.

Əgər sual edirsəu,

Gəlişim obadandı.

Döndi oğlan dedi:

²³ Baş örtüyü

²⁴ Ürəyi yandı.

O yanımız dağmıdır,
Bu yanımız bağmıdır.
Qəri, sənnən soruram,
Arzım ölüb, sağmıdır?

Dedi:

-Vay nənəü, babau öləydi, oğlım. Bə
mən nişin özümü çalırım, həlvə paylıram.

Dedi:

-İndi Arzıdı ölən?

Dedi:

-Hə vallah, qurban, Arzıdı ölən.

-Ee! –dedi-çara nə? Mən getdim şaha
dada, əsgər gətirdim, ləşgər gətirdim, əməgim
hiçə döndi-Əsgərə izin verdi. Dedi:

-Arzım ölip, siz dönin gəriyə.

Hər kəş döndi gəriyə.

Oğlan türbənin başında öz-özin çalar,
yığlar, gözünnən su yerinə qan gəli, miğrib²⁵
oxunanda yannan bir-iki dənə gecər.

-Qardaşım, babam sən öldüü, allah
qəbul etməz, qax get, allahın çölində gecə
məhəli, bu sauğda nedisən? –deyillər.

Oğlan əlin böğürinə tutdı, belə içərisi
kəsilmış gəldi, yetişdi əmmisigilin soqa-
qına²⁶. Baxdı Arzı əli-əlində, ətəgi belində

²⁵ Axşam azanı

²⁶ Dalan

quyudan su çəkirdi. Oğlanın iki dizinin qapağı qırıldı. Belə ürəgi kəsildi, durdı qapıda, baş dayadı qapıya, belə movaldı²⁷.

Döndü qız dedi:

Qapıda duran adam,
Boynını buran adam.
Getmişdüü şaha dada,
Hanı şahdan bir adam?

Qəmbər dedi:

Noldı qərdən oldı,
Zilfi sarıdan oldı.
Əsgərim gəri döndü,
Gözəl tarıdan oldı.

Oğlan girdi içəri, düşdi şamsız, ac.
Yarın oldı. Gəldilər tatgili qızın diləkçiliyinə.
Al etdilər, ver etdilər. Qız verildi. Yolu gəldi,
kəbini kəsildi. Qızın cihazı²⁸ alındı,
xınnalandı, qız getməğ üstinə oldı.

Nənnə dedi:

-Getsin boynımnan olsun. Qəmbər
qalsın hə belə yana-yana.

Toyın tədarigi bitənnən sora gəldilər
qızı bəzətməğə. Qız yığlırı, oğlan yığlırı. Sağ

²⁷ Huşunu itirdi

²⁸ Cehiz

aşıq oldıqlarınnan gözlərinnən qan gəliri.
Gəldilər qızı bəzətməğə. Oğlan da qapıda
durub boyunnu burır. Bir dənə gəldi qızın
əsbabın giritsin, bəzətsin. Oğlan dedi:

Həy hökilsin, hökilsin,
Qatlı dağlar sökilsin.
Arzını bəzədəni,
On barmağı təkilsin.

Arvadın on barmağı yuvı yuvından
düşdi. Sağ aşiqin duası geçdi. Arvad getdi. O
dedi, bu gəlini kim bəzətsin, bu dedi, bu
gəlini kim bəzətsin? Bir dənə qaxdı, yaalla,
yaalla, mən bəzədirəm. Qəmbər nədi sözi
belə keçsin. Qaxdı gəlinini bəzətsin. Döndü
Qəmbər dedi:

Mən Qəmbərəm dağ kimin,
Titrərəm yarpaq kimin,
Arzını bəzədəni,
Qərə girsin²⁹ zağ kimin.

Xəbər gəldi, dedi, qax damuu düşüb,
dört oğluu, bir kişüü altında qalıpdı. Əli belli,

²⁹ Geyinsin

dəlli belli leş çıxardı. Arvad gəlini yerində qoydı, hurbi³⁰ basdı, qoydı qaçdı.

Bunu kim bəzətsin?

Dedilər:

-Vallah biz bəzətmərix. Qəmbər qapıda durup, sağ aşiqdi, bedduası birə birdir. O dedi, allah bəzətmərix, bu dedi, allah bəzətmərix. Dedilər çara?

Qəmbər dedi:

-Əm arvadı, bu da bir şey dəgi, Arzını mənə ver, mən bəzədirəm özüü. Yoxsa indi ölənə kimin bu qapıda durram, kim bəzətsə özünü bir beddua basaram, dərdinə boyaram özünü.

Arvadlar dedilər:

-Qoy bəzətsin, nə var canım, əmmisi qızıdı, axı bal dəgi barmaqılasın.

Dedi:

-Boyını qırığ, gə bəzət.

Dedi:

-Bəli, belə bəzədirəm, şərtəndi. Onı taxım etdixcə³¹ bir öpiş allam.

Dedilər:

-Qəydi yox³², al.

³⁰ Nalə

³¹ Hər bir paltarını geyindirdikcə

³² Eybi yox

Ətəkliğ³³ giritdi³⁴ bir öpdü, əziyə³⁵
giritdi, bir öpdü, cəkət giritdi bir öpdü,
bəzətədi, üzünü-gözünü öpdixcə öpdü.

Tat oğulları yetişdilər, gəlini apar-
sınlar. Gəlinin qolunna tutdular, apardılar
qarıya.

Qəmbər də çıxdı dedi:

Ata vurdum qantarma³⁶,
Qan edərsəm qurtarma.
Arzım minən atları
Görüm olsun belsarma³⁷.

Gəlinin bismillah deyillər əlin qoyurlar
dəvarın belinə, dəvara minsin, dəvarın beli
orta yerinnən qırıllı. Gəlin qalırı iskəmlinin³⁸
üstündə. On dəvar gətirdilər. Qəmbər hər
onına da beddua basdı, beli qırıldı,
öldi. Dedilər:

-Qəmbər, sənuudən çara.

Dedi:

-Hə, qoyın dəvar gətirim, öz tayımı³⁹
gətirəm minsin, rəşməsin mən çəkərəm.

³³ Alt köynəyi

³⁴ Geydirdi

³⁵ Don

³⁶ Qantarğa

³⁷ Beli sınısın

³⁸ Kətil

³⁹ Atımı

O dedi, baba, tay olsa nə var, bu dedi
baba tay olsa nə var? Gəlin bəzətməğ kimin
bunu da uzatmaun. Qəmbər getdi öz tayını
gətirdi tauladan. Gəlini mindirdi dəvara,
dəvarın rəşməsin tutdı. Gözü görçiri
hirsinnən, hiddətinnən, dəvar belə yeriri,
gəridən dabanını əzdi, Qəmbərin qonda-
rasınnan⁴⁰ qan verdi yazıya⁴¹.

Aldı Qəmbər dedi:

Hannan Qəmbərim hannan
Məhəbbətüü çıxmaz kannan.
Dizginüü çəkərək tut,
Dabanım doldı qannan.

Qız aldı dəvar üstündə:

Hannan Qəmbərim hannan
Məhəbbətüü çıxmaz kannan.
Dabanuudan gələn qan,
Gəlsin mənim gözimmən.

Həmin Qəmbər döndi, gəlinin duvağın
qaldırdı, atdı geriyə. Baxdı gəlinin gözinnən
arx kimin qan əniri. Tat buna qızdı.
Qayınbaba bir qəmçi aldı əlinə, verdi
Qəmbəri qəmçi öginə, belə vurdı, belə vurdı,

⁴⁰ Ayaqqabı

⁴¹ Çölə

əzdi özini etdi leş. Qız dəvar üstinnən
gözinnən qan atırı, oğlan aşağıdan qan atırı.
Döndi Qəmbər yandığından dedi:

Tat oğlu güləcə⁴² boy,
Etdüü xan Arzıma toy.
Kərəsin mən almışam,
Ayranın başıva qoy.

Qızın dəvar üstində danına⁴³ get-
di.Dedi:

-Bu əmim oğlu məni çox sevərdi, indi
mənə belə böhtən etdi, bu məxluğun içində.

Dedi:

Ha eylədü, eylədü,
Altunum pul eylədü.
Sən mənə dəgməmişdü
Nişin böhtan eylədü.

Aldı Qəmbər dedi:

Hə eylədim, eylədim,
Altunu pul eylədim.
Həmsi ağaç zorınnan,
Sənə böhtan eylədim.

⁴² Qısa

⁴³ Acığına

Yetiřdirdilər gəlini qapıya. Gəlin girdi içəriyə, Qəmbər durdı kürəkəngilin qapısında. Bir beddua basdı. Dedi:

Mənnən olan geriyə,
Getməsin irəliyə.
Arzım girən euləri,
Keçə kilau⁴⁴ bürüyə.

Qəmbər getdi. Yandığınnan, halavinnan, bu gözəl Qəmbər, saçının kəhgülünün bir yanı altun idi, bir yanı gümüş, belə sipsiyah kəsildi. Bu tatgilin damının ardı şatdı⁴⁵, bu şatın kinarına ac, susuz düşdi. Daha əmmisigilə də getmədi. Dedi:

-Madam Arzım da getdi qalmadı, allahın çölini gəzim.

Gecə oldu. Tatın oğlu gəldi, əbdəs aldı⁴⁶, bism allah etdi, girdi pərdəyə, iki rökət pərdə namazı qılsın, namazlığın üstində düşdi öldi.

Hə, bəklədilər çıxsın, çıxmadı. Bir zaman qapını qırdılar, girdilər içəriyə, baxdılar pərdə örtüli, gəlin o tayda, oğlan bu

⁴⁴ Murdarlıq

⁴⁵ Çay

⁴⁶ Namaz qıldı

tayda, indi ölmüyp bin ildi ölüp. Döndi tat dedi:

-Bu Qəmbərin bedduasıdı... Bu gecə mən ya bu qırx oğlannan vaz keçdim, ya qoymam Qəmbər mırazına yetsin, yaxud da bu qırx oğlanın qanına girrəm.

Leşi qaldırdı apardı ayrı odada⁴⁷ uzatdı, getdi bir muxtar imam gətirdi. Dedi:

-Gə otı, bu gecə sabaha kimin ya Qəmbərin söz olı, ya bizim.

Kəsdirdi onnan küçük oğlana kəbini, dedi:

-Oğlum, kəbinin sənə kəsdim, o qardaşuu öldi, allahın əmriydi ya bu gecə allah Qəmbərə veri ya bizə veri.

Onı da saldılar içəriyə. Oğlan gənə keçdi namaz qılmağa. O da öldi.

Bəklədilər, bəklədilər oğlan çıxmadı. Girdilər, baxdılar, o da ölüp. Başuuzu ağrıtmıyım. Nə uzadax həkatı. Tat qırx oğlanın o gecə qanına girdi. Qırx leş oldi.

Sabah oldı, bir sür düdügi çalındı. Qəmbər bir belə beddua basıp, tatın hər qırx oğluna kəbini kəsilib Arzının, hər qırx oğlı da öldi. Əli belli yetişsin leş qaldırmağa, tabutı

⁴⁷ Otaqda

aparağ məzarlığa. Başuzı ağrıtmıyım. Qırx oğlanı kpmdilər. Tat döndü, muxtara dedi:

-Bu qırx oğlannan vaz keçdim. Mənə kəsin kəbini.

Kəsdilər qayınbabaya kəbinin. Gəldi qarıda durdu. Qorxdı, girmədi içəriyə. Dedi:

-Arzı, qırx oğlımı bu topa⁴⁸ qoydım, qanlarına girdim. İndi kəbini özimə kəsdim. Sən qırx gün yas tut, bu qırx kişiçin, mən də qırx gün yas tutum bu qırx oğlimçin. Qırx gününə sonra gəlləm sənə dəgərəm.

Buna Arzı cavab verməz. Allahdan bir bələ gün istiri, hə yığlırı, qan atırı gəzinnən.

Qayınbaba getdi, oturdı ayırı bir odada, düşünürü başına gələn işi ki, necə iş idi bir qız bədəli⁴⁹ qırx oğlanın qanına girdi...

Qız beş gün, altı gün eudə otırdı. Ürəgində sıxıntı. Dedi:

-Bir çixım dama, əzildim burada qan tökməxdən.

Baxdı şatın kinarında bir dənə bələ gəliri, bələ gediri, sipsiyah kəsilib puşı⁵⁰ kimin, allah deməğə taqəti yoxdı. Qəmbər də Arzını gördü. Gördü Arzı damnan baxırı. Dedi baxım Arzının mənimmən o məhəbbəti

⁴⁸ Bu yolda

⁴⁹ Əvəzinə

⁵⁰ Qara örtük

qalmayıp, bir soruşım öziydən, baxım mənə
nə deyər. Dedi qıza, nə dedi:

-Hə, özüm şata atım?

Arzı tanımadı özünü. Dedi:

-At, at, atasan, atmasan cəhənnəmə.

Oğlan dedi:

-Arzı, mənə bələ deyisən.

Özin atdı şata. Atanda şat tumdırdı⁵¹
özünü, silkələndi, qız kəkülinnən tanıdı. Dedi:

-Ay, bu Qəmbəriymiş.

Qız dedi:

Ğərəz, öləsən, ğərəz,

Yar əlimizdən düşdi saz.

Qəmbəri şat apardı,

Yeriş ya Xıdır İlyas.

Xıdır İlyas gəldi, Qəmbəri sudan
çıxartdı, qoydı kinara. Döndü. Qəmbər başın
qaldırdı. Dedi:

-Arzı, bəsdır, daha aşıqlığə-məşiqlığə
iqtidarım qalmadı. Bax nə şəkildən çıxdı
mənim kimin camal, hindi oldım, ağacımda
qurudım, canımda bir misqal ət qalmayıp, gəl
aşağıya, otı şatın qırağına, neçə gündü nə
yemişəm, nə içmişəm, nə yatmışam, nə

⁵¹ Batırmaq

durmuşam, bu şatın boyında gəl-get edirəm. Başımı qoyım dizüü üstündə bir yuxı alım. Bu kərə özümə beddua basacağam.

Arzı dedi:

-Axır tatdan qorxıram.

Dedi:

-Tatdan qorxısan?

Dedi:

-Yo...Yo... Atmıyassan özüü şata, odı gəldim. Qız qaça-qaça damnan əndi aşığıya. O yana baxdı, bu yana baxdı çıxdı qapıdan, qaçdı getdi otdı Qəmbərin yanına. Dizini yasıladı. Qəmbər dedi:

-Arzı, bikəz⁵² başıma bax.

Başına Arzı baxırdı, dırnax çalırı. Qəmbər dedi:

-Ya rəbbi, daha aşıqlıq etməğ taqətim qalması. Al amanatuu.

Qəmbər öldi qızın dizi üstə. Sağ aşıq idi. Duası qəbulidi. Qıza vayı⁵³ Qəmbər öldi. Qız dedi:

-Necə olı bilməm qaxmırı yuxudan. Bilməm nedim. İndi tat gəlsə, məni burda tutsa ölünəcə çalar. Bilməm nedim?

Oyatdı:

⁵² Bir az

⁵³ Görə

-Qəmbər...Qəmbər...

Baxdı qaxmırı. Bir daş çəkdi, bir kərpic qoydı baş altına, başın qoysın üstinə, özi qaçsın getsin evə. Vay dedi, üzüm qərə olaydı, bunun başın daş üstə qoydım. İndi bu yuxıdan oyansa, başın daş üstə görsə öz-özin öldiri. Nədi tat məni vurmasın, qoy tat məni öldirsin. Gəldi bir də Qəmbərin başını daş üstinnən qaldırdı, qoydı dizi üstinə. Oyatdı:

-Qəmbər! Qəmbər!

Baxdı Qəmbər indi ölmüyp bin ildi ölip. Dedi:

-Hay-havar, bu da getdi, öz-özünü öldirdi. Mən indidən sora gedim tata arvadlığ edim?!

Qoynın-qoltığın axtardı, baxdı bir qələmtaraş⁵⁴ var. Qız öz ürəgin saldı, burdan yırtdı qasuğna qədər, leşini atdı Qəmbərin leşi üstinə düşdi.

Sən gəl o qəridən xəbər al. Türbə başına həlvə, əkmək gətirən, Qəmbərin əsgər-ləşkərini gəri döndərən qəridən.

Dedi:

-Gedim görüm tatgildə Arzı nedir, Qəmbərsiz?

Gəldi tatdan sordı, dedi:

⁵⁴ Bıçaq

-Hanı Arzı?

Dedi:

-Odı, odada.

Girdi baxdı. Dedi:

-Tat, hanı Arzı?

Dedi:

-Bəlkə çıxıp dama.

Çıxdı dama. Qəri dedi:

-Vay, xınnaya batasan, tat! Gə bax, Arzıdan Qəmbər şat kinarında yatıplar, bir al yorğan örtüplər.

Tat çıxdı damnan baxsın, nə görsin? Baxdı Qəmbər gerçəkdən ölüp, Arzı da öz-özün öldürüp, leş düşüb leş üstinə. Qılıncını sıyırdı dedi:

-Hay saçı buçı... sən bunun əsgərin-ləşkərin döndərdüü gəriyə, bu sağ aşıq idi. Mənim də qırx oğlunun qanına girdüü. Bu ölüb, o ölüb, hələ deyəsen şat kinarında yatıplar, bir al yorğan örtüplər.

Həmən qılıncını vurmaxdan qərini boynın atdı. Bu qərinin qanının ikisinin türbəsi arasında bir damcı qan atılıb. İndi ikisinin arasında bir çağır⁵⁵ tikan olub, hər il deyər o çağır tikanı kəsəllər, özünən bir də

⁵⁵ Qara

gögəri. Qiyamatda da qoymadı oları qavışsılar, bu qəri...

12.Axıska variantı (Əhliman Axundov variantı)

Hamam hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik elər köhnə hamam içində. Qarışqa şıllaq atdı, dəvənin budu batdı. Hamamçının tası yox, baltaçının baltası yox, orda bir tazı gördüm, onun da xaltası yox. Qarışqa mindik, çayı keçdik, yabaynan dovğa içdik.

Günlərin bir günündə, Məmmədnəsir tinində, göy yalan belində, biri var idi, biri yox idi, iki qardaş tacir var idi. Bu qardaşların heç birinin övladı yox idi... Bunlar rəhm əllərini açdılar, yetim, yesirə pul verdilər. Ehtiyacı olanlara əl tutdular. El duası müstəcəb olar. Ay ötdü, il dolandı, tacirlərin arvadları hamilə qaldı. Tacirlərdən birinin adı Qadir, birinin adı da Nadir idi. Aylar gəlib keçdi, xoş gün, xoş saatda arvadlar bari-həmlələrini yerə qoydular. Qadirin bir oğlu oldu, Nadirin bir qızı. Böyük şadlıq keçirdilər. Ağ saqqal, qara saqqal, ağ birçək toplandı. Oğlanın adını Qəmbər qoydular, qızın da adını Arzı. Hər iki qardaş

and-aman, əhdi-peyman elədilər, öbəkkəsmə Arzını Qəmbərə nişan taxdılar. Uşaqları dayələrə tapşırdılar. Arzıynan Qəmbər bir yerdə oynayırdılar, bir yerdə gəzirdilər, bir yerdə yeyib-içirdilər. Elə idi ki, bir-birindən ayrı dura bilmirdilər. Nağıllarda illər tez gələr. Uşaqlar yeddi yaşa doldular. Elə bu vaxt Qəmbərin dədəsi Qadir naxoşlayıb rəhmətə getdi. Qardaşı Nadir onu dəfn-kəfn eləyəndən sonra arvadına dedi:

-Arvad, Qəmbərə elə baxarsan ki, o özünü dədəsiz hesab eləməsin. Onun dədəsi indi mənəm. Arzını bir istəyəndə onu iki istəməlisən.

Arvad dedi:

-Kişi, arxayın ol, mən onu Arzıdan ayırmaram.

Bəli, Nadir Qəmbərlə Arzını mollaxanaya oxumağa qoydu. Arzıynan Qəmbər oxumağa fikri vermirdilər. Onların fikirləri sevişməkdə, söyləşməkdə idi. Qol-boyun mollaxanaya gedirdilər, qol-boyun evə qayıdırdılar. Bir gün molla Arzıya dedi:

-Qızım, iki məhəbbət bir yerə sığışmaz. Gərək birini tutasan, o birini buraxasan. Ya dərs oxu, ya əmin oğlu Qəmbərə ərə get. Bir də ki, nə bilirsən, bəlkə sən onu sevirsən, o səni sevmir, elə belə gəzmək istəyir. İndi mən

səni öyrədim, sən onu sına, gör səni ürəkdən sevir, ya yox. Qızım, dərsdən çıxanda apar bilərziyini qoy bulaq başında. Gözlə Qəmbər gəlsin. Əgər Qəmbər bilərziyini götürüb, öpüb gözünün üstünə qoysa, bil ki, o da səni sevir. Yox öpmədi, götürüb kənara atdı, bil ki, səni sevmir.

Mollanın sözü qızın ağına batdı. Molla dediyi kimi elədi. Bilərziyini aparıb qoydu bulaq başına. Qəmbər onun dalınca bulağa gəldi. Arzı gizlənmişdi. Qəmbər Arzının bilərziyini gördü, götürüb öpdü, gözünün üstünə qoydu. Arzı bunu görən kimi, Qəmbərin gözlərinə görünmədi, başqa yolla evlərinə getdi.

Arzıyan Qəmbərin mollaxanaya oxumağa qoyulmasından bir neçə il keçmişdi. Amma onların nə cür oxumasından bir səda gəlmirdi. Bir gün Nadir getdi mollanın yanına. Salam-kalamdan sonra soruşdu molladan:

-Uşaqlardan bir səs-səda gəlmir. Necə oxuyurlar?

Molla gülümsünüb dedi:

-Tacir, uşaqlar oxumağı o qədər yox, sevişməyi yaxşı bilirlər.

Tacir bərk tərlədi, hirsindən burnundan tüstü qalxdı. Tərini silib dedi:

-Aha, belə imiş. İndi mən nə cürə eləyim, molla?

Molla dedi:

-Çarəsi budur ki, sən bunları götür, apar evə. Bunlardan oxuyan çıxmaz. Bunlar bir-birinə aşıqdirlər, toylarını elə.

Nadir tacir bərkdən Arzıynan Qəmbərə dedi:

-Durun yığışdırın şey-şüylərinizi, gedək evə. Evdə başınıza oyun gətirəcəyəm.

Nadir tacir bunları mollaxanadan çıxardıb gətirdi evə. Evdə Qəmbərə dedi:

-Quzuları aparıb axşama kimi hər gün otararsan. Sənin işin bu.

Arzıya da dedi:

-Sənin də işin ev, çöl, bulaqdan su gətirmək, xırda, böyük işlər olacaq.

Bəli, hər gün səhər tezdən Qəmbər quzuları qabağına qatıb otarmağa aparırdı. Arzı da qab, paltar yuyardı, ev süpürərdi. Su gətirərdi. Daha çox necə deyərlər, başlarını qaşımağa vaxtları qalmazdı. Onlar bir-birini tez-tez görə bilmirdilər, lap yanıb qovrulurdular. Bir gün Arzı qəsdən tuluğun içində olan suyu yerə tökdü. Nənəsi gəlib su götürmək istəyəndə, gördü tuluxda su yoxdu, dedi:

-Arzı, qızım, tuluxda su yoxdu, qurtarıb.

Arzı dedi:

-Nənə, tuluğu ver, gedim su gətirim.

Nənəsi dedi:

-Ax, necə getməyə hazırsan? Gedib Qəmbərə rast gələcəksən, başın qarışacaq, gec gələcəksən. Get, ancaq gec gəlsən, öldürərəm səni. Qəmbəri görsən məhəl qoyma.

Arzı dedi:

-Vallah, nənə, bu anda, bu imana tez gələcəyəm.

Arzı tuluğu götürüb bulağa su gətirməyə getdi. Qəmbər dağdan onu gördü. Dağdan enib bulaq başına gəldi. Arzıya görə nə dedi:

Arzım yendi bulağa,

Səsi gəldi qulağa.

Arzıya peşkəş olsun,

Şirvan, Təbriz, Marağa.

Qız Qəmbərə cavab vermədi. Bulağın başına getdi, tuluğunu doldurdu. Əl-üzünü yudu. Tələsik tuluğu atdı çiyinə, evə getdi. Nənəsi ona şillə çəkib dedi:

-Gedib gördünmü Qəmbəri? Onunçün gec gəldin?

Arzı ağlaya-ağlaya dedi:

-Nənə, bu anda, bu Qurana Qəmbəri görmədim. Tələsdiyimdən bilərziyim də su başında qalıb, bulaqda.

Nənəsi qışqıra-qışqıra dedi:

-Bilərziyi qəsdən qoymusan su başında, bir də gedib Qəmbərlə görüşsən? Ay feldar, tez get bilərziyi gətir. Yoxsa səni tikə-tikə doğraram.

Arzı tez getdi bulaq başına. Gördü Qəmbər bulağın yaxınlığında quzu otarır. Aldı görək ona nə dedi:

Tuluğumu doldurdum,
Dolu deyın qaldırdım.
Dinim, imanım Qəmbər,
Bilərziyim saldırdım.

Aldı Qəmbər cavabında:

Hə, gülşənim, gülşənim,
Güllər yerə döşəni.
Bilərziyin üstündə,
Nə var idi nişanı?

Aldı Arzı:

Hə, gülşəni, gülşəni,
Güllər yerə döşəni.
Bilərziyim üstündə,
Arzı-Qəmbər nişanı.

Aldı Qəmbər:

Ərəb atlı tazılı,
Ceyran körpə quzulu.
Bilərziyin üstündə
Nə var idi yazılı?

Aldı Arzı:

Ərəb atlı tazılı,
Ceyran körpə quzulu.
Bilərziyim üstündə
Arzı-Qəmbər yazılı.

Aldı Qəmbər:

Bu sular uluq-uluq,
Qızlar dolduru tuluq.
Bilərziyin tapana,
Nə verirsən muştuluq?

Aldı Arzı:

Bu sular uluq-uluq,
Qızlar dolduru tuluq.
Bilərziyim tapana,
Şirin canım muştuluq.

Qəmbər Arzıya ləng cavab verdiyindən
Arzı kədərləndi, gözləri yaşla doldu, aldı
görək dübarə nə dedi:

Bağçamızda gül bitdi,
Ətri məni məst etdi.
Sana deyirəm Qəmbər,
Ləl bilərziyim itdi.

Aldı Qəmbər:

Arılar çəməndədi,
Mənim gözüm səndədi.
Gəl, gəl, ver muştuluğum,
Bilərziyin məndədi.

Qucaqlaşib doyunca öpüşdülər. Qəmbər bilərziyi Arzının qoluna bağlayıb dedi:

-Arzı can, tez get evə, nənən səni döyər.

Arzı tuluğu çiyinə aşırdı. Qəmbərdən ayrıldı, tez getdi evə. Nənəsi bir yarmaça götürdü, onu canı qaralınca döydü, dedi:

-Bilərziyi qəsdən bulaq başında onun üçün qoymuşdun ki, qayıdıb Qəmbərlə doyunca görüşəsən.

Axşam oldu Nadir evə gəldi. Arvadı bütün əhvalatı, beş-onunu da üstə qoyub, ona danışdı. Nadir tacir hirsli dedi:

-Mən əhdi pozdum. Arzını Qəmbərə verməyəcəm.

Arvad dedi:

-Axı başı batmış qız da onu sevir.

Nadir tacir dedi:

-Bəs nə çarə?

Arvad dedi:

-A kişi, küp qarısının əfsunu, cadusu daşdan keçir. Onu çağırırıq, pul basarıq

ovcuna, ya aralarını vurdurar, ya da başını batırar.

Nadir dedi:

-Atan rəhmətlik, çarəsi elə budu. Tez küp qarısını çağır.

Arvad gedib küp qarısını evinə gətirdi. Qarı da bir qarı idi. Sən görən qarılardan deyildi. Min fənd bilirdi, min fel. Ağillını dəli eliyirdi, dəlini ağıllı. Xalis at maralı idi. Arvad küp qarısına dedi:

-Arzıynan Qəmbərin arasını elə vurarsan ki, itnən pişik kimi olsunlar. Bunu eləyə bilərsənmi?

Qarıya bir çəngə pul verdilər. Qarı arvada dedi:

-Südünnən sağ, qat xörəyə. Ver yesinlər, olsunlar bacı-qardaş.

Qarının dedikləri Arzıya əyan oldu. Arvad qarı dediyi kimi südünü sağıb xörəyə qatdı, gətirib qoydu Arzıynan Qəmbərin qabağına. Qəmbər istədi xörəkdən yesin. Arzı onun biləyindən tutub dedi:

Yemə, Qəmbərim, yemə,
Sirr söz nənəmə demə.
Bir nimçə xörək indi
Şəkərə dönsə yemə.

Aldı Qəmbər:

Dan yerləri atıbdı,
Xoruzları yatıbdı.
Bəlkə də bu xörəyə
Nənən ağı qatıbdı?

Aldı Arzı:

Dan yerləri atıbdı,
Xoruzları yatıbdı.
Nimçədəki xörəyə
Nənəm südün qatıbdı.

Aldı Qəmbər:

Çək tellərini dara,
Ağ üstdən örtmə qara.
Qardaş bacısın almaz,
Alsa düşər azara.

Aldı Arzı:

Hey hatıbdı, hatıbdı,
Qoyun, quzu yatıbdı.
Qənbər, xörəyi yemə,
Nənəm südün qatıbdı.

Aldı Qəmbər:

Tərəcəmiz dolu daş,
Bir yastığa qoyaq baş.
Bir nənədən olmadıq,
Necə olduq bacı-qardaş.

Bəli, Arzıyan Qəmbər xörəyi
yemədilər. Hərəsi bir loxma yavan çörək
yeyib işlərinə getdilər. Arvad bir ağac

götürüb düşdü Arzının üstünə, qolu yorulunca döydü, dedi:

-Yəqin Qəmbəri sən qoymadın xörək yesin, onu bil ki, qoymayacağam Qəmbərə nəsib olasan. Ondan əlini üz.

Arzı o biri evə keçən kimi küp qarısı içəri girdi, dedi:

-Xörəyi yedilərmimi?

Arvad dedi:

-Yox, yemədilər.

Qarı dedi:

-Quzu kəsdir, ətindən qızartma bişir. Qəmbərin payına ağı qat, zəhərlənib ölsün, canınız da qurtarsın.

Arvad qarını yola salandan sonra, Qəmbəri çağırıb dedi:

-Qəmbər, get bir quzu gətir kəsək. Yadıma quzu ətinin qovurması düşüb.

Qəmbər gedib bir quzu gətirdi verdi əmisi atvadına. Əmisi arvadı quzunu kəsdirdi, soydurdu, ətindən bir qazan qovurma bişirdi. Qəmbərin payına ağı qatdı. Qəmbər günorta üstü gəlib əmisi arvadından yemək istədi. Əmisi arvadı ona dedi:

-Sənə bir nimçə qovurma saxlamışam, götür ye, ləzzətlidir.

Qovurmaya ağı qatıldığı Arzıya əyan olmuşdu. Qəmbər qovurmanı yemək

istəyəndə, Arzı onun biləyindən tutdu. Aldı
görək nə dedi:

Yemə, Qəmbərim, yemə,
İnanma ağılı kəmə.
Quzu qovurmasına
Ağı qatıbdı, yemə.

Qəmbər yemədi, dedi:

Bu gün çərşənbədi,
Könlünə düşən nədi.
Od yanar tüstü çıxmaz,
Qazanda bişən nədi?

Qəmbər bir baş soğan, bir parça çörək
qoydu qoynuna, çıxıb getdi quzuya. Nadirin
qonuşuluğunda bir zor tacir də var idi. Bu
tacirin on beş ərgən oğlu var idi. Böyük oğlu
Arzıya aşıq idi. Ancaq Arzı ona dil vermirdi.
Bir gün qarı gəldi arvadın yanına, dedi:

-Niyə dağa, daşa düşürsünüz.
Qonşunuzun oğlu Arzıdan ötrü dəli-divanadı.
Arzını verin ona qurtarıb getsin. Qəmbər də
qılıncsız, zəhərsiz ölsün. Razısınızsa gedim,
deyim elçi gəlsinlər.

Dedilər:

-Get de, elçi göndərsinlər, razıyıq.

Qarı gedib oğlan evinə dedi:

-Qızın dədəsini, nənəsini razı
salmışam. Tez elçiliyə gedin, toya başlayın.

Tacir elə həmin gün Arziya elçiliyə getdi. Söhbət gödək oldu. Atası qızı Arzını verdi tacirin böyük oğluna. Elçi gedəndən sonra Qəmbər gəldi evə. Arzi ağlayırdı, gözlərinin yaşını silə-silə Qəmbərə dedi:

-Qəmbər, bilirsən nə var?

Qəmbər dedi:

-Arzi can, bilmirəm.

Arzi dedi:

-Atamın yanına elçiliyə gəlmişdilər. Atam məni tacir Qulu xanın böyük oğluna erə verdi. Bir çarə.

Elə bil bu xəbər Qəmbərə ox kimi dəyib ürəyindən keçdi. Handan-hana özünə gəlib dedi:

-Arzi can, bunun çarəsi yoxdu. Qulu xan padşah tacirdi. Mən ona nə edə bilərəm? Ürəyimdən başqa köməyim yoxdu.

Arzi dedi:

-Get şaha şikayət elə, bəlkə allah könlünə rəhm saldı, sənə kömək elədi.

Qəmbər əmisi arvadının yanına gedib dedi:

-Əmicanı, ta mən burada qala bilmərəm. Çörəkdən-zaddan ver, baş alım, bu ölkədən gedim.

Əmisi arvadı bunu allahdan istəyirdi. Şad olub dedi:

-Nə istəyirsən götür, tək rədd ol get.
Bəli, Qəmbər çörəkdən-zaddan
götürdü. Arzıyan görüşdü, yola düşdü. Az
getdi, üz getdi, dərə, tərə, düz getdi, ta ki,
gəlib çatdı Əcəm vilayətinə. Əcəm şahın
yanına. Şah ondan soruşdu:

-Nə istəyirsən, diləyin nədi?
Aldı Qəmbər görək nə dedi:

Şah oğlu şahizada,
Gəlmişəm sana dada.
Gücüm yoxdu alayım,
Xan, Arzım getdi bada.

Şahın Qəmbərə rəhmi gəlib dedi:

Durun-durun görəlim,
Aşiq halın soralım.
Çağırın xəzinədarı,
Aşığa mal verəlim.

Aldı Qəmbər:

Aşiq malı neyləyir,
Dünyaları neyləyir?
Aşiq dada gəlibdi,
Səndən imdad diləyir.

Şah rəhmə gəlib dedi:

-Qoşun göndərin, bu aşiqin sevgilisini
alıb versinlər özünə.

Vəzir dedi:

-Şahım, bu saz aşığıdı, haqq aşığı
deyil.

Padşah dedi:

-Haqq aşığı olmasını nədən bilmək
olar?

Vəzir dedi:

-Haqq aşığınınkı vergidi. Əgər
bağçamızda hansı meyvələr var, onu bilsə
haqq aşığıdı.

Padşah dedi:

-Aşiq, bizim bağçamızda hansı meyvə
ağacları var?

Aldı Qəmbər görək nə dedi:

Alma, ərik, halicə,
Qovun, qarpız, bu necə.
Heyva yedim saraldım,
Nargilə, həm narincə.

Baxdılar ki, Qəmbər həqiqətən haqq
aşığıdı. Şah Qəmbərə çoxlu qoşun verdi.
Qoşun böyüyünə tapşırıdı:

-Aşığın sevgilisini zorla alıb özünə
verərsiniz.

Qəmbər qoşunla getməkdə olsun. Gəl sənə xəbəri verim Arzının nənəsindən.

Arzının nənəsinə qarı xəbər verdi ki, Qəmbər şaha şikayətə gedib. Şah da ona çoxlu qoşun verib. Qoşun gəlib zorla Arzını alıb Qəmbərə verəcək. Arvad qarıya çoxlu xələt verib dedi:

-Qarı nənə, bu xələt sənin olsun, bir fəndlə qoşunu geri qaytar.

Qarı dedi:

-Bax mənim gözüm üstə. Dayanma, bir qazan halva çal. Bir təndir də çörək bişir. Mənə ver. Sonrasıyanan işin yoxdu.

Arvad qarı dediklərini hazırladı, verdi qarıya. Qarı hər yuxa çörəyin arasına bir az halva qoydu. Özü də qara paltar geyib, başına qara çarşab örtüdü. Gedib yol kənarında oturdu. Gəlib-gedənə halva paylamağa başladı. Bir neçə gün keçdi. Bir gün qarı gördü, bir toz qopdu, bir qiyamət oldu, gəl görəsən. Qoşunun ağzı açıldı. Qarı bərkdən ağlayırdı, başına döyürdü, üzünü cırırdı. Qəmbər təəccübləndi. Onun yanında qoşunu dayandırdı. Görək qarıdan nə soruşdu:

Altımız buradandı,
Üstümüz yaradandı.
Qarı, sual edirəm,
Gəlişin haradandı?

Qarı cavabında dedi:

Altımız buradandı,
Üstümüz yaradandı.
Əgər sual edirsən,
Gəlişim obadandı.

Aldı Qəmbər:

O yanımız dağmıdır?
Bu yanımız dağmıdır?
Qarı, səndən soruram,
Arzım ölüb, sağmıdır?

Qarı yalandan ağlaya-ağlaya dedi:

-Kaş dədəsi, nənəsi öləydi. Arzı ölməyəydi. Dilim qurusun, dilim gəlmir deməyə, Arzı, “Qəmbər”- deyə-deyə öldü. Getdi haqq evinə. Mən göz yaşı tökə-tökə onun ağız acısını-halvasını paylayıram.

Qəmbər başına, gözünə döydü. Gözlərindən yaş yerinə qan tökdü, qoşunu geri qaytarıb dedi:

-Mən sizi Arzım üçün aparırdım. Arzım ki, ölüb, siz geri qayıdın.

Qəmbər istədi baş götürüb getsin, ya da özünü öldürsün, ya da çaylara atsın. Yenə də öz-özünə dedi ki, mən Arzımın qəbri üstündə ölməliyəm.

Bəli, gəlib əmisi evinə çıxdı. Nə gördü, nə görsə yaxşıdı? Arzı həyətdə paltar yuyur.

Sevindiyindən gözlərindən qanlı yaş töküldü.
Arzı da Qəmbəri gördü. Aldı görək nə dedi:

Qapıda duran adam,
Boynunu buran adam.
Getmişdin şaha dada,
Hanı şahdan bir adam?

Aldı Qəmbər:

Nə oldu, qarıdan oldu,
Zülfü sarıdan oldu.
Qoşunum geri döndü,
Bu iş yarıdan oldu.

Aldı Arzı:

Alasan, ha alasan,
Meylin bəri salasan.
Məni ərə verdilər.
Sən sağlıqnan qalasan.

Aldı Qəmbər:

Almışdım, ha almışdım,
Meylim sənə salmışdım.
Bəman qarı qoymadı,
Mən ki, səni almışdım.

Aldı Arzı:

Qəmbər, Qəmbər, xas Qəmbər,
Nə tutubsan yas Qəmbər?
Arzın səfərə gedir,
Ürəyini bas Qəmbər.

Aldı Qəmbər:

Alasan, ha alasan,
Meylin bəri salasan.
Qarqaram, ərin ölsün,
Sən də mənə qalasan.

Qəmbər içəri girən kimi qəşş eyləyib yerə yığıldı. O biri tərəfdən tacir Qulu xanın adamları gəldilər. Qızı xına otağına apardılar. Gəldilər qızı bəzəməyə. Qızın gözlərindən qan-yaş gəlirdi. Qəmbər də ayılıb qapıda durmuşdu, heç yerə getmirdi. Bir nəfər məşşatə gəldi ki, qızın başını bəzəsin. Bunu Qəmbər görəndə dözə bilməyib aldı görək nə dedi:

Hey hökülsün, hökülsün,
Qarlı dağlar sökülsün.
Arzını bəzəyənin
On barmağı tökülsün.

Qəmbərin ağzından söz qurtaran kimi, məşşatənin barmaqları dibindən qopub yerə düşdü. Başqa bir məşşatə gəldi, gəlinin başını bəzəmək istəyəndə Qəmbər ona baxdı dedi:

Mən Qəmbərəm dağ kimin,
Titrəyən yarpaq kimin.

Arzını bəzəyəni
Qara geysin zağ kimin.

Bu məşşatə hələ gəlinin başını bəzəmək istəyirdi. İşə təzə başlayanda ona xəbər gəldi ki, evin uçub, ailən, uşaqların hamısı evin altında qalıb. Məşşatə bu xəbəri eşidəndə durub başına döyə-döyə qaçdı evinə tərəf. Belə-belə hər kəs gəlinin başını bəzəməyə gəldisə, hamısını Qəmbərin qarğışı tutdu.

Qəmbər qapıda dayanmışdı. Arvadlar bir-birinə baxıb dedilər:

-Qoyun Qəmbər özü gəlinin başını bəzəsin. O qapıda dayanıb. Bəd duası özünə kar eləməz.

Qəmbər dedi:

-Əmicanı, Arzının mən başını bəzəyəyəm.

Arvadlar dedilər:

-Qoy bəzəsin, əmisi qızıdı, eybi yoxdur. Hər kəs qızın başını bəzəsə, Qəmbərin bəd duası onu tutacaq. Əlac yoxdur, qoyun özü bəzəsin.

Qəmbər dedi:

-Mən qızın başını bir şərtlə bəzəyəyəm. Hər paltarını geydirəndə qızdan bir öpüş alaram.

Dedilər:

-Eybi yoxdur, qoy alsın, əmisi oğludu.

Qəmbər elə də elədi. Hər paltarını geydirəndə qızdan bir öpüş aldı.

Bəli, tacir oğlanları gəldilər ki, gəlini aparsınlar. Gəlinin qolundan tutub qapıdan çıxartdılar. Qəmbər də qapıya çıxdı, dedi:

Ata vurdum qantarma,
Qan elərsən qurtarma.
Arzım minən atları,
Görüm olsun bel sarma.

Hansı atı gətirdilər ki, Arzını mindirsinlər, hamısının beli sındı. Qəmbərdən çarə istədilər. Qəmbər dedi:

-Qoyun, öz atımı gətirim gəlin minsin.

Qəmbər öz atını tövlədən çəkib gəlini mindirdi. Atın cilovunu özü çəkirdi. At onun dabanını ataqladı. Qəmbərin dabanından qan axmağa başladı. Qəmbər dedi:

Hannan, Arzı can, hannan,
Məhəbbətin çıxmaz candan.
Cilavın çəkirəm mən,
Dabanım doldu qannan.

QIZ atın belində Qəmbərin sözünü eşitdi. Dedi:

Hannan, Qəmbərim, hannan,
Məhəbbətin çıxmaz kannan.
Dabanından gələn qan
Gəlsin mənim didəmdən.

Qəmbər gəlib gəlinin duvağını qaldırdı.
Baxdı ki, gəlinin gözlərindən çay kimi qan
axır. Qulu xan bunu görəndə bir qamçı
götürüb:

-Bütün işlər bundadı-deyə döyməyə
başladı.

Aldı Qəmbər:

Bəy oğlu güləcə boy,
Etdi xan Arzıma toy.
Kərəsin mən almışam,
Ayranın başıva qoy.

Bu söz qızın acığına getdi. Atın üstün-
də dedi:

-Əmim oğlu, əvvəllər məni çox
sevərdi. İndi mənə böhtan atır. Mən aydan
arı, sudan duruyam.

Aldı Arzı:

Ha elədi, elədi,
Altundan pul elədi.
O mana dəyməyibdi,
Neçin böhtan elədi?

Aldı Qəmbər:

Ha elədim, elədim,
Altunu pul elədim.
Ha məni ağac zorıyan,
Sana böhtan elədim.

Arzı məsələni bildi ki, Qəmbər bu sözü elə-belə demişdi, ürəyi sakit oldu. Bəli, gəlini bəyin qapısına gətirdilər, içəri evə apardılar. Qəmbər qapıda bir avsun, bəddua söylədi.

Aldı Qəmbər:

Mənnən olan geriyyə,
Getməsin irəliyyə.
Arzım girən evləri,
Gecə afat bürüyə.

Qəmbərin saçının biri qızıl, biri də gümüş idi. Qəmbər bir ah çəkdi. Evin ortasında böyük bir çay əmələ gəldi. Gəlin bir yanda, yeznə bir yanda qaldı. Gəlinin yanına getmək istəyən suya düşüb ölürdü.

Qəmbər çayın qırağına düşdü. Ac-susuz, gözü yaşlı burada qaldı. Axşam oldu. Qulu xanın böyük oğlu gəldi. Gəlinin yanına getdi. Ha gözlədilər, səsi çıxmadı. Gəlib içəri girdilər, gördülər ki, oğlan çoxdan suda

boğulub ölmüşdür. Tacirə xəbər getdi. Tacir dad-fəqan eləyib dedi:

-Bu Qəmbərin işidi.

Tacir Qulu xan oğlunun meyidini başqa evə apardı. Tacir bir molla çağırdı. Arzının kəbinini ölən oğlundan kiçiyinə, on dördüncü oğluna kəsdirdi.

Bu oğlu da getdi içəri, geri qayıtmadı. Baxdılar ki, o da suda batıb ölmüşdür. Belə-belə tacir oğlanlarının hamısına bir-bir Arzının kəbinini kəsdirdi. Amma, çifayda onlar hamısı Arzının yanına gedəndə öldülər. Tacir oğulsuz qaldı. Ağlaya-ağlaya dedi:

-On beş oğlumu verdim badi-fənayə, indi növbə özümündü qızın kəbinini özümə kəsdirəcəm. Qoymayacam Qəmbərə çata.

Tacir Qulu xan qırx gün yas saxladı. Sonra bir molla çağırdı, Arzının kəbinini özünə kəsdirdi.

İndi sizə nədən xəbər verim. Arzı gəlin otağında tək qalmışdı, darıxırdı. O bir gün dama çıxdı ki, baxıb görsün Qəmbəri görə bilirmi? Çayın qırağında Qəmbəri gördü, Qəmbər də onu gördü. Arzı qaça-qaça damdan yendi aşağı, Qəmbərin yanına getdi. Gördü Qəmbər ac-susuzluqdan ölüm ayağına çatmışdır. Qucaqlayıb üz-gözündən öpdü. Göz yaşlarını bir-birinə qatdılar. Qız oturdu

Qəmbərin yanında. Qəmbərin başını dizinin üstünə aldı. Qəmbər həsrətlə onun üzünə baxırdı. Davam gətirə bilmir, elə hey ağlayır, qan-yaş axıdırdılar. Qəmbər ağlaya-ağlaya sevgilisinə dedi:

Mən getdim, anam qaldı,
Oduma yanan qaldı.
Nə dünyadan xeyir gördüm,
Nə bir nişanam qaldı.

Dübarə dedi:

-Ya Rəbba, al əmanətini, daha cəbrə taqətim yoxdur.

Söz ağzından çıxan kimi bir neçə dəfə ah çəkib canını sevgilisi Arzıya tapşırırdı. Baş qızın dizinin üstündə öldü.

Arzı qışqırdı, dad-fəryad elədi. O əvvəl-əvvəl elə bildi ki, Qəmbər sağdı, onu bir neçə dəfə tərpedib, çağırırdı. Qəmbərdən səs gəlmədi. Baxdı ki, elə bil Qəmbər min ildi ölüb, dedi:

-Vay, vay, vay yarım getdi, mən necə eləyim. Aman-aman onsuz yaşaya bilmərəm.

Bərkdən:

-Qəmbər, Qəmbərim-deyə qışqırdı. Yaş yerinə onun gözlərindən qan axırdı. O birdən Qəmbərin meyidinin üstünə yığıldı. O da bir neçə dəfə “ah” çəkib öldü.

İndi sizə xəbər verim küp qarısından.
Küp qarısı tacir Qulu xanın evinə gəldi ki,
Arzıya baş çəksin. Tacir Qulu xandan
soruşdu:

-Hanı Arzı?

Tacir dedi:

-Odu, gəlin otağında.

Qarı içəri girib ha axtardı, Arzını tapa
bilmədi. Çıxdı dama, baxdı ki, Qəmbərnən
Arzı qucaqlaşib yatıblar. Qışqırıb tacirə dedi:

-Tacir, Arzı Qəmbərin yanında,
özləri də yatıblar. Bəs niyə durmusan? Axı o
sənin arvadındı.

Tacir Qulu xan dama çıxıb baxdı,
gördü ki, Qəmbər də, Arzı da qucaqlaşib,
ölüblər. Tacirin papağı başından yuxarı
qalxdı. Xəncərini sivirib qarının üstünə
cumdu.

-Bu qanların hamısını sən eləmişən,
məlun-deyib onun təpəsinə bir qılinc vurdu,
beyni kül kimi dağılıb cəhənnəmə vasil oldu.
Tacir Qulu xanın özü də partlayıb öldü.
Adamlar yığışib hər tərəfdən gəldilər. Qarı ilə
tacirə lənət oxudular. Arzı ilə Qəmbərə bir
sərdabə tikdilər. Arzı ilə Qəmbərin meyidini
sərdabənin qırağına apardılar. Meyitləri dəfn
eləmək istəyəndə Xızır gəlib çıxdı. Bərkdən
dedi:

-Kənarlaşın, bu aşiq-məşuq nə günahın sahibidi ki, bunları diri-diri dəfn edirsiniz.

Dedilər:

-Ay canım, nə danışırısan, bunlar üç gündür ki, ölüblər.

Xızır Arzı ilə Qəmbərin meyitlərinin lap yanlarına gəldi, dedi:

-Ey aşiq, məşuq, yuxuya qalmışsınız. Daha yatdığınız bədi, qalxın ayağa.

Söz ağzından qurtaran kimi Arzı ilə Qəmbər asqırıb ayağa qalxdılar. Xızır da qeybə çəkildi.

Həqiqi sevgililəri bir-birindən ayırmağın günah olduğunu hamı anladı. Tacirə və qarıya lənət oxudular. Meyitlərini itlərə atdılar. Arzının dədəsi-nənəsi də tutduğu işlərdən peşman oldular. Arzı ilə Qəmbərə qırx gün, qırx gecə toy elədilər. O gündən Arzı ilə Qəmbər xoş günlər keçirməyə başladılar. Murad hasil elədilər. O gün olsun ki, biz də muradımıza yetişək.

**13.Cengiz Ketenenin İmam Zeynel
Abidin kənd sakini, 1937-ci il
təvəllüdlü Semin Bayatlıdan
topladığı variant.**

Biri vardı, biri yoxdu, iki qardaş vardı. Arvadları iki cannıydı. Bunlar ikisi bir gün bir şərt kəsdilər. Dedilər, hansımızın qızı olsa o birimizin oğluna verəcək. Dedilər, eyidi bu şərt.

Ay aydan, gün günnən birisinin bir oğlu oldu, birizinin də bir qızı oldu. Arzı ilə Qəmbər yavaş-yavaş böyük oldılar. Qəmbərin atası öldü. Bunları Arzının babası mollaya göndərdi. Uşaqdılar, gidəllər mollaya, dönəllər barabar gəzəllər. Qız böyük oldu. Qızın nənəsi anladı ki, qızı Qəmbəri çox sevir. Dedi:

-Bəsdə daha Arzıyı qoyma mollaya getsin, böyük olıbdı, Qəmbər də getsin bizimçin qoyun yaymağa.

Qızın atası deyir:

-Eyyidi.

Qəmbər gedər qoyun yayar. Arzı evdə heç iş görmür, hey dolanır. Nənə bunu qəbul etməz. Qız da Qəmbəri sevir. Qızın nənəsi daha qızı buraxmır. Qəmbər qoyun yaymağa

gedər. Evdə də su qalmıyptı. Qızın nənəsi deyər:

-Arzı, qalx, get su gətir. Bəs gec qalmıyasan.

Dedi:

-Eyyidi, nənə.

Arzı getdi su başına. Qəmbər Arzıyı gördü bualağa eniri. Dedi:

Arzı əndi bulağa,
Səsi gəldi qulağa.
Arzının qurbanı olsun,
Təbriz, Məşhəd, Marağa.

Arzu xan:

Matarayı doldurdım,
Doldur ikən qaldırdım.
Biləzirim neçin çaldırdım.

Ağa Qəmbər:

Bağıya girməmişəm,
Gülünü dərməmişəm.
Kitab gətir and içim,
Biləzimin görməmişəm.

Arzu xan:

Ağa Qəmbər andadır,
Məhəbbəti candadır.
Gəl mənə doğru söylə,
Biləzirim səndədir.

Ağa Qəmbər:

Ay çıxdı alışannan,
Gün çıxdı bərişannan.
Biləzigin nə nişannan.

Arzu xan:

Ərəb gəldi tazılı,
Qoyun gəldi körpə quzulu.
Biləzirim üstündə
Arzı-Qəmbər yazılı.

Ağa Qəmbər:

O sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurur tuluğ.
Biləzigi tapana,
Nə verirsən muştuluq?

Arzu han:

O sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurur tuluğ.
Biləzigi tapana,
Şirin canım muştuluq.

Ağa Qəmbər:

Belə demə duyallar,
Bizim cana qıyallar.
İkimiz qolu bağlı
Bir zindana qoyallar.

Arzu xan:

Ağa Qəmbər, innəttir,
Sözün cana minnəttir.
İkimiz qolu bağlı,
Zindan bizə cənnətdir.

:

Damıvız üstündə bir daş,
Gəl bir yasdığa qoyaq baş.
Bir anadan-babadan deyilik,
Anan eyliyəcək bizi bacı-qardaş.

Ağa Qəmbər:

Damıvız üstündə bir daş,
Nasıl bir yastığa qoyaq baş.
Bir anadan, bir atadan deyilik,
Anan nasıl eylər
bizi bacı-qardaş?

Arzu xan:

Həmə, Qəmbərim, həmə,
Anamın əqli kəmə.
Önündə quzu bir yan,
Şəkər qatıbsa yemə.

Ağa Qəmbər:

Qaşı qara çataldır,
Dəvəy mənə yetərdir.
Önümdə quzu bir yan,
Ağıdan beş-betərdir.

Orda başladı Arzının nənəsi özünü
vurmağa. Hətta, dedi:

-Mən bu şeyi etdim.

Südünnən sağırdı ki, versin özünə,
yesinlər bacı-qardaş olsunlar. Başladı
vurmağa özünü. Vurdu özünü. Qəmbər gəldi
baxdı Arzı ağlayır. Dedi:

-Nənəsi döyüb bunu.

Ağa Qəmbər:

Dağlar üstündə dağlar,

Bülbül gül üçün ağlar.

Ey qarı, Arzıma nə deyibsən

Yükə dayanıb ağlar?

Bir baxdı bir şey çıxmır. Dedi qızın
nənəsi:

- Get özünə əsgər, ləşkər gətir, gəl
Arzını özünə al.

Ay çıxdı bədir olsun,

Can dostu nadir olsun,

Get əsgər gətir, Arzını apar,

Duz-əkmək qadir olsun.

Bu da sazın aldı əlinə, getdi əsgər
gətirməyə. Gəldi bir patşahın qapısında
başladı saz çalmağa. Dedi:

Qəmbərin əlində sazı,

Çağırın xəznədarı,

Etsin Qəmbəri razı.

Ordan patşah dedi:

-Gedin baxın bu nə istərsə, bir şey
verin bu fəqirə getsin.

Gəldilər sordular:

-Atam, nə istəsən verək sənə.

Dedi:

-Ey patşahım,

Mal sənin, əmlak sənin,

Əsgər ver mən gedəlim.

Arzı mənim payımdı.

Deyirlər ki, patşaha dedilər:

-Bu bir aşıqdı, amma heç nə istəmir.

Patşah da xəstə idi. Dedilər:

-Əgər sağ aşıqdisə, bu padşahın dərđini

bilər.

Qəmbərdən soruşdular:

-Bu patşahın dərđi nədir?

Qəmbər dedi:

Ərik, alma, haluça,

Qavun, qarpız, bu neçə?

Heyva yedi tutuldi,

Nar yesev medev açə.

Getdilər bir nar gətirdilər patşahçın.

Yedi özünü, qaxdı oturdu. Dedilər:

-Bəli, bu tamam sağ aşıqdı. Bu nə istəsə verin.

Patşah əmr verdi ona bir dəstə əsgər verdilər. Arzının da bu dəm toyu idi. Baxdılar ki, Qəmbər bir dəstə əsgrələ gəlir. Dedilər:

-Nə edək?

Arzının anası bildi ki, əsgər toyu müşkül edəcək. Bu vaxt bir qarı ordan atlandı, dedi:

-Nə verirsiniz, mən bu qoşunu qaytarım?

Dedilər:

-Nə istəsən verərik.

-Tumanım dolusu külçə verin, gedərəm əsgəri döndərməyə.

Arzının atası dedi:

-Get döndər, dörd tumanın dolusu külçə verrəm.

-Onda bir qazan halva çalın.

Bir qazan halva çaldılar. Aldı başına gəldi yol qırağına. Baxdı qoşun gəlir, Qəmbər də qabaqda. Qəmbər soruşdu:

-Qarı nənə nolub?

-Qarı nənən ölsün.

-Nolub?

-Vallah, iştə Arzı keçindi, bu da halvasından gətirmişəm, alın yeyin.

-Qarı, necə?

-Vallah, iştə öldi.

Əsgərlərə dedi:

-Atam, siz dönün daha siz hara gəlisiz?

Madəm Arzı ölipdi.

Əsgərlər dedi:

-Biz də gedək bir fatihə verək madəm ölipdisə.

-Yox, dönün gəlməyin daha mən gedirəm.

Əsgərlər döndü getdi. Qəmbər də kəndə gəldi ki, bəs Arzı damdan baxır. Arzı da gördü ki, Qəmbər tək gəlir, dedi:

Ağa Qəmbər boş həldi,
Dolu getdi, boş gəldi.
Yahu aviy boş gəldi.

Ağa Qəmbər:

Havada uçaq quşlar,
Arzı damda nakışlar,
Qarı verdi xəbəri,
Geri döndü çavuşlar.

Arzının toyu başlamışdı. Gəldilər gəlin aparmağa. Girdilər bəzəməyə. Bu da ki, haqq aşıqıdı. Nə desə sözünnən eyni çıxar. Girdi bəzək otağına dedi:

Hey tökilsin, tökilsin,
Dağlara qar tökilsin.
Arzımı bəzəyənin
On barmağı tökilsin.

O adamın 10 barmağı töküldü. Başqası gəldi:

-Çəkil, çəkil, mən bəzərəm-dedi.

Qəmbər dedi:

Dağdan endi dağ kimin,
Kolları butağ kimin.
Arzımı bəzəyəni
Qara girsin zağ kimin.

Xəbər gəldi, bir dənə qız dedi:

-Yeri, oğlu damnan düşdü, odı öldü.

Çıxdı o da getdi. Bir dənə dedi:

-Çəkilin-dedi-mən bəzəyərəm, hər kəs
yalandan girir, bəzəmir.

Qəmbər dedi:

Ay işığı süd kimin,
Hırhız gəzər it kimin.
Arzımı bəzəyəni,
Gözü çıxsın çiyit kimin.

Onun da gözü kor oldu. Əlini sürtdü
ora-bura, görmədi. Dedilər:

-Atam, bunu kimsə bəzəyə bilməz.

Qəmbər özü bəzəsin.

Qəmbər qızı bəzədikcə öpürdü. Bəzədi,
axırda Arzı dedi:

-Gəl çıxaq, ata minək, hərəmiz bir
yandan göyərçin kimi uçaq gedək.

Arzı eşiyə çıxdı hansı ata mindisə atın
beli qırıldı. Dedilər:

-Bu Qəmbərin atı olmasa heç bir at
bunu qaldırmaz. Gedin Qəmbərin atını
gətirin.

Qəmbər dedi:

-Mən atımı o şərtlə verrəm ki, özüm də
yedəyini çəkim.

Dedilər:

-Özün çək.

Atı gətirdilər Qəmbər üzəngini basdı.
Amma, elə bil fikri başqa yerdəydi. Arzı
dedi:

Qəmbərim, xas Qəmbər
Nə tutubsan yas, Qəmbər?
Arzı ata miniri
Üzəngisin bas, Qəmbər.

Bundan sonra Qəmbər dişlədi. Arzı
mindi ata yedəyin çəkirdi. At yeyin getdi,
oğlanın dabanını basdı. Qəmbər dedi:

Giribsən əsdiribsən,
Qaralım kəsdiribsən.
Dizgini çəkərək tut,
Dabanım basdırıbsan.

Arzı dedi:

Ağa Qəmbər nolaydı,
Quru göllər su dolaydı.
Dabanıydən axan qan,
Gözlərimə dolaydı.

Dabandan axan qan qızın gözlərinə
doldu. Dedilər:

-Bah, nə deyir köpək oğlu, olur o saat.

Arzı dedi:

Ağa Qəmbər neylədi,
Altını tunc eylədi.
Sən məni kincmamıştın,
Neçin buhtan söylədi?

Qəmbər dedi:

Arzı xan, neylədim,
Altını tunc eylədim.
Mən səni kincmamıştım,
Canım yandı, söylədim.

Hamı bildi ki, oğlan canı yandığından
yalan demiş.

Gəldilər bir yerə çatdılar. Qəmbər dua
etdi:

-Allahdan bir toz-fırtına olaydı.
Mənnən Arzını bir yerə ataydı, bu qədər
adamı başqa yerə.

Toz qopdu. Arzıyan Qəmbər ikisi bir
dərəyə düşdü. Onlar orda əyləndilər. Toz-
duman çəkiləndə qalxıb getdilər. Araz çayına
çatdılar. Qəmbər burdan keçmək istəyirdi.
Arzını geri göndərəcəkdə.

Arzı Xan:

Gedirsən uğur olsun,
Ağrımaz başın olsun.

Araz çayı keçənnən
Tanrın yoldaşın olsun.

Gedirsən uğur olsun,
Ağrımaz başın olsun.
Əmin qızı alırsan
Üç gün yoldaşın olsun.

O getdi, Allah tərəfindən iki gün qaldı,
üç gündə bir ölüm düşdü içərisinə. Gəldi
əmmisi qızını aldı, üç gün, üç gecədən sonra
əmisi qızı da öldü.

Arzı bir gün Araz çayı boyunca
gəzirdi. Oğlan da çayın o üzündəymiş. Bir-
birini tanımırırlar. Oğlan dedi:

Ey qarı, qüdrət qələmin çəkilib qaşın,
Ya baban ölmüş, ya qardaşın.
Nə gəzirsən bu məzarı?

Dedi:

Qüdrət, qələmin çəkilməmiş qaşım,
Nə babam ölmüş, nə də qardaşım.
Yar aşkınnan gəzirəm bu məzarı.

Qəmbər döndü bir də dedi:

Bu dərə bir dərədi,
Çəkilməz bir bələdi.
Sənnən sual edirəm,
Yüzündə o yara nə yaradı.

Toz qopan vaxtı Qəmbər onun üzündən
öpmüşdü.

Dedi:

Bu dərə bir dərədi,
Çəkilməz bir bələdi.
Utanıram söyləyim,
Üzümdə o yara
Qəmbərin dişlədiyi yaradı.

Onda Qəmbər özünü attı çaya. Az qaldı
ki, boğulsun, batsın. Arzı dedi:

Ey Araz,
Qəvil olasan Araz.
Qəmbəri au apardı,
Yetiş, ya Xıdır İlyas.

Orda Xıdır İlyas Qəmbəri sudan
çıxartdı. Gəldi Qəmbər yorğundur. Oğlan
dedi:

-Arzı, çoxdan yatmadım dizin qoy
başım altda yatım.

Qəmbər başını qoydı qızın dizi üstə,
Allahın əmrini bitirdi. Arzı ona baxdı ki, ölüb
gəldi bir kəndə çıxdı. Dedi:

-Bir qardaşım vardı öldü. Gəlin onu
basırın.

Qalxdılar beş-altı adam gəldilər. Arzunun gözəlliyini görüb dalaşdılar ki, mən alım, o alsın-falan. Arzı dedi:

-Qardaşımı basırın, birinizə gedərəm.

Oğlanı kəfənlədilər, türbəyə gətirdilər. Arzı israr etdi ki, özüm sallayacam qəbrə. Endi qəbrə, qoynundan bir qələmtaraş çıxartdı, qarnını yırtdı, özünü öldürdü. Bir qarı da bu yannan özünü qəbrə atdı. İndi də iki aşıqın qəbrinin üstündəki güldən ziyadə bir qara tikan imkan vermir onlar qovuşsunlar.

14.İraq-Türkmən variantı (II) (İbrahim Daquqi)

Varıydı, yoxuydu, bir-birinnən heç ayrılmayan, bir-birini çox sevən iki qardaş vardı. Bu iki qardaşın hər birinin bir arvadı vardı. Arvatları ikicannıydı. Bular hər gecə oturdular, həkat edərdilər, matal deyərdilər. Bir gecə böyük qardaş küçük qardaşa dedi:

-İkimizin də arvadımız ikicannıdı. Mənim arvadım qız doğsa, səniyki oğlan doğsa, ikisi bir-birinin adaxlısı olsun. Əgər səniyki qız doğsa, mənimki də oğlan doğsa gənə bir-birinin adaxlısı olsunlar.

İki qardaş əl-ələ çaldı, bir-birlərini öpdülər, bir-birlərinə söz verdilər. Gün günnən, ay aydan, böyük qardaşın arvadı bir oğlan doğdu. Küçüyünüküysə qız doğdu. Oğlanın adını qoydular Qənbər, qızın da adını Arzı. Bular ev qonşusuydular. Hər zaman bir yerdə yaşardılar. Bular doqquz yaşlarına ulaştılar. Qənbərin həm babası öldü, həm də nənəsi. Qənbər yetim qaldı. Əmisi gəldi Qənbəri öz evinə gətirdi. Dedi:

-Arvat, qardaşım vəsiyyəət edib, gərək biz munu bəsləyəğın.

Qənbər əmisigildə qaldı. Bir gün əmisi Qənbərnən Arzunun əllərinə tutdu, apardı, özlərini mlla məktəbinə. Mollaya dedi:

-Molla, bu qız mənimdi, oğlan da qardaşım oğludu. Qızın adı arzıdı, oğlanın adı da Qənbər. Bular sənə amanattı, istirəm oxumaq, yazmağı ögrədəsən özlərinə.

Molla dedi:

-Baş üstə.

Bir –iki il Arzıynan Qənbər molla məktəbində oxudular. Oxumaq yazmağı ögrəndilər. Üçüncü il bunların ikisinin də havasları oxumaödan savudu.

Molla Arzının babasının arxasınca adam göndərdi. Arzının babası Mollanın yanına getdi.

-Əmr et, Molla-dedi.

Molla dedi:

-Bax sənə bir söz deməğ istirəm. Mən belə görürəm, bular bir-birlərinə aşiq oluqlar. Dünən Qəmbər Arzıyçın bir şeir oxurdu. Dedim: oğlum, Qəmbər, bu şeir kimindi. Qəmbər mənə cavab vermədi. Qəmbər Arziya belə deyirdi:

Kəsmə gözləriy mənən,
Ayrılmaz ruhum sənən.

Arzı da Qəmbərə belə cavab verirdi:
Gözlərim ha səndədi,
Səniy eşqiy məndədi.

Arzının babası dedi:

-Molla, çarə nədi?

Dedi:

-Oğlum, mənim yanımda buların yeri yoxtu. Qorxuram bular mənün başıma oyun açallar.

Baba da Arziydan Qəmbəri evə gətirdi.
İkinci gün Qəmbərə dedi:

-Sən quzuları apar çöldə yaymağa.

Arziya da dedi:

-Sən də nənəydən evdə işlə.

Hər gün Qəmbər səbbəh erkənnən qaxar, quzuları çölə aparı, axşam evə dönər, yorğun gəli, yatağına girər. Arziydan qonu.a bilməz. Bu iki aşiq ikisi də ataş içində

yanıllar. Bir-birlərini yalnız görmüllər. Bir gün Arzı istədi getsin Qəmbəri çöldə görsün. Dedi:

-Nənə, tuluğu ver mənə gedim doldurum.

Nənəsi tuluğu verdi Arzıya dedi:

-Tez gə, yubanma.

Arzı tuluğu aldı, getdi. Baxtı Qəmbər quzuları yayırı. Arzı da çaya endi. Əlində saz çalırı. Qəmbər aldı sazını, dedi:

Endi Arzı bulağa,
Gəldi səsi qulağa.
Arzıya ərməğandı,
Şirvan, Təbriz, Marağa.

Arzı Qəmbərə cavab vermədi. Tuluğunu doldurdu, biləzigin soydu, əl-üzünü yaxadı. Qəmbər də gəldi Arzının başı yanında durdu, dedi:

-Mollanı kor olsun, bizi ayırdı bir-birimizdən.

Arzı dedi:

Ayrılıq uzun sürməz,
Mollamıza xeyir verməz.

Arzı tuluğunu aldı çiyinə dedi:

-Qəmbərim, indi nənəm məni gözlürü.
Xəbəri olsa səni gördüm, babama diyər, daha
qoymazlar məni su aparmağa gəlim.

Arzı evə döndü, baxtı biləzigi yadınnan
çıxıb. Nənəsi dedi:

-Saçı kəsilmiş, baxım yubandıy. Həlbət
Qəmbərdəniydi.

Arzı dedi:

-Yo vallah yubanmadım, belə
tələsirdim, biləzirim də yadınnan çıxdı arx
başında qaldı.

-Nənəsi Arzının saçınnan çəkələdi,
birbaqqa qoparddı, təhqir-təhqir hekatlar dedi
özünə.

Arzı dedi:

-Gedim biləzirimini gətirim.

Tez qaça-qaça getti arx başına,
biləzirimini tapmadı. Baxtı Qəmbər quzuları
yayı. Arzı dedi:

Tuluğumu doldurdum,
Çignim üstə qaldırdım.
Qəmbər səni eşqiydən,
Biləzirim unuttum.

Qəmbər aldı sazını dedi:

Ha gülşəni, gülşəni,
Güllər yerə döşəni
Biləzirim üstündə
Nə varıydı nişanı?

Arzı dedi:

Ha gülşəni, gülşəni,
Güllər yerə döşəni
Bilərzigim üstündə
Arzı-Qəmbər nişanı.

Qəmbər aldı sazını dedi:

Ussular uyuq-uyuq,
Qızlar dolduru tuluq.
Biləzigiy tapanı,
Nə verisən muştuluq?

Arzı dedi:

Ussular uyuq-uyuq,
Qızlar dolduru tuluq.
Biləzigim tapanı,
Şirin canım muştuluq.

Qəmbər Arzını tutdu qucağına sıxdı,
dedi:

-Nənəy, nə dedi?

Arzı dedi:

Nənəm zalım nənədi,
Dərdim bin bir dənədi.

Qəmbər biləzigi taxtı Arzının qoluna.
Arzı evə getdi. Genə nənəsi başladı Arzıya
təhqir-təhqir söz saymağa, pis-pis həkat
deməğə. Dedi:

-Qoy babay kəssin, mən səniy
haqqıydan gəlləm.

Axşam oldu. Arzının babası evə gəldi.
Arvad dedi:

-Kişi, mən bu qızıy əlində çaş qaldım.
Bu kərə Qəmbər yanına, çölə gediri.

Kişi də düşündü, dedi:

-Nedağ, buları bir-birinnən ayıarğın.

Arvad dedi:

-İndi mən sütümnən bir az sağaram,
evdəki sütə qataram. Bir qab dələmə edərəm.
Qəmbər dələməni yediğdən sora ona
diyərəm: bu dələmədə mənim sütüm də vardı.
Sən munu yediğindən Arzının qardaşı olduy.

Kişi dedi:

-Hay eşq olsun, arvad, sən munu necə
düşündüy?

Arvad qalxdı, əmcəkindəki sütünnən
bir bağa sağdı, onu dələmə etti, bir qırtabağın
altına qoydu, üstünü örttü.

Axşam oldu, Qəmbər çöldən döndü.
Acıydı. Arvad dedi:

-Əmiarvadıy qurbanıy olsun, dələmə
var, get yeginən.

Qəmbər sevinə-sevinə gəldi dələmənin
üstünü açdı. Arzı da baxdı Qəmbər dələməni
yiyəcəğdi. İçinə ataş düşdü, bilmiri netsin.
Belə dedi:

Arzı oxun atıbdı,
Qoyun, quzu yatıbdı.

Ağzıya bir şey qoyma,
Nənəm sütün qatıbdı.
Qəmbər heç bir şey yemədi, dedi:
Həvişimdə için daş,
Gözlərimnən axar yaş.
Bir əmçəkdən əmmədiğ,
Olmarıq bacı-qardaş.

Qəmbər getti, səbəttən bir kəllə soğan
aldı, surfadan da bir əkmək çıxarttı, yedi,
başını çaldı, yattı. Arzının nənəsi gəldi,
Arzının saçınnan tutu, çəkələdi, dedi:

-Saçı kəsilmiş, Qəmbərə nə xəbər
verdiy? Ürəgiy çatlasa da, ölsəy də səni
Qəmbərə qismət vermərəm.

Arzının babası bir az sora evə gəldi.
Baxdı, qızı yığlırı:

-Nəydi?-dedi.

Arzı cavab vermədi. Arzının nənəsi
dedi:

-Saçı kəsilsin, qızıy eşqə düşüb, hər
şeyi Qəmbərə aynadırı.

Səbbəh oldu. Qəmbər quzuları çölə
aparmaq istədi. Arzının nənəsi dedi:

-Qəmbər qoy quzunun biri qalsın,
ətimiz yoxdu, istiriğ bir quzu kəsəğin.

Qəmbər o biri quzuları apardı çölə,
getdi.

Arzının babası quzunu kəsdi, nənəsi də bişirdi. Bir qab qızartma etti, içinə zəhir qattı, təşt altına qoydu. Axşam Qəmbər gələndə dedi:

-Acam, əmiarvadı.

Arvad dedi:

-Qavurma etmişəm, payıy təşt altındadı.

Arzı yandı, halava düşdü, dedi:

-İndi Qəmbər bu qovurmada yəsə, ölü.

Qəmbərə dedi:

Dalma Qəmbərim, qəmə,

Aclığıy bizdə demə.

Ögüydəki yeməğə,

Zəhir qatılıb, yemə.

Qəmbər qovurmada yemədi. Qəhə-rinnən ac yatdı. Səbbəh oldu, gənə quzuları apardı, getti, çölə. Arzığilin bir qonşuları vardı. Bu qonşusu tatıydı. Tat da yəni bizim milləttən döğüldü. Bunun yeddi oğlu vardı. Bu qaxdı Arzını oğluyçun istədi. Arzının babasıynan nənəsi qəbul ettilər. Axşam Qəmbər evə döndü. Arzı yığlaya-yığlaya işi Qəmbərə annata. Qəmbər dedi:

Qalmaq çarəm mənim,

Qan axar yaram mənim.

Səni tata versələr,
Cigərim yanar mənim.

Arzı dedi:

-Qəmbər, sən get şaha şikət elə, bəkə
şah sənə kömək edər.

İkinci gün Qəmbər getti şaha şikət
etməyə. Bir neçə gün yeriyyənnən sora
Qəmbər şahın yanına ulaştı. Dərdini şaha
aynatmağa başladı. Şah munun aşiq olduğunu
saz çalmağınan bildi. Qəmbər sazını aldı,
dedi:

Şah oğlu şahim zadə,
Gəldim, mən sənə dadə.
Daəlacsız qalmışam,
Xan Arzım getti yada.

Şah sağ vəzirinə əmr etti, dedi:

-Bir tapxur əsgər verin Qəmbərə
getsin, sevdiği qızı alsın. Əgər qızın babası
qəbul etməzsə, zorla alsınlar babasını da
mənimçün əsir gətirsinlər.

Qəmbərlə bir tapxur əsgər yola
düşdülər. Əsgər hələ Arzunun məmləkətinə
yetişmədən əvvəl Arzunun nənəsi bir qərini
çağırdı, dedi:

-Qəri nənə, Qəmbər şaha gedib şikata.
Qorxuram gəlsin qızımı zornan alsın. Ala
mən sənə buğarta altın verim, sən bir oyun
elə, bəkə əsgərlər, geri dönəllər...

Qəri dedi:

-Sən bir qazan həlvə, bir təndir əkmək hazırla mənimçin heç işiy olmasın.

Arzının nənəsi bir qazan həlvə, bir təndir əkmək yaptı, qəriyə verdi. Qəri hər bir əkməgin içinə bir az həlvə qoydu. Qoyannan sora əkməkləri bir qırtabağın içinə düzdü, başına aldı, getti türbəliyə. Yengi ölənin birisinin türbəsi başında oturdu. Bir-iki gün gözlədi. Baxtı, qanşardan bir tapxur əsgər gəliri. Dedi:

-Vallahi, bular Qəmbərin camaatıdır.

Bir az sora əsgərlər Qəmbərnən barabar gəldilər qərinin yanına ulaşıdılar. Baxtılar qəri yığılı, başına çalırı, saçını yoluru, fəz ediri. Qəmbər sordu, dedi:

-Qəri, nolubtu, kim ölübtü?

Aldı sazını qəridən sordu:

Başa neyçin çalısan?

Hay-havarlar salısan?

Ölənin kimdi?-De, sələ,

Yavaş, ruhum alısan.

Qəri dedi:

Ölüm yazıdı, oğlum,

Kəmən razıdı, oğlum.

Nənəsinin tək qızı,

Ölənin Arzıdı, oğlum.

Qəmbər bir ah çəkdi, vayınnan qurt-
quşlar da fəğan etdilər. Əsgərlər titrədilər,
daşlar da çatladılar. Əlini üz-üzə qoydu
Qəmbər. Arzının türbəsi üzərinə gözünnən
qan yaşları axıttı. Bir az sonra Qəmbər
döndü, əsgərlərə dedi:

-Siz geri dönün, daha bir çaram
qalmadı. Arzım ölübtü.

Əsgərlər qəmli-qəhrli geri döndülər.
Qəmbər də oturdu türbənin başında
yığlamağa başladı. Qəri nənə Qəmbəri hüskut
etdirdi. Qəmbər dedi:

-Qərri nənə, ha zaman öldü Arzı?

-Oğlum, sən gettiğdən üç gün sonra.
İndi mən gəlmişəm Arzının xeyrinə həlvə
paylayıram.

Qəmbər dedi:

-Qəri nənə, mən gettim şahdan əsgər
gətirdim, gəldim Arzını alım.

Qəri nənə Qəmbəri türbə başında
qoydu, getti. Axşam vaxtı ordan keçən
karvançılərdən biri Qəmbəri gördü, dedi:

-Oğlum, ölüm Allahın əmridir. Sən
nəçi öz-özüyü çalısan, yığlısan? Munu Allah
da qəbul etməz. Qax, get, qax, sən erkəksəy.

Qəmbər qaxdı, əmisigilə getdi. Qarıya
yetişti. Qapının yanında durdu. Arzı Qəmbəri
gördü, dedi:

Qapıda duran Qəmbər,
Boynunu buran Qəmbər.
Getmişdiy şah yanına,
Hanı baş vuran, Qəmbər?

Qəmbərlər sazını aldı, dedi:
Noldu qəridən oldu,
Sümük dəridən oldu.
Əsgərlər geri döndü,
Hepsi qəridən oldu.

Qəmbər evə girdi, qəhrinnən şamsız yattı. Səbbəh oldu, tatgili gəldilər, alver ettilər, yol gətirdilər, cahaz aldılar, cahaz biçtilər. Bir həftənin içində toyu da hazırladılar. Əli günü günortadan sonar gəldilər Arzını bəzəməyə, gəlin aparmağa. İki aşiq, bir-birindən ayrılmaq istəmillər, ikisi də yıqlılar.

Qəmbər getti qapıda durdu. Arvatlardan birisi gəldi Arzını bəzətməyə. Qəmbər sazını aldı, dedi:

Zalım beli bükülsün,
Ev eşiği yıxılsın.
Arzını bəzədəni,
On barmağı tökülsün.

Birdən-birə sağ aşıqın duası keçti.
Arvadın on barmağı mum kimi əridi, düşdü.
Arzını gəlin aparmağa gələnələr çaştılar,

qaldılar. Kimsə Arzını bəzətməgə, ona əsbab giritməgə cəsarət etmiri.

Həyasız arvatlardan bir arvat dedi:

-Mən Arzını bəzədirəm. Qoy mənim barmaqlarım tökülsün.

Bu arvad qaxdı Arzını bəzətməgə başladı. Qəmbər sazını aldı, dedi:

Mən Qəmbərəm dağ kimin,
Titrərəm yarpaq kimin.
Arzını bəzədəni,
Qərə girsin zağ kimin.

Arzının bəzəgi bitməmişti, bit uşaq havar edə-edə gəldi, dedi:

-Dayza, eviyiz yıxıldı, kişiydən oğlanarıy torpaq altında qaldılar.

Arvad Arzını yerində qoydu, başına çala-çala qaçdı. Arvatlar bir-birlərinə baxıllar. Hər kəş qorxuru. Arzını bəzətsin hər kimə deyirlər. Kimsə yaxın düşmürü. Qəmbər gəldi əmisi arvadının yanına dedi:

-Əmiarvadı mən Arzını bəzədirəm. Mənnən qeyri hər kim Arzını bəzətsə, barmaqları tökülü, ölü.

Arvatlar dedilər:

-Qoy bəzətsin nə var, munda. Qəmbər əmisi oğludu.

Arzının nənəsi dedi:

-Hə Qəmbər burda da bizi utantırma.

Qəmbər dedi:

-Mən bir şərttən bəzədirəm bəzəttiğcə
bir öpüş allam.

Dedilər:

-Qeydi yoxdu.

Qəmbər başladı Arzını bəzətməgə, üst əsbabını kiritməgə, sonra əlinnən, gözünən, başınnan öptü, toxtaşdı. Arzının bəzəğini bitirdi. Gəlini aparmağa gələnlər gəlinin qolunnan tutdular, qapıya apardılar. Qəmbər də çıxdı, qapıda durdu. Aldı sazını dedi:

Yıxılsın evi tatın,
Dərtləri mənə satın.
Arzı minən atları,
Öldürün çölə atın.

Gəlini ata mindirməgə istədilər. At tüştü, öldü. Yeddi at gətirdilər. Yeddizi də yerində düştü öldü. Qəmbərin əmisi gəldi, dedi:

-Ala, nanca para istəsəy verim, bəs bizdən vaz keç.

Qəmbər dedi:

-Əmi, mənim eşqim parayla alınmaz.
Mən Arzını heç bir şeyə dəğişməm. İstəsəy mən Arzını öz tayıma mindirirəm. Rəşməsin də çəkərəm.

Əmisi qəbul etti. Qəmbər də getti
tayını gətirdi. Arzunu tayına mindirdi,
rəşməsinə də özü çəkməyə başladı.

Qəmbər dedi:

Gediriğ kəsilməyə,
Yel kimi əsilməyə.
Qaldır duvağıy, Arzı,
Vaxt yoxdu yaş silməyə.

Arzı dedi:

Dayan, Qəmbərim, dayan,
Həsətəy çıxmaz kannan.
Tayının dizginin tut,
Gözlərim doldu qannan.

Bir az sora gəlin ulaşdı kürəkənin
evinə. Gəlin girdi içəriyə. Qəmbər də durdu
kürəkən-gəlin qapısında. Tatın yeddi oğlu
varıydı. Gəldilər Qəmbəri qapıdan qavmağa.
Qorxullar Qəmbərə yanaşsınlar. Qəmbərin
gözlərini qan tutub, aşıqdi, aşıq də igid olu.
Tatın oğlanları bir-bir gəldilər Qəmbərin
üstünə. Qəmbər bir-bir oğlanları qavladı.
Sora tatla yeddi oğlu xisimləri gəldilər.
Qəmbərin üzərinə hücum ettilər. Qəmbəri
tuttular ölüncə ağcla taptadılar. Qəmbərin
başınan, gözünən qan axmağa başladı.
Qəmbər dedi:

Tat oğlu köləcə boy,
Etdiy Arzıma toy,

Kərəsin mən almışam,
Ayranın başına qoy.

Arzı evdən səsləndi:

Sən məni xan eylədiy,
Göz yaşın qan eylədiy.
Heç mənə dəgməmişdiy,
Nişin böhtan eylədiy?

Qəmbər dedi:

Mən səni xan eylədim,
Göz yaşy qan eylədim.
Həpsi ağac zorunnan,
Sənə böhtan eylədim.

Qəmbəri beş-altı adam tutdu. Tatin damının arxasınca atdılar. Qəmbər ac-susuz orda düşdü qaldı. Əlini yuxarı qaldırdı, dedi:

-Allahım məni bu dərttən qurtar. Arzım mənə qismət olmadı. Mənnən başqa heç kimsəyə də qismət olmasın.

Yassı vaxtı kürəkən gəldi, gəlinin pərdəsinə girdi. Pərdə namazı qılmaq istədi. Namaza başlamadan namazlığın üstündə düşdü öldü.

Gözlədilər, gözlədilər, kürəkən çıxmadı. İçəri girdilər. baxtılar pərdə örtülü, gəlin pərdədə yığılı, kürəkən də namazlıq üstündə ölübtü. Kürəkənin babası getti bir şeyx gətirdi. Kürəkəni qaldırdılar ayrı odada uzatdılar. Şeyxə dedi:

-Mənim yeddi oğlum var. Arzının kəbinini ölən oğlumnan küçük olan oğlumçın kəs.

Şeyx də kəbini küçük oğlançın kəsti. Bu da pərdəyə girdi, genə gözlədilər, gözlədilər, çıxmadı. Baxdılar bu da ölübtü. Kürəkənin babası yeddi oğluyçın Arzının kəbinini kəsdirdi. Yeddisi də öldü. Səbbəh oldu. Məmləkətə xəbər yayıldı: aşiq Qəmbərin ahınnan tatın yeddi oğlu ölübtü.

Məmləkətin gəncləri, ixtiyarları gəldilər. yeddi tabut gətirdilər, yeddi oğlanı götürdülər. Tat bir də şeyxi çağırdı. Dedi:

-Gəl arzının kəbinini mənimçün kəs.

Şeyx Arzının kəbinini qəyinbabasıyçın kəsdi. Qəyinbaba pərdə arxasından Arzıya dedi:

-Arzı, sən yeddi oğluma yeddi gün yas tut. Mən də yeddi gün sora yas bitənnən sora sənə yaxın gəlləm.

Arzı bəs Qəmbərçin yığlırı. Qəyinbabasına cavab vermiri. Arzı da bir-iki gün sora dam başına çıxdı, baxtı çayın kinarında Qəmbər düşübtü. Arzı havar edə-edə dedi:

Qəmbər, Qəmbər hardasan?

Neçə gündü dardasan?

Özüm damnan atardım,
Bilsəydim sən burdasan.

Qəmbər dedi:

Atma damnan özüyü,
Unutma heç sözüyü.
Gəl yanıma bir görüm,
O qan axan gözüyü.

Arzı dedi:

-Mən qorxuram gəlim, tat məni görsə
öldürü.

Qəmbər nağarta yalvardı, Arzı gəlmə-
di.Dedi:

-Əgər gəlməsəy, özümü ataram çaya.

Qəmbər özünü attı Araz çayına, az
qaldı boğulsun. Arzı dedi:

Quruyasan ey Araz,
Əlimizdən düşdü saz.
Qəmbəri çay apardı,
Yetiş ey Xızır İlyas.

Xızır İlyas Qəmbəri çıxarttı çaydan.

Arzı dedi:

-Dur, gəlirəm.

Qız qaça-qaça damnan endi. Getti
Qəmbərin yanına. İkisi qol-boyun oldular.
Arzı baxtı, Qəmbərdə eşq çəkməgdən taqət
qalmayıb, rəngi saralıb, gözləri çuxura girib,
burnun tutsay ruhu çıxar. Qəmbər döndü
Arziya dedi:

Arzım Arzıda qaldı,
Zalım Arzımı çaldı.
Fələgin evi yansın,
Məni bu günə saldı.

Arzı dedi:

Özüm ələ vermədim,
Duvaq soydum girmədim.
Tatın yeddi oğlunu,
Heç yanımda görmədim.

Qəmbər dedi:

Gecələr keçti, Arzı,
Qovuşmaq keçti, Arzı.
Sənnən sora yaşamaq,
Mənə də heçti, Arzı.

Arzı dedi:

Mən Arzıyam, Nərgizəm,
Qəmbərimçin bir izəm.
Allaha and edirəm,
İndi də hələ qızam.

Qəmbər döndü, Arzıya dedi:

-Arzı, mən səniyin ruhumu qoydum,
yoruldum. İndi də sənə qavuşdum. Allahtan
belə istirəm səniy diziy üstündə belə can
verim. Öz eşqimlə ölüm.

Arzı Araz çayının kənarında oturdu.
Qəmbər də başını Arzının dizi üstünə qoydu.
Bir neçə saat keçti. Qəmbər qaxmadı. Arzı

əlini uzattı, bir daş qaldırdı. Qəmbərin başını daş üstə qoydu, dedi:

-Mən gedim qorxuram tat gəli mənı görər.

Evə getti, baxdı tat evdə döğü. Genə dam başına çıxdı. Baxtı Qəmbər yatıbtı. Dam başınan havar edə-edə dedi:

Vaxt keçti gecə qaldığ,
Eşq yolun seçə qaldığ.
Ah çəkdiğ, qəmlər əkdığ,
Biz diri necə qaldığ?

Arzı Qəmbərdən cavab almadı, dedi:

-Belə görünürü Qəmbərin dediği oldu, dizim üstə həsrət çəkə-çəkə can verdi.

Əlinə bir piçağ aldı, getto Qəmbərin yanına. Baxtı Qəmbər ölübtü. Arzı da dedi:

-Qəmbər ölənnən sora mənım də yaşamağım heçti.

Bıçağı öz ürəğinin başına soxdı, düşdü Qəmbərin üstünə öldü. Arzının qanı Qəmbəri gözünən axan yaşa qarışdı.

Gələk o qəri oyunbaza...Dedi gedim baxım Qəmbərsiz Arzı bediri? Gəldi tatın evinə, dedi:

-Arzı hanı?

Tat dedi:

-Arzı pərdədədi.

Qəri oyunbaz getti, Arzı yoxtu. Tat dedi:

-Bəkə dama çıxıbdı?

Qəri dama çıxdı. Arzını görmədi. Araza baxtı, gördü, Arzıyla Qəmbər bir-biri üstünə düşüblər. Dedi:

-Gə, gə bax. Arzı çayın kənarında kimiylə yatıbdı. Üstlərinə də qırmızı bir tül çəkiblər.

Tat dama çıxdı, baxtı, Arzıla Qəmbər Araz kənarında ölüblər. Tat dedi:

-Suçun həpsi sənnəndi. Sən bu oyunu qurmasaydıy, nə mənim yeddi oğlum öldürdü, nə də belə rüsvay olurdum.

Tat qılıncını çəkdi, oyunbaz qərini öldürdü. Qərinin qanınınan bir damcı Arzıyla Qəmbərin üstünə atlandı. Qəmbərlə Arzını gömdülər. qərini də ayrı bir yerdə gömdülər. Qərinin bir damcı qanı Qəmbərlə Arzının türbələri arasında bir çaqır tikan gögərdi. Hər il bu çaqır tikanı kəsəllər, gənə gögəri. Bu oyunbaz qəri o iki aşıqi o dünyada da qoymadı qovuşsunlar.

III FƏSİL

“Arzu-Qəmbər” dastanının poetikası

İstər birinci hissədə yazıya alınmış “Arzu-Qəmbər” dastanının variantları, istərsə də ikinci hissədə yazıya alınmış variantlar bir xətt boyunca birləşməmiş, eləcə də, həmin variantların araşdırmaları da pərakəndədir. Belə güman edirik ki, onların bir xətt boyunca, bir sistem halında birləşməsi dastanların poetikası əsasında yarana bilər. Dastanların poetikası yalnız Qaracaoğlanın bu sahədə biliyi əsasında mümkün ola bilər. Qaracaoğlan türk məhəbbət dastanlarının daşıyıcısıdır. Həmin dastanları zینətləndirəndir. Onları kamala çatdırandır. “Arzu-Qəmbər” dastanının təhlilində özünə yer almış Qaracaoğlanın bir qoşması məhəbbət dastanlarının yoluna işıq tutur.

Başı ərşə duran, a qarlı dağlar,
Hamı dağlar sizdə qalan olmadı.
Kərəm sevdi Əslisindən yad oldu,
Aşiq Qərib kimi gülən olmadı.

Xurşid öz Mahının izinə yatdı,
Qəmbər Arzusunun dizinə yatdı.
Dünyada Şahsənəm murada çatdı,
Aşiq Qərib kimi gülən olmadı.

Kərəm Əslisini otuz il gəzdi,
Axırı tapmadı, canından bezdi.
Yar yolunda ürəyini çox üzdü,
Aşiq Kərəm kimi yanan olmadı.

Kim görübdü Fərhad ilə Şirini,
Onlar da sevirdi biri-birini.
Atdı külüngünü, yardı sərini,
Fərhad tək yar yolunda ölən olmadı.

Qaracaoğlanam, dağ döşündə oturdum,
Bir olan dərdimi minə yetirdim.
Həkimi-loğmandan dərman gətirdim,
Mənim dərdlərimi bilən olmadı.

Məhəbbət dastanlarından danışan beş bəndlik qoşmanın birinci bəndində Əsli və Kərəmin, Qərib və Şahsənəmin sevgisindən danışır. Əsli ilə Kərəmin, Qərib ilə Şahsənəmin sevgi dastanlarından söz açan Qaracaoğlan Qəribi məhəbbətində “gülən aşiq” adlandırır. İkinci bənddə “Xurşid öz Mahının izinə yatdı”- deməklə “Ay-Gün” əfsanəsinə işarə edir. Eləcə də, orada

Qəmbər Arzusunun dizinə yatdı
-misrasında aydın olur ki, Qaracaoğlanın danışdığı “Arzu-Qəmbər” dastanı türk-kərkük “Arzu-Qəmbər”idir. Biz bunu “ana

daстан” adlandırır bilərik. Dördüncü bənddə “Fərhad və Şirin” daстанından danışır ki, həmin daстан “Nizami əsərlərinin el variantları⁵⁶” kitabında nəşr olunub.

Son möhürbəndində Qaracaoğlan bütün aşıqlərin başlarına gələn sərgüzəştlərdən müfəssəl danışdıqdan sonra deyir:

Mənim dərdlərimi bilən olmadı.

Qaracaoğlan türk daстанlarının daşıyıcısı, yayıcısı, onun zinətləndiricisi, kamala çatdıranı və qoruyucusudur. Qaracaoğlan türk daстанlarını Anadoluda, İrəvanda, onun Ağbaba bölgəsində, Azərbaycanın Şirvan bölgəsində, Kırım-tatar vilayətində, Misirdə geniş yaymışdır. O, aşıq sənətinin səy-yarlığını hər şeydən üstün tuturdu.

Yəqin ki, axtarışlar davam edəndən sonra “Arzu-Qəmbər”in Misirdə və digər türkdilli xalqlar, o cümlədən, səlcuqlar arasında daha yeni variantları meydana çıxacaqdır. Qaracaoğlan təkcə şeir yaradıcısı deyil. O, həm də aşıq musiqisi, çox sayda daстан yaradıcısıdır.

Qaracaoğlan zurna havalarının ən mükəmməl bəstəkarlarından biridir. Bu gün

⁵⁶ Nizami əsərlərinin el variantları, Bakı, 1941. (Toplayanları və tərtib edənləri M.H.Təhmasib və Çimnaz Aslanova)

türk aləmində çox məhşur olan “Uca dağlar” zurna havası da Qaracaoğlana məxsusdur. Qaracaoğlan haqqında yazıb başa çatdırmaqda olduğumuz monoqrafiyada bunlardan çox şey aşkara çıxacaqdır. Dastan yaradıcılığında 100 dastanın sirri-sehri varsa, onun 99-nun açarı Qaracaoğlanın əlindədir. Son tədqiqatlar bu müəmmaları ortaya qoyacaqdır. Birinci hissədə “Arzu-Qəmbər” variantlarının arasında müəyyən bağlantılar aşkar olsa da, ikinci hissədə müəyyən-ləşdirilmiş variantlarda bu əlaqə istənilən səviyyədə öyrənilməyib. Bu variantlar pərakəndə haldadır.

İndi qarşıda duran başlıca vəzifə variantlar arasında ümumiləşdirmə aparmaqdan, araşdırmalar arasında nəzəri bağlantılar yaratmaqdan ibarətdir.

Bağdad variantında, daha doğrusu, Ata Tərzibaşının topladığı variantda 33 bayatı (mani), Azərbaycan variantlarında, o cümlədən, Şamaxı variantında 15, Gəncə variantında 8 bayatı, Bakı variantında 7 bayatı, Qarayazı variantında 9 bayatı vardır. Kırım-tatar dastanının Tuz-Xurmatı variantında onlarla bayatı (mani) olduğu halda onların içərisində bir dənə də olsun qoşma və ya digər şeir növü yoxdur. Lakin, ikinci

hissədə, yəni Suriya, Xorasan, Anadolu, Yoğunhisar variantlarında çoxsaylı bayatı (mani) olduğu halda yalnız Türk Xorasanı variantında hər biri bir bənddən ibarət dörd qoşma görüntüləri vardır:

Ah, zalım, bunu niyə sorursan?
Səbəb sənsən, artırırsan dərdimi.
Bilmirəm, bunu xeyrəmi yozarsın,
Mənim könlüm sevər Qəmbərimi.

Bu variantdakı “ziyədə” rədifli qoşmalar sübut edir ki, artıq “Arzu-Qəmbər”in bu variantı qadın yaradıcılığından, yəni bayatılı dastan yaradıcılığından çıxıb qoşma dastan yaradıcılığına, aşığı yaradıcılığına daxil olur. Bir məsələ üzərində xüsusi dayanmaq lazımdır ki, Qəmbər köçdən, yoldan, karvan yolundan tapılır. Məsələn: Qəmbər Türk Xorasanı variantında basqından sağ çıxır.

Bu variantları “Arzu-Qəmbər”in qədim variantları ilə deyil, “Alı xan və Pəri xanım” dastanı ilə, daha doğrusu, oradakı Tapdıq obrazı ilə müqayisə etmək olar. Lakin, “Arzu-Qəmbər”in əksər variantlarında Arzu ilə Qəmbər əmioğlu, əmiqızıdır. Burada Kərkük “Arzu-Qəmbər”ini, Gəncə variantını misal gətirə bilərik.

Bakı və Şamaxı variantında belə deyil. Suriya variantında Arzu Qəmbərin dayısı qızıdır. Demək olar ki, dastanların əksəriyyətində aşiqlərin ayrılmasına, ölməsinə müəyyən bir küpəgirən qarı səbəb olur. Dastanlarda aşiqlərə badə veriləndə badə içib məst olan aşiqlərin vəziyyətini 3 növ qarı izah edir:

- 1) İpək qarı;
- 2) Nəpək qarı;
- 3) Köpək qarı;

“Arzu-Qəmbər”də iştirak edən qarıların demək olar ki, əksəriyyəti xəmiri şərlə yoğrulmuş Köpək qarıdır.

Çox qəribə haldır ki, dastanların çoxunda övladının xoşbəxtliyinə mane olan qız anasıdır. Var-dövlət sahibi olan qayını oğlunu Arzunun anası sevir. Lakin Qəmbərin atası öldükdən sonra onun var-dövlətini mənimsəyərək, Qəmbəri yetim kimi qoyun otarmağa göndərir. Arzunu isə sevmədiyi bir şah oğluna (xan, bəy, tacir oğluna) vermək arzusuna düşür. Krım-tatar variantında Arzu ilə Qəmbər bir-birinə aşiqdir. Qızın atası Teymurbəy, arvadı Bəysultan heç bir dövlətə, vara ehtiyacları olmadan yeganə qızlarını sevmədiyi bəy, xan oğluna vermək istəyirlər. Qızlarını məcbur edirlər ki, qarşından gəlib

keçəcək bəy-xan oğullarına əlində tutduğu almanı atıb öz sevgisini bildirsin. Lakin, eşqinə sadıq, vəfalı qalan Arzu hər dəfə almanı bəy-xan oğullarına deyil, Qəmbərə atır. Teymurbəy kinindən Qəmbəri və Arzunu öldürür, aralarında qaratikan kolu əkir. Qaratikan kolu əkmək türk dastanşünaslığında qərinələrdən axıb gələn bir ənənədir.

“Arzu-Qəmbər” dastanlarında əsətir və əfsanə, rəvayət və xalq söyləmələrindən, Krım-tatar variantında isə nağıl motivlərindən və elementlərindən bol-bol istifadə olunmuşdur. Qızın oğlana alma atması Azərbaycan nağıllarında geniş yer tutur.

Suriya variantında daha əcaib bir mənzərəyə rast gəlirik. Nənə öz nəvəsi Arzunu qanı qanından, canı canından olan Qəmbərə vermək istəmir. Bir ərəb uşağını öyrədir ki, Qəmbəri yeməkdə zəhərləsin, nəvəsini ona verəcək. Diqqətəşayan odur ki, əksər variantlarda Qəmbərə zəhər vermək istədikdə, və ya ana südü qatıb vermək istədikdə Arzu mane olur. Eyhamlı bayatılarla onu bu təhlükədən çəkindirir, hər dəfə təhlükədən uzaqlaşdırır. Arzu da Leyli kimi çox sədaqətlidir. Lakin, aşıqlərin

evlənməsi üçün əlverişli şərait yarandıqda Məcnun Leyliyə deyir:

-Sən o Leyli deyilsən.

Hətta, Arzu bayatı ilə Qəmbərə bildirir ki:

Mən Arzuyam, Nərgizəm,
Qəmbərimçün bir izəm.
Allaha and edirəm,
İndi hələ də qızam.

Biz paklığın, gözəlliğin bu mənzərəsini seyr etdikcə dastandakı estetik gözəlliyə heyran qalırıq. Dastanın Nevşəhir variantında Qəmbər saz götürüb dağlara çıxır, təbiətin gözəlliyinə söyləmələr qoşur. Bu o deməkdir ki, artıq “Arzu-Qəmbər” dastanı ana-bayatı yaradıcılığından çıxıb, ata-qoşma yaradıcılığına daxil olur. Saza qovuşur, qadın məclislərindən çıxıb el məclislərinə, saz məclislərinə qovuşur. Ozan variantlarını yaradırlar. Artıq dastan boylarında ozan sazı, ozan sözü boy verir. Anadolu, Nevşəhir, Xorasan variantlarının birincisində bir-birinə qovuşması mümkün olmayan aşıqlərin sinəsindən ağ göyərçinlərin uçması, havada qovuşması insan ruhunun İslam dünyasında nə qədər pak, müqəddəs olduğuna bir sübut kimi özünü göstərməkdədir.

Burada ağ göyərçinlə əlaqədar yaddaşlarda qalacaq “Ağ göyərçin”⁵⁷ əfsanəsini vermək yerinə düşər:

Keçmiş əyyamda Şərq ölkələrinin iki qüdrətli şahı arasında düşmənçilik münasibətləri daha da gərginləşir. Gündə bir-birinə hədə-qorxu gəlirlər. Nəhayət, şahın biri o biri ölkənin şahına müharibə elan edib, onu təkbətək meydana çağırır. Elçilər müharibənin başlanacağı günü dəqiq müəyyənləşdirirlər. Təcili son hərbi hazırlıq işləri görülür. Döyüşə çağırılan şah 15 ildir ki, müharibə etmədi. Odur ki, döyüş papağını ələ ayaqdan uzaq, köhnə otaqlardan birinə qoymuşdu. Vuruşmaya bir gün qalmış şah anasından döyüş dəbilqəsini gətirməsini xahiş edir. Anası gedir, lakin çox çəkmir ki, əliboş qayıdır. Oğlu anasından soruşur:

-Nə üçün papağımı gətirmədin?

Anası oğluna müəmmalı cavab verir:

-Papağı gətirə bilmədim...

-Ana, mən səni başa düşürəm. Meydanda ölüm-itim olar. Yaxşısı budur ki, döyüş papağımı gətirib qələbə xeyir-duası verəsən.

⁵⁷ “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri” Toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşa Pirsultanlı. Bakı, “Azərneşr”-2009

-Yanılırsan, bala, igid meydanda ölər. Ancaq döyüş papağın o qədər sirli-sehrlı idi ki, onu yerindən tərptəməyə gücüm çatmadı.

-Mənim gücüm çatar!

Ana şah oğlunun ayaqlarına döşənir:

-Səni and verirəm halal südümə, papağa dəymə!

-Anacan, mən şaham! Şah meydanına papaqsız, dəbilqəsiz necə çıxım?

Ana oğlunu inadından döndərmək üçün gördüklərini deməli olur:

-Bala, sənin döyüş papağının içində indiyədək heç kimə ziyan vurmayan, dünyada ən dinc heyvan olan ağ göyərçin yuva bağlayıb. Özünün də üç dənə ətcə balası var. Biaram özünü çölə vurub balalarını yemləyir. Onları təhlükəsiz bir yerdə boya-başa çatdırmaq istəyir. Mən günahsız balalara toxunsam, ağ göyərçin bizdən kəsib gedər, yetim balaların ah-naləsi ölkəmizə bəlalar gətirər. Gəl, bu dəfə papağını qoyma.

Bu sözləri eşidən oğlu heç nə demir. Şahlıq tacını ağ göyərçinə tapşırıb başıaçıq düşmənim meydanına çıxır. Döyüşə gələn şah rəqibin döyüş papağı olmadan müharibəyə gəldiyinə təəccüblənir. Bu sirli oyunun səbəbini soruşur. Dəbilqəsiz şah deyir:

-Mənim papağında ağ göyərçin üç bala çıxardı. Anam südüne and verdi ki, onlara toxunmayım, insanları yersiz bəlalara düşər etməyim.

Rəqib şah sözə inanmır. Vəzirini göndərir ki, gedib bunun düzgünlüyünü yoxlasın. Bir azdan vəzir qayıdır. Hər şeyin doğru olduğunu söyləyir. Bunu eşidən şah dərin fikirlərə dalır. Əlini düşməninə uzadı deyir:

-Gəl, barışaq, sülh bağlayaq! Sənin anan bir quşun-ağ göyərçinin evini dağıtmaq istəmir. Bəs biz niyə nahaq qan töküblə minlərlə insanların evini dağıdaq.

Onlar sülh bağlayırlar. O gündən ağ göyərçin sülh quşu hesab olunur.

Burada bir məsələ də diqqətimizi cəlb edir. Pirsultan Abdal Xızır Paşa tərəfindən dar ağacından asıldıqdan sonra şair-aşığa yaxın olan 12 ailə Sivasdan Təbrizə, oradan da bir hissəsi Təbrizdən Gəncəyə köç edirlər⁵⁸. Köçlərə bir

⁵⁸ "Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri". Sədnik Paşa Pirsultanlı. Gəncə-2013.səh.7.

göy göyərçin bələdçilik edir. İndi aydın olur ki, bu göyərçin Pirsultan Abdalın öz ruh quşu imiş. İndinin özündə də Gəncəyə yaxın olan Daşkəsən bölgəsində Pirsultan dağına yaxın ərəzidə Pirsultan Abdalın “Quş qayası”, yəni “Göyərçin qayası” mövcuddur. Belə bir qaya Pirsultan nəvəsi Xansənəmin ərə getdiyi Şəmkir bölgəsinin İrmaşlı (İrmaqlı) kəndinin yaylağında da məşhurdur. Doğrudan da, “söz sözü çəkər” deyirlər. Tariximizin hər səhifəsi folklorumuzda zaman-zaman yaşayır və aqillərin köməkçisi olur.

Bir məsələni də diqqət mərkəzinə çəkməliyik. Bizim folklorumuzda “Ay-Gün” əfsanəsi nə üçün bu qədər geniş yer tutub? Nə üçün Savalan dağının zirvəsində Ayla Gün görüşdükdən sonra daha qaranlıq olmayacaqdır? Bu o deməkdir ki, bizim xalqımızın ikiyə bölünmə faciəsi bitəcəkdir. Xalq burada bu ayrılığın sona yetməsinə arzulayır. Bu müqəddəs vüsəl arzusunu da belə dilə gətirir. Əfsanəyə əsaslansaq, o deməkdir ki, ikiyə bölünmüş xalq qovuşsa daha qaranlıq olmayacaqdır. O zaman ürəklərdə yurd-yuva bağlamış Arzuların, Qəmbərlərin arzuları üzlərinə güləcəkdir Günəş kimi...

Çoxvariantlı “Arzu-Qəmbər” dastanının ayrı-ayrı ölkələrdə geniş yayılmasının

səbəblərini tədqiqatçı Öcal Oğuz aşağıdakı kimi izah edir:

-Ədəbi mədəniyyət hekayələrin, əfsanələrin və əfsanəvi qəhrəmanların ölkədən ölkəyə, eldən elə, kənddən kəndə dolanan bir ortamdır. Məhz buna görədir ki, Nəsrəddin Hoca gah Şərqi Türkünstanlı olaraq qarşımıza çıxır, gah da Sıvirhisarlı.

Yoğunhisar variantında gənclər Allahdan arzu edirlər ki, onları ya quşa, ya da daşa döndərsin. Bu motiv Azərbaycan və Qazax folklorunda da mövcuddur. Oğlan və qız birgə yox, ayrı-ayrı yerlərdə daşa və quşa çevrilirlər. Qazax folklorunda atanın qarğıışı ilə qızın sevgilisi çoban sürüsü ilə bərabər, özü isə bir dağın döşündə yuxulu-yuxulu daşa çevrilir⁵⁹.

“Arzu-Qəmbər” dastanının hər bir variantında xüsusi bir bədii gözəllik vardır.

Türk xalqlarının epos və dastanları bugünkü səviyyəyə çatana qədər uzun və mürəkkəb bir yol keçmişdir. Türk xalqlarının epos və dastanlarının özəyi olan türk dili bu sahədə mühüm rol oynamışdır. Eyni soy-

⁵⁹ Bu əfsanə qazax folklorunda “Yuxdan qız” əfsanəsi adı ilə yaşamaqdadır. Azərbaycanda isə bir çox bölgələrdə “Gəlin qayası”, “Qız daşı” vardır.

kökdən olan xalqların bir-birini anlamasında dilin müstəsna yeri vardır.

Folklorşünas-alim Qəzənfər Paşayev⁶⁰ ekiz qardaş olan Kərkük və Azərbaycan xalqlarının mənəvi əlaqələrindən, yaxınlıqlarından bəhs edərək yazır: “Dilçilik elmindən məlumdur ki, yerli dialektlərin bəziləri vahid milli dillərin meydana gəlməsində əsas ola bildiyi kimi, bəzən də müəyyən tarixi ictimai-iqtisadi səbəblər nəticəsində bir xalqın vahid dili parçalanıb ayrı-ayrı müstəqil dillərin yaranmasına səbəb ola bilər. Xoşbəxtlikdən bu qorxu bizim vahid dilimizdən yan keçmişdir. Bu deyilənlərlə yanaşı, Kərkük maniləri ilə Azərbaycan bayatıları arasında dialekt və şivə xüsusiyyətləri, ləhcə fərqləri kəskin şəkildə olmasa da, müəyyən dərəcədə özünü büruzə verir. Biz bu deyilənlərə “Arzu-Qəmbər” dastanlarında da rast gəlirik. Bu dastanların digər bədii xüsusiyyətləri bir

⁶⁰ Bizim Q.Paşayevin bir alim kimi İraq-Kərkük Türkmənlərinin folklorunu ətraflı öyrənməsi ilə əlaqədar “İraq-Türkmən folkloru dənizində Qəzənfər Paşayev dalğası” adlı araşdırmamız bu günlərdə işıq üzü görəcəkdir. Burada istedadlı və işgüzar alimin tarixi xidmətləri genişliyi ilə öz əksini tapmışdır.

yana, hətta, quruluşlarında da ciddi fərqlər mövcuddur”⁶¹.

Məlumdur ki, Azərbaycan folklorunda “Arzu-Qəmbər”lə yanaşı, “Yaxşı-Yaman” (Lələ ilə bağlı), “Aşiq və Yaxşı” adlı bayatılı dastanlar da vardır.

İkinci variantda Qəmbər Arzuya deyir:

Qalmadı çarəm mənim,
Qan axar, yaram mənim.
Səni tata versələr,
Səncərim yanar mənim.

Başqa bir nümunə:

Tuluğumu doldurdum,
Çiskinim üstə qaldırdım.
Qəmbər, sənin eşqindən
Bilərziyim unuttum.

Cəsarətlə demək olar ki, “Arzu-Qəmbər”in Azərbaycan variantları şeiriyyət baxımından daha mükəmməldir.

Kərkük folkloru bizim üçün nə qədər doğma və yaxındır. Bu xalq incilərini birbirinə qatsan, qaytarıb seçmək olmaz. Kərkük və Azərbaycan bayatılarında ana südünün dadı var. Aşağıdakı Azərbaycan bayatılarından onları kim ayıra bilər?

⁶¹ Qəzənfər Paşayev “İraq-Türkmən folkloru” İstanbul-1998.

Mən aşiqəm Gülgəzə,
Bülbül gəzə, gül gəzə.
Bağda qoy bülbül gəzsin,
Ayağı yox, gül gəzə.

Əzizinəm, dəryada,
Gəmim qaldı dəryada.
Ağladım göz yaşından,
Doldu, daşdı dərya da.

Kərkük xoryatları-bayatıları bədii cə-
hətdən eyni dərəcədə mükəmməl və
təsirlidir:

...Necə dağlar,
Qarşıda neçə dağlar.
Yetim yanağı bilir,
Göz yaşı necə dağlar.

Və yaxud:

...Yüz yara,
Sinəmdə var yüz yara.
Leylanın bir zülfünü,
Məcnun verməz yüz yara.

Bu bayatılar dili, dini, eşqi, məhəbbəti
bir olan xalqın bağrından qopan, özü
göynəyən, bizi göynədən sənət inciləridir.
Təsəllimiz odur ki, bir-birinə həsrət qalan
xoryatlar və bayatılar artıq bir-birinə qovuşur.
Kökü dərinlərə işləmiş bir çinarın yaşıl

budaqları olduqlarını duydular və duyurdular.

Bu sənət incilərini xalqa çatdırmağın həyat qədər zəruri olduğunu qiymətləndirən, bunu vətəndaşlıq borcu hesab edən folklorşünasımız Qəzənfər Paşayev qürur hissi ilə yazır: “Folklor elə abidədir ki, onun daha kamil, daha mükəmməl, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirlə yad edilməlidir”⁶².

Göründüyü kimi, Türkmən folklorunun çələnği hesab olunan mani və xoryatlar öz zənginliyi ilə seçilir. Bu, təsadüfi deyildir. Lirik növün ən geniş yayılan bu janrı üzərində xalq yaradıcıları can qoymuş, “bu əsərlərin üzərində əsrlər boyunca müştərək olaraq bir el çalışmışdır”.

Xoryat və manilərin sənətkarlıq və üslub xüsusiyyətlərini-dilinin səlisliyini, dərin mənasını dərk etdikcə, onların əsl ilhamın, yüksək bədii təfəkkürün məhsulu olduğunu anlayırsan. Buradakı zəriflik, incəlik, onu yaradanların nə qədər incə və zərif zövqə, bəşəri hisslərə, duyğulara malik olduğunu əyani şəkildə göstərir.

⁶² Qəzənfər Paşayev “İraq-Türkmən folkloru” İstanbul-1998.

Demək olar ki, bayatıların mayası musiqidən yoğrulmuşdur. Xalq mahnıları ilə məşğul olan musiqişünaslara bunun Azərbaycanda da belə olduğu bəllidir. Xalq mahnı lentlərinin nə qədəri bayatılardan ibarətdir. Bu, təbiidir. Musiqi ahənginə uyğun gəldiyindən və onun yığcamlığı daha münasib olduğundan xalq öz mahnılarındakı mətnin demək olar ki, əksəriyyətini bayatılardan almış və ya yaratdığı hər bir yeni mətndə bayatı formasına əsaslanmışdır.

“Arzu-Qəmbər” xalq həyatını, inam və etiqadını, mərasimlərini yaşatmaq baxımından əski bir dastandır.

Dastanın məziyyətlərindən biri də onun nağılla dastan arasında keçid, körpü rolunu oynamasıdır.

Azərbaycan folklorunda “Arzu-Qəmbər” dastanının dörd variantından əlavə, arasına tək-tək bayatılar da özünü göstərmişdir. Qəmbərin dilindən Arzuya deyilmiş bir bayatı:

Dağ döşündə cil ovlar,
Çil kəkliklər, çil ovlar.
Yar əlləri nazikdir,
İncitməyin, cilovlar.

Və yaxud:

Ağlar, ağlar, sim ağlar,
Saz inildər, sim ağlar.
Qəmbəri Arzu ağlar,
Arzu ölsə, kim ağlar.

Bizcə, hələ bundan sonra “Arzu-Qəmbər”, “Yaxşı-Yaman”, “Aşiq və Yaxşı” bayatılı dastanlarımızla bağlı neçə-neçə belə bədii şeir nümunələri aşkar olacaq, toplanacaq və oxucuların ixtiyarına veriləcəkdir.

Yeri düşmüşkən bir məsələni aydınlaşdırmaq zərurəti ortaya çıxır. Belə ki, Astral kultlarla əlaqəni yerdə əyaniləşdirmək üçün onun atributları düzəldilir və haqqında mərasimlər təşkil olunur. Yazın gəlişi ilə əlaqədar olaraq “Qodu-qodu”nun düzəldilməsi və xalq arasında onun nümayiş etdirilməsi bir sübutdur. Lakin indiyə qədər tədqiqatlar bir məsələ tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmışdır. Aşıqlərin qəbirləri üzərində əkilən güllər Ay və Günü, onların aralarında əkilən qaratikan isə qara gecəni bildirir. “Əsli və Kərəm” dastanında Əsli və Kərəm güllərin daşıyıcısıdır. Qaratikan isə Keşişin, sadəcə Keşişin yox, Qara Keşişin rəmzidir. Burada “qara” sözü qaranlıq gecə ilə əlaqələndirilmişdir. Eləcə də, Arzu ilə Qəmbər həmin güllərin

daşıyıcısıdır. Burada keşişi Arzunun atası Teymurbəy əvəz edir.

“Arzu-Qəmbər” əski dastanlarımızın yaranması, yayılması haqqında bizə zəngin material verir. “Arzu-Qəmbər”, “Əsli və Kərəm”, “Tahir və Zöhrə” dastanlarında olduğu kimi “Gül və tikan” motivləri vaxtilə çox geniş yayılmışdır. Məlumdur ki, ayrı-ayrı xalqlar arasında folklor əlaqələri 3 şəkildə meydana çıxır:

1. Genetik əlaqə (qan qohumluğu);
2. Tipoloji əlaqə (bənzərliklər);
3. Mədəni əlaqə (gediş-gəliş);

Qazax türk dilli xalqlar ailəsinə daxil olmasına baxmayaraq, həmin motivin türkdilli xalqlardan olan Qazax folklorunda genetik (qohumluq) əlaqəsi ilə deyil, tipoloji əlaqə ilə bağlıdır. Burada daxili yaxınlıq yoxdur. Hadisələrin bir-birinə bənzərliyi mövcuddur.

Bu motiv Orta Asiyada, xüsusilə qazaxlar, başqırdlar, qaraqalpaqlar və s. qardaş xalqlar arasında çox geniş yayılmışdır. “Kozi Körpəş və Bayan Sulu” dastanı da məhz bu motivdən qaynaqlanmışdır. Eyni motivə söykənən dastanlar arasında çox yaxından səsleşən, hətta bənzəyən cəhətlər vardır.

Əlbəttə, hər bir xalqın müxtəlif əsərləri arasında oxşar motivlər, xətlər, surətlər, səciyyələr, adlar, hətta epizodlar çox ola bilər. Belə oxşarlıqlara qardaş, qohum, qonşu xalqların, eləcə də, ümumdünya xalqlarının süjetlərində çox tez-tez təsadüf edilir. Bu əsərləri bir-birinin versiyası, variantı, qolu, şəxəsi hesab etmək, şübhəsiz ki, doğru deyildir.

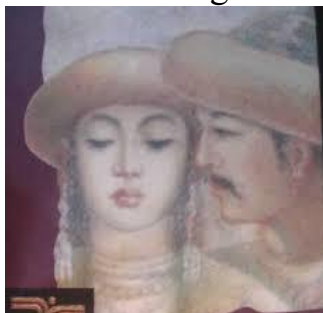
Misal üçün, elə həmin “Əsli-Kərəm” ilə “Bamsı Beyrək boyu” arasında nə qədər oxşar cəhətlər vardır:

- a) hər iki əsərdə atalar övladsızdırlar:
- b) hər iki əsərdə uşaqlar nəzir-niyazla anadan olur və göbəkkəsmə adaxlandırılırlar:
- c) hər iki əsərdə gənclər adaxlı olduqlarına baxmayaraq, bir ov zamanı qızın evi yanında görüşür və sevişirlər.
- d) hətta demək olar ki, bu görüşlərin təfərrüatı da eynidir. Özünün kim olduğunu nişan vermək, öpmək, sonra da üzüyü qızın barmağına keçirmək və s. hər iki dastanda təkrar olunur.

Lakin, belə oxşarlıqlara baxmayaraq, bu dastanlar şübhəsiz ki, bir-birindən çox fərqli, tam müstəqil əsərlərdir. “Kozi Körpəş və Bayan Sulu” ilə yaxınlıq isə, bizcə, belə ümumi deyildir. Ayrı-ayrı xalqlara mənsub

variantlar arasındakı kiçik fərqlər nəzərə alınmazsa bu gözəl və mükəmməl dastanın lap qısa məzmunu belədir:

“Qarabayla Sarıbay övladsızdırlar. Əhd edirlər ki, övladları olsa bir-birinə versinlər. Sarıbayın oğlu, Qarabayın isə qızı olur. Oğlanın adını Körpəş, qızın adını Sulu qoyurlar. Oğlanın atası ölür. Qarabay öz qızını yetimə vermək istəmir. Qızını da, var-dövlətini də götürüb köçür. Körpəş Bayan Suluya adaxlı olduğunu bilib onun dalınca gedir. Qarabayın qızını istəyənlər çoxdur. Hətta, kalmık şahının oğlu da onu istəyir. Qarabay isə qızı öz nökrəri Kodarqula nişanlayır. Çünki Kodarqul susuz səhradan keçən yolda su tapmış, onun sürülərini qırılmaq təhlükəsindən xilas etmişdir. Körpəş gəlib buraya çıxır, Bayan Sulu ilə görüşür, hətta bir gecə onun yanında da qalır. Bir varianta görə Kodarqul, başqa bir vari-

anta görə isə Qarabay Körpəşi öldürür. Qız da Körpəşin qəbrini ziyarət bəhanəsi ilə künbəzə girir və özünü xəncərlə vurub öldürür.”

Qazax variantına görə, Bayan Sulu özünü öldürməmişdən qabaq Kodarqulu da məhv edir. Onun meyidini də Körpəşlə Sulunun qəbirləri arasında basdırırlar.

Sevgililərin qəbirlərindən göyərən gül kolları birləşmək istəyir, Kodarqulun qəbrindən qalxan tikan isə onların birləşməsinə mane olur.

Orta Asiyada dastanların tədqiqi ilə məşğul olan alimlərin çoxu bu dastanı “Tahir-Zöhrə” ilə müqayisə edir, hətta “Tahir-Zöhrə”ni bunun bir növü, bir variantı hesab edirlər.

Dastan “Tahir-Zöhrə”nin Orta Asiya versiyası ilə, doğrudan da, səsləşir. Bizim “Tahir-Zöhrə” Orta Asiya versiyasından çox fərqli, “Kozi Körpəş və Bayan Sulu” isə bizim “Əsli-Kərəm”ə daha çox yaxındır. Bu yaxınlıq “Kozi Körpəş və Bayan Sulu”nun yuxarıda lap qısa bir şəkildə verilmiş süjetindən də aydın şəkildə görünür. Maraqlıdır ki, hətta surətlərin adları da birbirinə çox bənzəyir. Körpəş – Kərəm, Sulu – Əsli, Qarabay – Qara Məlik və s.”¹

¹ Bizcə, “Kozi Körpəş və Bayan Sulu” dastanı “Arzu və Qəmbər” dastanına daha yaxındır.

Bizə görə, “Arzu-Qəmbər”, “Əsli və Kərəm”, “Tahir və Zöhrə” eyni yaradıcılıq qaynağından su içmiş dastanlardır. Qarşımıza qoyulan əsas vəzifə hansının daha əvvəl yarandığını aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Orta Asiya xalqları arasında yayılmış “Kozi və Aysulu” dastanını adını çəkdiyimiz dastanlarla tipoloji oxşarlıq nöqtəyi-nəzərindən, süjet və motiv yaxınlığı baxımından dəyərləndirmək olar.

“Arzu-Qəmbər” dastanını unudulmaqdan və yox olmaqdan qurtararaq ümumi türk ədəbiyyatına daxil edən Ata Tərzibaşı olub. Məhz o ilk dəfə 1964-cü ildə bir Kərküklü qadınlardan danışdığı dilindən topladığı dastanı əski hərflərlə Bağdadda 32 səhifəlik kitabça halında nəşr etdirmişdir. Həmin kitabça 1967-ci ildə Güney Azərbaycanda, yəni İranda yayımlandıqdan sonra 1971-ci ildə Bakıda Kiril əlifbasıyla, İstanbulda isə Türkiyə tükəsiylə nəşr edilmişdir. Araşdırıcı İbrahim Daquqi dastanın Kərküklə bağlı Daquq nahiyəsində mövcud olan başqa bir variantından bəhs etmişdir. Lakin, bu variantın zəif olduğunu qeyd edərək dərin tədqiqat aparmamışdır. Cengiz Ketene isə Kərküklə bağlı Daquq nahiyəsinin İmam Zeynalabdin kəndinin sakinlərindən olan

Semin Bayatlıdan “Arzu-Qəmbər” dastanının bir variantını qələmə almışdır. Türkiyədə bu dastan ilə bağlı bir çox araşdırmalar aparılmışdır. Bu araşdırmaların ən önəmlisindən biri də 1987-ci ildə Fırat Universitetində Esmə Şimşək tərəfindən hazırlanan “Arzu-Qəmbər” dastanı üzərində müqayisəli araşdırma” adlı elmi işdir. Bu elmi işdə dastanla bağlı aparılan araşdırmaların mahiyyəti açılmış, tarixləri göstərilmiş, həmçinin, ümumi Türk coğrafiyasında yayılan variantların müqayisəsi daha dolğun şəkildə aparılmışdır. 2002-ci ildə Ali Berat Alptekin tərəfindən hazırlanan “Xalq dastanlarının motivləri” adlı yazıda da “Arzu-Qəmbər” dastanı haqqında danışılıb. Burada 1950-ci illərdə Əbdüllətif Bəndəroğlu tərəfindən araşdırmaya cəlb olunan Tuz-Xurmatı variantı da, Ata Tərzibaşı tərəfindən yazıya alınan Kərkük variantı da müxtəlif yönərdən müqayisəli tədqiq edilib.

Əbdüllətif Bəndəroğlu yazıya aldığı variant haqqında bunları qələmə alıb: “Böyük əmimin rəhmətlik həyat yoldaşı Heybət Xanımın ağzından 1950-ci illərdə toplamışam. Oxuma-yazma savadı olmayan bu qadın yüzlərcə hekayə, masal, dastanlar bilirdi”.

Hekayənin epizod sıralaması aşağıdakı kimidir:

1.Evli olan iki qardaşın arvadları hamilə qalır. Onlar düşünür ki, uşaqların biri qız, biri oğlan olsa köbəkkəsmə eləsinlər. Onları kiçik yaşdan bir-birinə deyikləsinlər.

2.Doqquz aydan sonra qadınların biri oğlan dünyaya gətirir, biri isə qız. Oğlana Qəmbər, qıza isə Arzu adını verirlər.

3.Qəmbər kiçik ikən öncə anasını, sonra da atasını itirir. Yetim qalır. Bundan sonra əmisi onu himayəsinə götürür.

4.Amma, bir neçə ildən sonra həm Qəmbəri, həm də Arzunu molla yanına qoyurlar. Bir gün bunların necə oxumağını bilmək üçün əmisi mollanın yanına gedir. (Tuz-Xurmatı variantında Molla özü arzunun atasını yanına çağırır).

5. Molla Arzunun atasına bunların sadəcə iki aşiq olduğunu deyir. O da hər ikisini molla yanından çıxararaq Qəmbəri çoban edir, Arzunu isə anasına ev işlərinə kömək etmək üçün evdə saxlayır.

6. Aradan bir neçə gün keçdikdən sonra Arzu su bəhanəsi ilə əlinə bir tuluq alır, bulaq başında Qəmbərlə görüşə gedir. Anasından qorxduğu üçün təlaşlanır, bilərziyini bulaq başında qoyur.

7. Arzu evə gələndə anası onu döyür. Sonra da qız bilərziyini unutduğunu anasına deyir.

8. Arzu bilərziyini almaq üçün təkrar bulaq başına gedir. Qəmbərlə qarşılıqlı manilər (bayatılar) söyləyirlər. Oğlan onu öpər, bilərziyini qoluna bağlar.

9. Arzu evə döndüyündə anası onu yenə döyür. Sonra isə qadın öz südündən dələməyə qatıb Qəmbərə yedirtmək istəyir. Qız isə buna mane olur.

10. Arzunun anası Qəmbəri öldürməyə də cəhd edir. Quzu ətinə zəhər qatır. Lakin, qız yenə mane olur.

11. Ana Arzunu Tat oğluna vermək istəyir. Arzu Qəmbərə deyir ki, get şaha dərini ərz eylə. Qəmbər də onun dediyini edir. Şahın yanına gedir, ondan ordu alır.

12. Bu vaxt Arzunun anası qarı vasitəsilə Qəmbərlə gələn şah əsgərlərini aldaraq geri göndərir.

13. Qəmbər qəbir daşını qucaqlayıb ağlayır, günü axşam edir. Ancaq axşam olunca Arzunun su gətirdiyini görür. Bilir ki, onu aldadıblar. (Tuz-Xurmatı variantında isə Qəmbər Arzunu qapının yanında görür).

14. Arzunun toy günündə onu bəzəmək istəyən qadınların Qəmbərin bədduası ilə qolları quruyur.

15. Qəmbər əmisi arvadına deyir ki, qoy Arzunu özüm bəzəyim. Əlacsızlıqdan bunu qəbul edərlər.

16. Gəlini aparmağa gələn Tat oğulları Qəmbərin bədduası ilə qarşılaşır. Bütün atlar yığılıb ölür. Qəmbər deyir ki, mənim gətirəcəyim atla getsin. Razılaşırlar.

17. Gecə gəlin otağında bəy muraza yetmədən ölür. Tat sıra ilə bütün oğlanlarını (bir variantda 40, digər variantda isə 7 oğlu olur) gəlin otağına göndərir. Lakin, hamısı da canını tapşırır. Tat hirsindən Arzunun kəbinini özünə kəsdirir. Lakin, evliliyini qırx gün təxirə salır.

18. Çöllərdə dərviş misalı gəzən Qəmbər Arzunun evinin yanına gəlir. Arzudan onun yanına gəlməsini istəyər. Deyir, yoxsa özümü suya atacağam. Arzu Qəmbəri tanımaz və onu cavabsız qoyar.

19. Bundan sonra Qəmbər özünü suya atır. Az qalır boğulsun. Arzu, nəhayət, onu tanıyır. Xızır İlyası çağırır. Xızır İlyası Qəmbəri boğulmaqdan qurtarır.

20. Qəmbər başını Arzunun dizinin üstünə qoyaraq canını tapşırır. Arzu da özünü

bıçaqla öldürür. (Tuz-Xurmatı variantında isə Arzu özünü bir ülgüclə öldürür).

21. Bunu görən bəd niyyətli qarı Tata xəbərə qaçır. Tat bunların haqq aşiqi olduğunu anlayır və qarını öldürür. Ancaq qarının qanından bir damla sıçrayıb Arzu ilə Qəmbərin arasına düşür. İki aşıqın qəbrindən bitən güllərin arasında bir qara tikan kolu bitir. Məhşərəcən iki aşiqi qovuşmağa qoymur.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da xüsusi qeyd olunur ki, oğuzların alqışı alqışdır, qarğışı qarğışdır.

Dastanın motivləri

1. Mifoloji motivlərə elə də çox rastlanmır.
2. Heyvanlar. Bu motivdə bir yardımçı at misal ola bilər. Məs: Qəmbər toyda öz atını irəli çəkər ki, Arzu minsin.
3. Adətə uyğun Arzunun anası onun Qəmbərlə görüşməsini qadağan edir.
4. Dastanda sehrlı bitkilər motivi də vardır. Belə ki, qarının bir damla qanından bir qaratikan kolu bitir.
5. Qarının sehrlı qanı iki aşiqi qiyamətəcən qovuşmağa qoymur.

-
6. Arzunun anası öz südünü dələməyə qatanda Arzu bayatılar söyləyir. Bu bayatılar öz sehrli motivi ilə dastanda yer alır. Çünki, iki aşiq ərzi-halını bir-birinə bayatı ilə anladır.
 7. Bəddua motivi. Qəmbərin bədduası ilə tatın 40 (7) oğlu ölür.
 8. Adət varmış ki, iki aşiqi yan-yana məzara qoyurlar. Bu adət də öz bədii əksini dastanda tapır.
 9. O dövrdə də İslami görüşlərə uyğun intihar qəbul edilməz idi. Lakin, Arzu intihar edir. Bıçağı könlünə sancaraq özünü öldürür.
 10. Bəzi variantlarda dastanda dini görüşlər də yer alıb. Belə ki, tat oğlu gərdəyə girməzdən öncə namaza durur.

“Bir damla qanın” sehr motivi, yenidən hər hansıya canlıya çevrilməsi bizim başqa folklor nümunələrimizdə, o cümlədən, nağıllarımızda da mövcuddur⁶³.

Kərkük variantında 33, Tuz-Xurmatı variantında isə 35 mani vardır. Bunlar

⁶³ Bax: “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında nağıllar”. Toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşa Pirsultanlı. “Dartan və Yırtan” nağılı. Gəncə-2012.Səh. 56.

hamısı eyni mənani daşısa da qavramında fərq mövcuddur. Arzu çaya endiyi zaman Qəmbərin dilindən söylənilən bayatı Kərkük variantında belədir:

Arzum endi bulağa,
Səsi gəldi qulağa.
Arzuya peşkəş olsun,
Şirvan, Təbriz, Marağa.

Tuz-Xurmatı variantında isə:

Endi Arzu bulağa,
Gəldi səsi qulağa.
Arzuya ərməğandı,
Şirvan, Təbriz, Marağa.

Tuz-Xurmatı variantında iki beytlik şeirlər var. Ancaq Kərkük variantında belə ikilik şeirlər yoxdur. Bilərzik əhvalatında Kərkük variantında 9, Tuz-Xurmatı variantında isə 5 mani vardır. Kərkük variantında zəhərləmə epizodunda Qəmbər bayatı ilə Arzudan soruşur:

Bu gecə çərşənbədi,
Könlünə düşən nədi?
Ot yanar, tüstü çıxar,
Qazanda bişən nədi?

Qız da deyir:

Əmmə, Qəmbərim, əmmə,
Nənəmin əqli kəmə.
Önündə quzu biryan,
Ağu qatıbdı yemə.

Tuz-Xurmatı variantında isə qız deyir:

Dalma, Qəmbərim, qəmə,
Aclığın bizə demə.
Önündəki yeməyə
Zəhər qatılıb, yemə.

“Arzu-Qəmbər” dastanı Türk xalqları arasında çox geniş yayılmış bir eşq hekayəsidir. Anadolu, Rumeli, Azərbaycan, Türkiстан, İraqda (Kərkük) dildən-dilə dolaşır. Daim xalq hekayəti kimi nəşr olunan bu dastan çox maraqla oxunur. Aşıqların repertuarında da yer alır.

“Arzu ilə Qəmbər” aşıqların repertuarında geniş yer tutur. Bütün Anadoluda, xüsusən, də qadınlar arasında nağil kimi danışılır. Kitablardan da sevilərək oxunur. Xalq arasında bir çox variantlar da yayılıbdır. Dastanın daxilində manilər də mövcuddur. “Arzu ilə Qəmbər” başqa türk şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri kimi Qaragöz ədəbiyyatına da daxil olmuşdur. Burda Qaragöz Arzunun atasının nökrəri rolundadır.

Bir variantda isə maraqlı epizod var ki, burada iki aşiqin hissləri bəlağətli şəkildə çatdırılır. Ayrılıqdan sonrakı səhnə insanı mütəssir edir.

...Keçən günlər Arzuya da, Qəmbərə də o zamanadək hiss etmədikləri hissləri yaşadırdı. Bütün istədikləri daima bir yerdə olmaqdan ibarət idi. Bir gün necə oldusa bağçada tək qaldılar. Bir-birlərini görməyi imkansız sayaraq birdən belə yan-yana oturmaqları onlar üçün səadət idi. Nə deməklərini, nə istəyəcəklərini bilmirdilər. Bir müddət beləcə oturdular. Axırda Qəmbər dedi:

Əydirmə başını, baxmam üzünə,
Mən kimi atəşlər düşsün özünə.
Yeməsəm, içməsəm, baxsam üzünə,
Şəkərdən, qaymaqdan, baldan ziyadə.

Arzu sevgilisinin sözlərini içi titrəyərək dinləmişdi. O qurtarıncə özü başladı deməyə:

Aşiq candan bezər, yarından bezməz,
Ölsə də aşiqin sirləri çıxmaz.
Mənim könlüm olur-olmaza axmaz,
Qapdırdım könlümü mən Qəmbərimə.

Orta Asiyada, Azərbaycanda “Arzu-Qəmbər” eşq dastanına daxil ola bilməyib. Lakin, Öcal Oğuz deyir ki, Anadolu da dastan mərhələsinə keçib. Bu da o deməkdir ki, Anadolu da dastan müəyyən təkamül yoluna qədəm qoymuşdur. Bir variantda isə bədii ifadə vasitələrindən daha dolğun şəkildə istifadə olunub:

...Arzu uzun kiprikli sürməli gözlərini, çəmənin yaşılından alıb ayaq uclarına düşürdüyündə yanaqlarının alov-alov yandığını hiss etdi. İçində qəfəsdən uçan quşun titrəməsi vardı. Bütün ulduzları gözlərinə daşdı. Könlündə minlərcə çiçəyin oyanışını hiss etdi. Vaxtsız gül açarmı? Özündən utandı, qızardı. Ürəyinin səsini dinləməyə çalışdı. Eşitdiyi tək kəlmə “Qəmbər” idi.

Nevşehir variantlarının birinin sonu isə daha maraqlıdır. Və fikrimizcə, dastanın qədimliyinin sübutudur. Burada deyilir ki, Arzu ilə Qəmbər bir-birini çox sevən iki aşiqdirlər. Ancaq qovuşmurlar. Allah tərəfindən daşa döndəriliblər.

Necdet Ekici də “Arzu-Qəmbər” dastanını araşdırıb.

Gəl ay zair, bu yerdə cani-dildən

bir niyaz eylə,

Təfəkkür eylə, əhvali-cihanı kəşfi raz eylə.

Yatan bu qəbr içində həzrət
Arzu və Qəmbərdir,
Şəhidi eşq olan iki həsrət ulu sərvədir.

Bu şeirlə yazısına başlayan Necdet Ekici sonra Şərqi ədəbiyyatının romantikliyi xüsusi qeyd edir. O yazır:

-Şərqi eşq klassikləri hekayələri ebedii bir dillə anladır ki, bu romantizmin dərinliyində batırsan. “Arzu-Qəmbər” də məhz belə eşq hekayələrindəndir.

“Qəmbər” sözü Bakı dialektində “daş” mənasında işlədilir. Yunanca bu söz “kürəkən”, “damad”, bir növ “toyu olacaq bəy” anlamındadır. Başqa bir variantda isə Arzu ilə Qəmbərin yaşadığı kəndin adı Avuç köyü kimi göstərilir.

“Arzu-Qəmbər” dastanlarında ən maraqlı epizod bilərzik əhvalatıdır. Demək olar ki, bütün variantlarda bilərzik əhvalatı diqqət mərkəzindədir. Lakin, fərqlər də mövcuddur. Belə ki, bəzi variantlarda Arzu özü bilərəkdən bilərziyi bulaq başında qoyur. Bunun da iki səbəbi vardır. Gah qız oğlanı sınamaq qərarına gəlir, gah da anasının qorxusundan tələsib bilərziyi unudur. Bu halların hər ikisində Arzu ilə Qəmbərin arasındakı incə bağlar nəzərə çarpır. Sevgi

sınanmır, amma el arasında deyirlər ki, sevən oğlan qınayır, sevən qız da sınayır. Unutmaq əhvalatında isə yenə hardasa qızın oğlanla görüşdəki həyəcanları sətiraltı görünməkdədir.

Şamaxı variantında Arzu tələsdiyindən bilərziyini bulaq başında unudur. Burda bilərzik əhvalatında bayatı deyişmələr yoxdur. Gəncə variantında isə qız bilərziyini dərsə gedəndə həyətdəki çarhovuzun kənarında qoyur. Ancaq burda deyişmə vardır:

Oğlan deyir:

Su gəlir, tuluq-tuluq,
Can olub suluq-suluq.
Bilərziyin tapana,
Nə verərsən muştuluq?

Qız deyir:

Su gəlir tuluq-tuluq,
Can olur suluq-suluq.
Bilərziyi tapana,
Canımı verrəm muştuluq.

Bakı variantında da aşıqlər əmioğlu, əmiqızı deyil. Burda onlar qonşu kənddəndirlər. Variantdakı bilərzik əhvalatı ilkin formaya daha çox bənzəyir. Belə ki, burda qız oğlanı sınayır. Öz bilərziyini qəsdən bulaq başında qoyur ki, görsün, sevdiyi, könül

verdiyi halaldı, ya yox. Neticədə, Qəmbər öz halallığını sübuta yetirir. Beləcə, Arzunun ona olan məhəbbəti birə-min artır.

Lakin, burada qız bilərziyini bayatı ilə soruşmur. Deməli, ilkin variantdan fərqli cəhəti də budur. Ancaq oğlan ondan bilərziyin nişanəsini bayatıyla xəbər alır:

Ağ qoyun quzuludu,
Yollara düzülüdü.
Ay Arzu, bilərziyin
Üstə nə yazılıdı?

Bayatıda ilk iki misra da söz xətrinə deyilmir. Birbaşa Qəmbərin çobanlığına işarədir. Qədimdə çobanlıq peşəsi müqəddəs sənətlərdən sayılırdı. Elin ruzi-bərəkəti olan qoyunun bəslənməsi, artırılması bilavasitə çobanların sənəti idi. Hər başı çıxmayan, naşı adama sürü etibar edilməzdi. Qəmbərin dilindən deyilən bu bayatıda onun çobanlığın sirlərinə vəqif olduğu önə çəkilir.

Arzunun cavabında nağıllardakı mifik düşüncələrə inam qabardılıb. Qız deyir:

Ağ qoyun quzuludu,
Yollara düzülüdü.
Ay Qəmbər, bilərziyim,
Tilsimlə yazılıdı.

Qədim xalq nağıllarında, xüsusilə də, şərq şifahi xalq ədəbi nümunələrində qəhrəmanın hansısa bir əşyasının sehrlənməsi motivinə rast gəlirik. Məsələn: “Əsli və Kərəm” dastanında Kərəmin köynəyi tilsimlənib. Bu da onun məhvinə, faciəsinə gətirib çıxarır. Burada bilərziyin tilsimli olmadığını onsuz da bilirik. Ancaq eyhamı başa düşmək üçün də gərək xalq deyimlərindən, duyumlarından xəbərdar olasan. Burada Arzu “tilsimlə yazılıdı” deməklə işarə vurur ki, yəni, oğlan bilərziyi qaytar-masa sonu ayrılıq olacaq.

Ata Tərzibaşının topladığı Kərkük variantında bilərzik əhvalatı danışığ dilində daha maraqlı qeydə alınıb. Burada qız anasının qorxusundan bulaqda tələsir ki, birdən Qəmbər gəlib ona çatar. Bilərziyini bulaqda qoyur. Evdə isə anası bilərziyi iki aşıqın görüş bəhanəsi kimi zənn edərək Arzunu döyür.

Burdakı ananın qızını döyməsi səhnəsi başqa variantlara nisbətən daha təsirli verilib.

Çünkü, Arzunun andları, yeminləri, yalvarışları, anasının onu təhdid etməsi əslində bir növ xalq pedaqogikasının müəyyən təzahürüdür. Xalq deyimlərində ananın qızına daha yaxın olması, qızın ondan tərbiyə götürməsi, bir növ həyatı olduğu kimi anadan öyrənməsi motivlərinə çox rast gəlinir. Məsələn: nağıllarımızda ananın paltarının qızına yaraşması, ögey ananın qıza heç nə öyrətməməsi epizodları Arzunun anasının timsalında verilir. Çünkü, anası qızını döyməyi tərbiyə üsulu hesab edir.

Arzu bilərziyini qaytarmaq üçün anasından təkrar icazə istəyir ki, bulağa getsin. Buna görə də anası yenə onu döyməyə başlayır.

Bu variantda da Arzunun bilərziyini axtarması bayatılara köklənib:

Tuluğımı doldurdım,
Dolu deyini qaldırdım.
Dinim, imanım, Qəmbər,
Biləzigim saldırdım.

Qəmbər yenə bilərziyin nişanəsini soruşur. Arzu isə cavab verir ki, bilərziyin üstündə “Arzı-Qəmbər” nişanı var. Təbii ki, bilərziyin üstündə o nişan ola bilməz. Ancaq, burda qızın diliylə xalq ruhundakı sevgini

görürük. Adətən, sevənlər sevgilərinin nişanəsi kimi hansısa bir əşyanı qoruyurdular. Yaxud da hansısa bir ağacı, məkanı, qayanı, bulağı sevgilərinin şahidi hesab edirlər. Burda da bilərziyin üstündəki nişanın qeyd olunması həmin məqamla bağlıdır. Bundan sonra isə Qəmbər Arzudan muştuluq istəyir:

Bu sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurı tulığ.
Biləzigüü tapanı,
Nə verisən muştuluğ?

Sualın quruluşuna diqqət eləsək onun ümumi məna daşdığıını görürük. Lakin, qızın cavabı sırf Qəmbərə ünvanlanıb. Oğlanın muştuluqdan danışması qızda əminlik yaradır ki, bilərziyi məhz ondadır. Ona görə də cavabında deyir:

Bu sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurı tulığ.
Biləzirim tapanı,
Şirin canım muştuluğ.

Axıska ⁶⁴ variantında isə bilərzik əhvalatı iki dəfə təkrarlanır. Birincidə Molla

⁶⁴ “Dastanlar” Toplayanı Əhliman Axundov. Bakı-1993

Arzunu öyrədir ki, Qəmbərin sevgisini sınaşın. Molla deyir:

- İndi mən səni öyrədim, sən onu sına, gör səni ürəkdən sevir, ya yox. Qızım, dərsdən çıxanda apar bilərziyini qoy bulaq başında. Gözlə Qəmbər gəlsin. Əgər Qəmbər bilərziyini götürüb, öpüb gözünün üstünə qoysa, bil ki, o da səni sevir. Yox öpmədi, götürüb kənara atdı, bil ki, səni sevmir.

Qız da Mollanın dediyini edir. Qəmbər sınaqdan yaxşı çıxır. Bilərziyi öpüb gözü üstə qoyur. Qız bu məsələni açmır, gizlicə evlərinə gedir. İkinci epizod isə Kərkük variantında olduğu kimidir. Arzu tələsdiyindən bilərziyi bulaq başında qoyur yenə dönür gətirməyə. Eyni muştuluq əhvalatı burda da var. Lakin fərqli bayatılardakı misralardadı. Qəmbər soruşur:

Ərəb atlı tazılı,
Ceyran körpə quzulu.
Bilərziyin üstündə
Nə var idi yazılı?

İlk iki misrada söhbət İslami görüşlərin yayıldığı ilkin dövrlərdən xəbər verir. Çünki, Ərəblərin Orta Asiyaya gəlişi məhz bu dövrlərdə baş vermişdir. Buradakı ilk iki misrada ərəblərin atlı, tazılı körpə ceyranın ovuna çıxması səhnəsi deyilsə də, sətiraltı

mənada onların yerli əhaliyə tutduğu divandan da xəbərdar oluruq.

QIZ da cavabında bilərziyin yenə sevgilərinin nişanəsi olduğunu qeyd edir. Burda da Arzu muştuluğa şirin canını vəd edir.

Axıska variantı həm də yeganə variantdır ki, burada aşıqlərin arasına girən qarı Küp qarısı adlandırılır. Bilirik ki, qarı obrazı burada elə-belə, təsadüfi seçilməyib. Adətən, nağıllarımızda da qarılar həmişə pis niyyətli, xeyirsiz kimi təsvir olunur. Burda isə onun acgözlüyü, pula olan hərisliyi də göz önünə çəkilir. Xalq öz deyimində, duyumunda bədniyyətin necə fəsadlar törətməsini belə qəribə bir şəkildə çatdırıb.

Başqa variantlarda əgər qız anasının öz südündən yeməyə qatması onun əməli idisə, burada Küp qarısının çoxbilmişliyi kimi göstərilir. Arzunun Qəmbərə xəbərdarlıq edib yeməyə qoymaması oğlanda şübhələr yaradır. O deyir:

Dan yerləri atıbdı,
Xoruzları yatıbdı.
Bəlkə də bu xörəyə
Nənən ağı qatıbdı?

Qız cavabında ağı deyil də, süd qatıldığını bildirir. Qəmbər yeməyi yemir. Küp qarısı bu dəfə də öz “məsləhəti” ilə gəlir. O, Arzunun anasına deyir ki, quzu ətinə zəhər qatsın. Bu dəfə də Arzu Qəmbəri xilas edir. Demək olar ki, xörəyə ana südü, yaxud da zəhər qatılması motivləri bütün variantlarda vardır. Buna görə də xüsusilik olmadığı üçün həmin epizodun təhlilindən səthi keçirik.

Cengiz Ketenenin⁶⁵ topladığı variantda xalq adətlərinə bağlılıq daha çox nəzərə çarpır. Burada qızla oğlanın azad, sərbəst-cəsinə bir-birini sevməsinin el-oba tərəfindən qəbul edilmədiyini görürük. Onlar bunu bayatılarında belə anladılar:

Ağa Qəmbər:

O sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurur tuluğ.
Biləzigi tapana,
Nə verirsen muştuluq?

Arzu xan:

O sular uluğ-uluğ,
Qızlar doldurur tuluğ.
Biləzigi tapana,
Şirin canım muştuluq.

⁶⁵ Dr. Cengiz Ketene. Kerkük halk edebiyatından seçmələr.
Ankara-1990

Ağa Qəmbər:

Belə demə duyallar,
Bizim cana qıyallar.
İkimiz qolu bağlı
Bir zindana qoyallar.

Arzu xan:

Ağa Qəmbər, innəttir,
Sözün cana minnəttir.
İkimiz qolu bağlı,
Zindan bizə cənnətdir.

Sonuncu bayatıdakı fikir -“zindan bizə cənnətdir”-ifadəsi onu bildirir ki, iki aşiq bir yerdə olmalarını dünyanın ən xoş anları kimi dəyərləndirir. Bu variantda Qəmbərin Arzunun anasına dediyi bayatılar da fərqliliyi ilə seçilir. İlk dəfədir ki, Arzunun anasına qarşı çıxan Qəmbərin cəsarəti təqdirəlayiq hesab edilir.

Ağa Qəmbər:

Dağlar üstündə dağlar,
Bülbül gül üçün ağlar.
Ey qarı, Arzıma nə deyibsən
Yükə dayanıb ağlar?

Şamaxı və Gəncə variantlarında Qəmbərin gedib qoşun gətirməsi hadisəsi yoxdur. Lakin, başqa variantlarda onun ya qoşun, ya da öz dayılarının arxasınca getməsinə görürük. Suriya variantında oğlan Daraz Bəyləri

kəndinə dayılarını gətirməyə gedir. Onu bu işə Arzu göndərir. Lakin geri dönüşündə Arzunun nənəsi onları aldadır ki, Arzu ölüb. O da dayılarını geri göndərir. Qız oğlandan halını yenə bayatıyla xəbər alır:

Evimizin önü badam,
Çıxıb budaqların qıram.
Sən Daraz Bəylərinə getmişdin,
Qəmbər ağam,
Hanı səninlə gələn adam?

Qəmbər də ona cavab verir:

Evimizin önündə badam,
Çıxam, budaqların qıram.
Daraz Bəylərinə getdim,
Geri döndü gələn adam.

Bu variantda oğlanla qızın bir-birinə müraciəti daha maraqlıdır. Qız oğlana “Qəmbər ağam”, oğlan da qıza “Gəlin Arzum” deyə müraciət edir ki, bu da variantın xüsusiliyini nəzərə çarpdırır.

Bakı variantında isə Qəmbər dərđini qonşu xana danışır. Ondan qoşun alıb gətirir. Lakin, yenə qarı əlində halva onları aldadır.

Burda isə Arzu son ümidini bağladığı xan adamını sevdiyindən belə soruşur:

Adamı, ha adamı,
Dərildi bağ badamı.
Getmişdin xan evinə,
Hanı xanın adamı?

Qəmbər deyir:

Adamı, ha adamı,
Dərildi bağ badamı.
Pozdu imansız qarı,
Gəlirdi xan adamı.

Ata Tərzibaşının topladığı Kərkük variantında da oğlan şaha imdada gedir. Şah ona mal-mülk verilməsini əmr edir. Lakin, o, imtina edərək mətləbini açıq şəkildə çatdırır:

Qəmbər dedi:

Şah oğlu, şahım zada,
Gəlmişəm sənə dada.
Malım yoxdı alayım,
Xan Arzım getdi yada.

Döndü şah dedi:

Durun, durun görəlim,
Aşiq halın soralım,
Çağırın xəznədarı,
Aşiqə mal verəlim.

Aldı Qəmbər:

Aşiq malı neyliri,
Dünyadarı neyliri.

Aşiq dada gəlipdi,
Sənnən imdad diliri.

Bu variantda başqa variantlarda rast gəldiyimiz aşiqin sınıanması da yer alıb. Şahın vəziri onun həqiqi aşiq olduğunu yoxlamaq qərarına gəlir. Qəmbər şahın bağçasındakı yeddi meyvənin adını bir bayatıyla deyir və öz sevgisinin ülviliyini təsdiq edir:

Alma, əruk, aluça,
Qavın, qarpuz, bu neçə.
Heyva yedim saraldım,
Nargilə mədəm aç.

Yenə qarı aldığı pul əvəzində oğlanı aldadır. Ona Arzunun öldüyünü deyir. Qarının özünü yalandan döyməsi, saçını yolması, guya həqiqətən ölən Arzunun yasını tutmuş kimi özünü qələmə verməsi də onun bəd niyyətinin göstəricisidir. Çünki, eşq aləmində ağlamaq yüksək məqam hesab olunur. O yüksək məqam ki, orada eşqin əzabı, insanı var etməsi açıqca görünür. Eşq aləmində ağlayarkən aşıqlər olduğu kimi-dirlər.

Qəmbər yenə evə döndüyündə Arzunu görür. Qız köməksiz gələn oğlandan səbəbini söyləməsini istəyir. Qəhrəmanlar arasında bayatı deyişmə başlayır.

Döndü qız dedi:

Qapıda duran adam,
Boynını buran adam.
Getmişdüü şaha dada,
Hanı şahdan bir adam?

Qəmbər dedi:

Noldı qəridən oldı,
Zilfi sarıdan oldı.
Əsgərim gəri döndü,
Gözəl tarıdan oldı.

Cengiz Ketenenin variantında oğlanı qoşun dalınca qızın anası göndərir. Burada Qəmbərin əlində sazı da vardır. O sazını çala-çala şahın yanına gedir. Padşahın qapısı ağzında saz çalaraq deyir:

Qəmbərin əlində sazı,
Çağırın xəznədarı,
Etsin Qəmbəri razı.

Padşah onu əlində sazı məclisləri dolanaraq azuqəsini yığan aşıqlardan sanır. Ona görə də deyir ki, ona bir az paydan-puşdan versinlər. O da çıxıb getsin. Qəmbər deyir:

-Ey patşahım,
Mal sənin, əmlak sənin,
Əsgər ver mən gedəlim,
Arzı mənəim payımdı.

Şeirlərin üçlük olmasını görürük. Lakin, diqqətlə baxsaq görərik ki, bayatı əvvəlcə tam şəkildə olmuşdur. Sonradan dəyişikliyə uğramış, dillərdə bir misrası dolaşaraq yadda qalmamışdır. Bu da “Arzu-Qəmbər” dastanının vaxtilə el arasındakı məşhurluğundan xəbər verir.

Padşahın oğlanın aşıqliyini sınaması motivi burda olsa da fərqlidir. Padşahın xəstəliyi uzun zamandır ki, davam edir. Ona əlac tapılmır. Saray əhli Qəmbəri sınaıyır ki, onun dərini də, dəvasını da tapsın. O da bir bayatı ilə bunu dilinə gətirir:

Ərik, alma, haluça,
Qavun, qarpız, bu neçə?
Heyva yedi tutuldi,
Nar yesev medev aç.

Onun dediyi kimi olur. Padşah sağalır. Ona bir dəstə əsgər verir. Lakin yenə, qarı qoşunu geri qaytarır. Qəmbər əliboş, hüznü kəndə dönəndə Arzunun damdam baxdığını görür. Qız soruşur:

Ağa Qəmbər boş həldi,
Dolu getdi, boş gəldi.
Yahu aviy boş gəldi.

Ağa Qəmbər:

Havada uçaq quşlar,
Arzı damda nakışlar,

Qarı verdi xəbəri,
Geri döndü çavuşlar.

İbrahim Daquqinin topladığı variantda da eyni hadisələr baş verir. Burda isə oxşar olsa da fərqliliyini də duyuran bir bayatı ilə Arzu Qəmbərdən tək gəlişinin səbəbini soruşur:

Qapıda duran Qəmbər,
Boynunu buran Qəmbər.
Getmişdiy şah yanına,
Hanı baş vuran, Qəmbər?

Qəmbər sazını aldı, dedi:
Nöldü qəridən oldu,
Sümük dərdiən oldu.
Əsgərlər geri döndü,
Hepsi qəridən oldu.

Dastanda Qəmbərin bəddua etməsi ilə bəyin ölməsi, gəlini bəzəyənin barmağının tökülməsi, evinin uçması kimi faktlar heç də təsadüfi verilməyib. Ola bilsin ki, reallıqda bəddua ilə belə şeylərin mütləqliyi olmasın. Amma, iki aşıqın iztirablarının yanlış, günah olduğunu xalq öz hikmət xəzinəsindən süzdürməli idi.

Qaqauz folklorunda⁶⁶ “Arzu-Qəmbər” dastanından müəyyən motivlərin, bayatıların qorunub saxlanması və ya yazıya alınmasının da bugünkü tədqiqat üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Qaqauz folklorunda biləzik məsələsi, Qəmbərə zəhər verilməsi səhnəsi bayatılarla çox bədii şəkildə ifadə olunmuşdur. “Arzu-Qəmbər”lə əlaqədar doqquz bayatıdan ikisini nümunə veririk.

Qəmbər:

Ay duar tunuk-tunuk,
Bahçeler dolmuş gül tomruk.
Enteşeni bulana,
Arzı, nə var muştuluq?

Arzı:

Ay duar tunuk-tunuk,
Bahçeler dolmuş gül tomruk.
Bilezimi alana
Arzı kəndi da muştuluq.

Qaqauz folklorunun dili ümumtürk dilinə, eləcə də Azərbaycan dilinə yaxın və anlaşılıqlı bir dildir. İki bayatıda işlənən ifadələrə diqqət yetirək: “Arzıya var muştuluq”, “Biləzimi alana, Arzı kəndi də muştuluq”. Demək olar ki, bu kəlmələr

⁶⁶ Qaqauz türkləri. Tərtibçilər: Doktor Harun Güngör. Doktor Mustafa Argunşah. Ankara-1991

dialekt fərqi ilə yanaşı, ən arxaik türk dilidir. Biz Türk yurdlarını, yaşayış məskənlərini dolaşsaq daha arxaik şeir parçalarına və bakirə ifadələrə rast gələ bilərik. Hətta, bəlkə də Qaqauzlar yaşadığı məkanları gəzsək “Arzu-Qəmbər” dastanının daha mükəmməl variantını əldə edə bilərik.

Bizim tədqiqat üsulumuz belədir ki, biz tədqiqatı bir il, beş il ərzində tamamlayırıq. Tədqiqat ömür boyu davam edir. Ona görə də biz tədqiqatı zaman-zaman yeni faktlarla zənginləşdirib yenidən nəşr etdiririk. Ömür vəfa qılsa yəqin ki, çoxvariantlı “Arzu-Qəmbər” dastanının tədqiqatı da yeni motivlərlə, süjetlərlə zənginləşdiriləcəkdir.

Əlavə bayatılar

Helkəmi suya saldım,
Doldu deyə qaldırdım.
İki gözüm, ey Qəmbər,
Bilərziyimi oğurlatdım.

Arzum, mən suya gəlmədim,
Əlimi, üzümü yumadım.
Gözlərim kor olsun, Arzu,
Bilərziyini mən almadım.

Həmd olsun, dəli könül, həmd olsun,
Məhəbbətimiz candan olsun.
Niyə gözünə and içirsən,
Bilərzik sənə qurban olsun.

Nəticə

Nəticə olaraq, yuxarıda gördüyümüz kimi, bu dramatik eşq hekayəsində İraq Türkmənlərinin milli adətləri, evlilik ənənələri, dua etmələri, islami görüşləri özünü qoruyub saxlamışdır. Türkmənlərin məşhur xoryat (cinaslı bayatılar) və maniləri (bayatılar) də burada gözəl şəkildə qarşımıza çıxmaqdadır. Bu manilərdə sevgi, ağrı, ayrılıq, eşq bədii bir dillə görünməkdədir. Hər iki variantda aşıqlərin yaşantıları, hiss və həyəcanları duyğulu bir deyimlə anlaşıb.

“Arzu-Qəmbər”in variantlarının sayı artdıqca onun coğrafi məkanı və arealları genişlənir. Artıq dastan sərhəddən-sərhədə keçir. Dastanın miqyası genişlənir, daha bəşəri mahiyyət kəsb edir.

“Arzu-Qəmbər” adlı daha bir kitabın müəllifi kimi Süleyman Şenel tanınıb. O yazır:

-“Arzu ilə Qəmbər” dastanı sevginin ölümsüz gücünü, vəfa duyğusunu və sədaqəti ən gözəl anladan bir hekayədir. Arzu və Qəmbər isə bu kədərli eşq hekayəsinin qəhrəmanlarıdır. Xalqın duyğusunu bədii bir

dillə anladığı bu dastan uzun zamandır ki, xalqın ağız ədəbiyyatında dolaşmaqdadır.

128 səhifəlik daha bir kitabı isə Sadettin Kaplan toplayıb nəşr etdirmişdir.

“Arzu-Qəmbər” hekayəti haqqında film 1952-ci ildə İraqda çəkilib. Rejissor Lütfü Akad, ssenari müəllifləri Lütfü Akad, Mediha Akad, rəhbərləri Hürrem Erman və Təməl Karamahmutdur. 110 dəqiqəlik ağ-qara filmdə rolları Sezer Sezin, Kenan Artun, Təməl Karamahmut, Settar Körmükçü, Muazzez Arçay və s. canlandırıblar.

Biz Suriyada və Anadoluda aşıqlərin sinəsindən ağ göyərçin çıxmasını bu arealda islami görüşlərin nə qədər kök saldığını görürük. İslam ruha inanır. Onun mühitinin övladları da bu ideya üzərində yaşayıblar. Əgər həyatda, cəmiyyətdə, insan arasında qovuşa bilmirlərsə, qəlblərindən qopan ağ göyərçinlər onların ruhu kimi bir-birinə qovuşurlar. Bu islami görüşlərin nəticəsidir.

Bu hadisə və hekayətlər bir süjet ətrafında birləşmədiyindən dastana çevrilə bilməmişdir. Həm də bu süjet və hekayətlər dastan mərhələsinə tam keçə bilməmiş, müəyyən aşiq və ozan kollektivləri buna sahib çıxmamışdır. “Arzu-Qəmbər” qısa süjetli hekayətlər və ya nağıl şəklində qal-

mişdir. Ona görə də dastana xas olan şərtləri qəbul etməmişdir.

Dastanın əvvəlində olan ustadnamə və vücudnamə, sonunda olan cahannamə və duvaqqapma “Arzu-Qəmbər” variantlarına gələ bilməmişdir. Başlıcası odur ki, müsəlman aləmində “Arzu-Qəmbər”in təkamülü başa çatmamışdır. Bu variantlar, rəngarəng süjetlər müsəlman aləmini dolaşdıqdan sonra azad aşiq və məşuq dastanı kimi nə zamansa abidələşəcəkdir. Biz bunu ona əsasən deyirik ki, “Arzu-Qəmbər”in ayrı-ayrı variantlarında elə təşbeh və bənzətmələr, rəngarəng süjetlər, bayatılar, digər şeir növləri vardır ki, onlar bir zaman hansı ustad aşiq tərəfindən və ya aşiq kollektivləri tərəfindən birləşərək əzəmətli bir abidəyə çevriləcəkdir.

“Arzu-Qəmbər”in indiyə qədər kütləviləşməməsinin əsl səbəblərindən biri bu olub ki, uzun əsrlər sərhədlər bağlı olmuş, vergilərə, məhəbbət aşıqlarına əngəllər törədilmişdir. XX-XXI əsrlərdə mülayim rüzgar əsmiş, buz sükutu sınımış, nisbətən azad bir sevgiyə, qardaşın qardaş ölkəsinə gedib-gəlməsinə şərait yaradılıb.

Öcal Oğuzun tədqiqatı ilə biz tanış olmadığımız kimi, o da Azərbaycan və Orta

Asiya “Arzu-Qəmbər” dastanlarının tədqiqi ilə tanış deyil.

İndiyə qədər “Arzu-Qəmbər”in variantları məhəlli halında qalıb. Artıq “Arzu-Qəmbər” dastanı öz təkamül pilləsinə çataraq sərhədləri keçir. Ümumi, bəşəri bir əsərə çevrilir. “Arzu-Qəmbər” indi dünənki, ilkin dastan deyil. O, ümumtürk abidəsidir. Bəşəri bir abidədir. İndi gözünü hayana gəzdirirsən “Arzu-Qəmbər” əzəmətli bir abidə kimi görünür, biz ondan qürur duyuruq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Şakir Cabir Zabit. “Kərkük ictimai həyatı”. Bağdad-1964
2. Kərkük bayatıları. Bakı-1968. Tərtib edənlər: Rəsul Rza və Qəzənfər Paşayev.
3. İbrahim Daquqi. “İraq Türkmənləri, dilləri, tarixləri və ədəbiyyatı”. Ankara -1970
4. “Arzı-Qəmbər” . Toplayanı və tərtib edəni Qəzənfər Paşayev. Bakı. “Gənclik”-1971.
5. “Arzu-Qəmbər” dastanı. Toplayanı: Sədnik Paşa Pirsultanlı. “Azərbaycan qadını” , 1974, №12
6. İraq-Kərkük bayatıları. Bakı 1984. Toplayanı və tərtib edəni Qəzənfər Paşayev.
7. “Kərkük folkloru antologiyası”. Bakı. Azər nəşr-1990
8. Kerkük halk edebiyatından seçmələr. Dr.Cengiz Ketene. Ankara-1990
9. Qaqauz türkləri. Harun Güngör və Mustafa Argunson. Ankara-1991
- 10.“Dastanlar”. Toplayanı və tərtib edəni Əhliman Axundov. Bakı-1993

-
11. “İraq-Türkmən folkloru”. Prof. Dr. Qəzənfər Paşayev. İstanbul-1998
 12. “Xalqın söz mirvariləri”. Toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşa Pirsultanlı. Bakı, “Azərnəşr”-1999
 13. Azərbaycan folkloru antologiyası. İraq-Türkmən cildi. (II kitab). Tərtibçilər f.e.d., prof. Qəzənfər Paşayev və Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu. Bakı-1999
 14. “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri”. Toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşa Pirsultanlı. Bakı, “Azərnəşr”- 2009
 15. “Arzu-Qəmbər” türk xalqlarının əski dastanıdır. S.P.Pirsultanlı. “Folklor və etnoqrafiya” jurnalı. 2007-ci il. № 1

**Sədnik Paşa Pirsultanlının
(Paşayev Sədnik Xəlil oğlu)
qısa tərcümeyi-hal**

1. Filologiya elmləri doktoru, professor, şair.
2. 1988-ci ilin dekabr ayının 30-da “Əmək veteranı”, 1992-ci ilin may ayının 4-də “Əməkdar Mədəniyyət işçisi”, 2007-ci ilin yanvar ayında “Qabaqcıl Təhsil işçisi”, Türkiyə Cumhuriyyəti Kültür Bakanlığının “Teşəkkür belgesi”-ni almışdır.
3. 20 may 1929-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Daşkəsən rayonunun Qazaxyolçular (Pirsultan) kəndində anadan olub.
4. 1946-cı ildə “Daşkəsən” qəzetində “Zəfər bayramı” adlı ilk şeiri çap olunub.
5. Natamam orta təhsilini Qazaxyolçular kəndində, orta təhsilini Dəstəfur internat məktəbində alıb. 1950-ci ildə H.B.Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Gəncə Dövlət Universitetinin) birinci kursuna qəbul olunub, 1954-cü ildə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsini bitirib.

-
6. 2004-cü ildən AYB-nin üzvüdür.
 7. 1955-ci ildən 1970-ci ilə qədər “Yeni Daşkəsən” (Daşkəsən), “Mübariz” (Goranboy) və “Yenilik” (Kəlbəcər) rayon qəzetlərində redaktor, “Kirovabad kommunisti” qəzetinin məsul katibi işləyib. 1970-ci ilin oktyabr ayında H.B.Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutuna müsabiqə yolu ilə müəllim qəbul olunub, baş müəllim, dosent vəzifələrində işləyib. Hal-hazırda Gəncə Dövlət Universitetinin professorudur.
 8. 1993-cü ildə Ankarada keçirilən “İpək yolu uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumu”nda və Nevşehirdə keçirilən “Hacı Veli Bektəşi” törəmində məruzəçi kimi çıxış edib.
1955-ci ilin iyul ayından “Bilik” cəmiyyətinin, 1960-ci ilin iyun ayından Jurnalistlər Birliyinin, 1989-cu ilin aprel ayından Aşıqlar Birliyinin, 1998-ci ilin oktyabr ayından Azərbaycan Vətən Müharibəsi Veteranlar Birliyinin (fəxri), 2003-cü ilin iyun ayından Yeni Azərbaycan Partiyasının, 2004-cü ilin aprel ayından Yazıçılar Birliyinin üzvüdür.

-
9. Almaniya Avropa Türk-İslam Birliyinin dəvəti ilə “Yunis İmr y  sevgi ili” kutlamalarında m ruz ci kimi  ıxıŖ edib, Türkiyədə elmi konfraslarda v  simpoziumlarda iŖtirak edib, İranda yaradıcılıq səfərində olub.
 10. 2007-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının  m kdar müəllimi”, 2009-cu ildə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunub.
 11. www.sednikpasapirsultanli.net
 12. Ünvan: Gəncə Ŗ h ri, Gəncə Dövlət Universiteti
 13. Telefon: 050/ 363-21-00

**Sədnik Paşa Pirsultanlının kitablarının
siyahısı**

1. Lalə. Aşiq Bəsti. Gənclik, Bakı, 1969,
55 səh. 10.000 nüsxə
2. Yaşayan əfsanələr, Gənclik, Bakı, 1973,
78 səh. 4.000 nüsxə
3. Xəstə Qasım. Gənclik, Bakı, 1975, səh 64,
2.200 nüsxə
4. Yurdumuzun əfsanələri. Bakı, 1976, 45
səh. 30.000 nüsxə
5. Nizami və folklor. Bilik, Bakı, 1976, 65
səh. 2.500 nüsxə
6. Yanardağ əfsanələri. Gənclik, Bakı, 1978,
160 səh. 20.000 nüsxə
7. Azərbaycan xalq yaradıcılığının inkişafı
Bilik, Bakı, 1981, 40 səh. 1000 nüsxə
8. Nizami və xalq əfsanələri. Gənclik, Bakı,
1983, 128 səh. 4.000 nüsxə.
9. Bayatılar (toplayanlar: V.Vəliyev,
S.Paşayev). Yazıçı, Bakı, 1985, 200 səh.
40.000 nüsxə.
10. Azərbaycan əfsanələrinin öyrənilməsi.
Bilik, Bakı, 1985, 70 səh, 500 nüsxə.
11. Azərbaycan xalq əfsanələri, Yazıçı, Bakı,
1985, 285 səh, 50.000 nüsxə.
12. Azərbaycan mifoloji mətnləri, Elm, Bakı,
1988, (toplayanlar Sədnik Paşayev, Maqbet

Əhmədov, Arif Rəhimov, Arif Acalov), 180 səh, 25.000 nüsxə.

13. Azərbaycan folkloru və aşıq yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 1989, 88 səh, 500 nüsxə.

14. Azərbaycan xalq dastanlarının tədrisinə dair (metodik göstəriş), Bakı, 1989, 48 səh, 500 nüsxə.

15. XIX əsr Azərbaycan aşıq yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan Dİ-nin nəşriyyatı, Bakı, 1990, 98 səh, 500 nüsxə.

16. Öz səsim (şeyrlər), İdeya nəşriyyatı, Gəncə, 1990, 72 səh, 500 nüsxə.

17. Azərbaycan xalq söyləmələri, Yazıçı, Bakı, 1992, 211 səh, 10.000 nüsxə.

18. Pirsultan bulağı (şeyrlər), Elm, Bakı, 1994, 110 səh, 1000 nüsxə.

19. İnciçiçəyim (şeyrlər), Gəncə, 1996, 100 səh, 500 nüsxə

20. Karağan Usubun lətifələri, Gəncə, 1997, təkrar nəşr. 2000, 2001, 37 səh, 1000 nüsxə.

21. Xalqın söz mirvariləri, Azərənəşr, 1999, 110 səh, 500 nüsxə.

22. İlahi bir səs (şeyrlər), Gəncə, 1999, 110 səh, 500 nüsxə.

23. Unnu Ağcanın lətifələri, Ekologiya nəşriyyatı, Gəncə, 1999, 60 səh, 500 nüsxə.

24. Ağdabanlı şair Qurban, Gənclik, Bakı, 2000, 177 səh, 500 nüsxə.

25. Dabrovol Qasımın lətifələri, «Əsgəroğlu», Gəncə, 2001, 62 səh, 200 nüsxə.

26. Yəhya bəy Dilqəmə el-oba məhəbbəti, Bakı, Agah 2001, 105 səh, 600 nüsxə.

27. Aşıq Bəsti “Bənövşələr” “Əsgəroğlu”, Gəncə, 2001, 80 səh, 300 nüsxə

28. Heca vəznli şeir və mənzum atalar sözləri, Gəncə, Agah, 2001, 110 səh, 200 nüsxə.

29. Heca vəznli tapmacaların inkişafı, Agah nəşriyyatı, Gəncə, 2001, 110 səh, 300 nüsxə.

30. Azərbaycan eposunun əfsanə qaynaqları, Azərnəşr, Bakı, 2002, 102 səh, 500 nüsxə.

31. Qaraxanlı Künə Dəmirin lətifələri, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 51 səh, 200 nüsxə.

32. Qamışlı şair Rüstəm, «Laçın qaya, çal yadıma düşəndə», Gəncə, «Pirsultan», 2002, 80 səh, 300 nüsxə

33. Yuxular olmasaydı, «Pirsultan», 2002, 60 səh, 150 nüsxə.

34. Ozan-Aşıq sənətinin nəzəri məsələləri, Bakı, Ozan, 2002, 208 səh, 250 nüsxə.

35. Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar, I cild, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 203 səh, 150 nüsxə.

-
36. Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar, II cild, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 230 səh, 100 nüsxə.
 37. Bir içim nəğmə (şeyrlər), Gəncə, «Pirsultan», 2003, 70 səh, 100 nüsxə.
 38. Heca vəznli bayatı və qoşma möcüzələri, Gəncə, «Pirsultan», 2003, 80 səh, 100 nüsxə.
 39. Gəncəbasar lətifələri, Gəncə, «Agah», 2005, 201 səh, 300 nüsxə.
 40. Bir çiçək də Vətəndir, Gəncə, 2005, 127 səh, 200 nüsxə.
 41. Əsatirlər, əfsanələr, rəvayətlər (S.P.Pirsultanlı və digər müəlliflər), “Şərq-Qərb”, 2005, 304 səh, 2500 nüsxə.
 42. Mir Cəfər Bağirov yaddaşlarda, «Pirsultan», Gəncə, 2005, 80 səh, 100 nüsxə.
 43. Eldən-obadan eşitdiklərim, Gəncə, «Agah», 2005, 170 səh, 200 nüsxə.
 44. Yıldızdağdan əsən külək, Gəncə, 2006, 100 səh, 200 nüsxə.
 45. Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər, Gəncə, 2006, 402 səh, 200 nüsxə.
 46. Publisistika və folklor, Gəncə, 2007, 330 səh, 200 nüsxə.
 47. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərinin ədəbi abidələrimizlə müqayisəli tədqiqi, Elm, 2007, 310 səh, 500 nüsxə.

48. Pirsultan Pınarı (Şeirlər), «Pirsultan», Gəncə, 2007, 666 səh, 100 nüsxə.

49. Azərbaycan efsane və rivayətlərinin Edebi Yapıtlarımızda Karşılaştırmalı Açıqlaması Bakü 2008, Bilim yayınevi, 310 sayfa, 500 adet

50. Saz nəfəsli şeirlərim, «Pirsultan», Gəncə, 2008, 121 səh, 200 nüsxə.

51. Aşıq Şəmşirin poetik aləminə səyahət, “Təknur”, Bakı, 2008, 295 səh, 500 nüsxə.

52. Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri, Azərənşr, Bakı, 2009, 427 səh, 200 nüsxə.

53. “Novruz-Qəndab” və digər məhəbbət dastan-larının müqayisəli tədqiqi, Azərənşr, Bakı, 2009 112 səh, 200 nüsxə.

54. “Aşıq Tifil Əsəd və Aşıq Ağbulaqlı Aqil”, “Pirsultan”, Gəncə, 2009 114 səh, 100 nüsxə.

55. “Qızıl beşik və Ana maral”, “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 126 səh, 100 nüsxə.

56. “Lilpar bulağı”, “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 120 səh, 100 nüsxə.

57. Altın Beşik və Anne Geçik. Gence 2010, Pirsultan yayınevi, 130 sayfa, 100 adet

58. Azərbaycan aşığı yaradıcılığına dair araşdırmalar, “Azərənşr”, Bakı, 2010, 260 səh, 200 nüsxə.

59. Azərbaycan folklorunda gülüş”, Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2010, 130 səh. 200 nüsxə

60. “Azərbaycan yazarlar aləmində əfsanə inci ləri”. Bakı, 2010, 360 səh. 200 nüsxə

61 “Azərbaycan aşiq poeziyasında və yazılı poe-

ziyada təcnisin inkişaf tarixi”, Bakı. “Azər nəşr”, 2010, 156 səh, 200 nüsxə

62. Azərbaycan Türklərinin Halk Efsaneləri, Bakü, 2010, Azərneşr yayınevi, 427 sayfa, 200 adet

63. “Xəstə Qasının ədəbi irsinin tədqiqi”, Bakı, “Azərneşr”, 2011, 250 səh. 200 nüsxə.

64. “XXI əsrdə Azərbaycan folklorundan incələ mələr”. Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2010, 130 səh. 200 nüsxə.

65. “Molla Nəsrəddin varislərinin lətifələri”, Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2011, 120 səh. 200 nüsxə.

66. Lilpar Çəşməsi (Türk dilində) Gence 2011, Pirsultan yayınevi, 157 sayfa, 100 adet

67. “Poeziyamızda Sarı Aşığın bayatı zirvəsi”

Azərneşr, 2011, 142 səh. 100 nüsxə

68. “Azərbaycan türklərinin xalq rəvayətləri”. Azərneşr. 2011. 630 səh. 100 nüsxə.

-
69. “Aşıq Nabat”. Bakı, Azərneşr. 2012.
 70. “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında təmsil”. Bakı, Azərneşr. 2012.
 71. “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında bayatılar” Gəncə 2012 səh. 378
 72. “Xoş xatirələrim və ipək duyğularım” Gəncə 2012
 73. “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında nağıllar” Gəncə 2012
 74. “Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri” Gəncə-2012.
 75. “Azərbaycan aşiq şeirinin sazla əlaqəli inkişaf yolu”, Gəncə, 2013.
 76. “Arzu-Qəmbər” dastanının yayılma coğrafiyası və poetikası. Gəncə 2013.

*Sədnik Paşa Pirsultanlıya həsr
olunmuş kitablar*

1. Ələsgər Əlioğlu. “Sədnik Paşanın yaradıcılıq yolu”. “Səda”, Bakı, 1996. 52 səh. 100 nüsxə
2. Elm və sənət adamları Sədnik Paşa Pirsultanlı haqqında. I hissə “Pirsultan”, Gəncə, 2003, 410 səh. 300 nüsxə
3. Seyfəddin Rzasoy. “Azərbaycan folklorşünaslıq tarixi və Sədnik Paşa Pirsultanlı”. “Nurlan”, Bakı, 2008. 212 səh. 500 nüsxə
4. Qasım Qırxqızlı. “Sədnik Paşa Pirsultanlının bədii yaradıcılığı”. “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 130 səh, 100 nüsxə
5. Şakir Albaliyev. “Sədnik Paşa Pirsultanlı poeziyasına bir baxış”. “Pirsultan”, Gəncə, 2011, 80 səh, 100 nüsxə
6. Köçəri Cəfərli. “Sədnik Paşa Pirsultanlının təqdimatında: Melodik musiqi çeşməsi və Aşıq Şəmşir”. Bakı, “Azərnəşr”, 2011, 126 səh, 200 nüsxə
7. Elm və sənət adamları Sədnik Paşa Pirsultanlı haqqında. II hissə Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2011, 234 səh. 100 nüsxə
8. Abbas Səmədov. „Filologiya Elmləri doktoru, professor Sədnik Paşa Pirsultanlının Elmi-nəzəri ideyası”, Azərnəşr, 2012. 745 səh. 100 nüsxə.
9. Aləməzər Əlizadə. “Şəffaf hörüyün rəfiqələri”. Gəncə 2013. 98 səh. 100 nüsxə.

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş.....	3
<i>I FƏSİL</i>	
“Arzu-Qəmbər” dastanının yayılma coğrafiyası.....	23
<i>II FƏSİL</i>	
Çoxvariantlı “Arzu-Qəmbər” astanı.....	61
<i>III FƏSİL</i>	
“Arzu-Qəmbər” dastanının poetikasi.....	199
Əlavə bayatılar.....	252
Nəticə.....	253
Ədəbiyyat siyahısı.....	257
Sədnik Paşa Pirsultanlının qısa tərcümeyi-halı.....	259
Sədnik Paşa Pirsultanlının kitablarının siyahısı	262
Sədnik Paşa Pirsultanlıya həsr olunmuş kitabların siyahısı.....	269

SƏDNİK PAŞA PİRSULTANLI

**“ARZU-QƏMBƏR” DASTANININ
YAYILMA COĞRAFİYASI VƏ
POETİKASI**

Redaktor: Qəzənfər Paşayev
filologiya elmləri doktoru , professor

Bədii redaktor: Şəfa Vəliyeva
Korrektor: Nəzakət Arifqızı
Operator və dizayner: İlhamə Novruzova

Yığılmağa verilmişdir: 15.05.2013.

Çapa imzalanmışdır: 10.06.2013.

Qiyməti müqavilə yolu ilə

Tiraj: 100

